

**ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL VATANDAŞLIK TUTUMLARININ
İNCELENMESİ**

(Yüksek Lisans Tezi)

Elif Çetin

Kütahya, 2023

T.C.
KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL VATANDAŞLIK
TUTUMLARININ İNCELENMESİ**

Danışman:
Dr. Öğr. Üyesi Döndü ÖZDEMİR

Hazırlayan:
Elif ÇETİN

Kütahya – 2023

Kabul ve Onay

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana bilim dalında, 201981301110 öğrenci numaralı, Elif Çetin'in hazırlamış olduğu "Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının İncelenmesi." başlıklı yüksek lisans tez çalışması ile ilgili tez savunma sınavı jüri tarafından yapılmış ve adayın tezinin OY BİRLİĞİ ile kabul edilmesine karar verilmiştir.

07/07/2023

Tez Jürisi	İmza	
	Kabul	Red
Dr. Öğr. Üyesi Döndü ÖZDEMİR (Danışman)		
Doç. Dr. İbrahim SARI		
Doç. Dr. Hıdır KARADUMAN		

Onay

Doç. Dr. Arif KOLAY

Enstitü Müdürü

Bilimsel Etik Bildirimi

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım “Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının İncelenmesi” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

07/07/2023

Elif ÇETİN

Özgeçmiş

Kişisel Bilgiler

Adı soyadı: Elif ÇETİN

Eğitim Durumu

Yüksek Lisans: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi ABD, Sosyal Bilgiler Eğitimi Tezli Yüksek Lisans

Lisans: Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği

Lise: Fatih Anadolu Lisesi, Kütahya

Yayınlar

Özden, D., Karadağ, Y., etin, E., Bayram, F. Ö. ve am, V. (2017, Mayıs).
*Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çokkültürlü kişilik özelliklerinin
incelenmesi: Kütahya örneği*. VI. Uluslararası Sosyal Bilgiler Eğitimi
Sempozyumu, Eskişehir.

ÖZET**ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL VATANDAŞLIK TUTUMLARININ
İNCELENMESİ****ÇETİN, Elif****Yüksek Lisans Tezi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Anabilim Dalı****Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Döndü ÖZDEMİR****Temmuz, 2023, 86 sayfa**

Bu araştırmada ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlığa dair tutumlarını belirlemek amaçlanmıştır. Amaç doğrultusunda nicel araştırma yöntemlerinden tarama modeli tercih edilmiştir. Araştırmanın örneklemini 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Kütahya il merkezinde öğrenim gören 1169 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Araştırmanın verileri Karaduman (2011) tarafından geliştirilen “Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği” ile elde edilmiştir. Verilerin analizinde frekans, yüzde, aritmetik ortalama ve standart sapma, Independent Samples T-Testi ve One-Way Anova kullanılmıştır. Analiz sonuçlarına göre ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık tutumlarının ‘yüksek düzeyde’ olduğu belirlenmiştir. Ayrıca ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık tutumlarının çeşitli değişkenlere göre anlamlı farklılık gösterip göstermediği belirlenmiştir. Buna göre sınıf düzeyi ve aylık gelir düzeyi değişkenine göre anlamlı farklılık göstermediği görülürken cinsiyet değişkenine göre kız öğrenciler lehine; not ortalaması değişkenine göre daha yüksek not ortalamasına sahip öğrenciler lehine; baba-anne eğitim düzeyi değişkenine göre eğitim düzeyleri yüksek olan ebeveynler lehine; bilgisayara sahip olma değişkenine göre evinde bilgisayarı olanlar lehine, internet bağlantısına sahip olanlar lehine, internet kullanım süresi değişkenine göre interneti daha uzun yıllardır kullananlar lehine ve internet kullanım sıklığına göre günde 2-3 saat kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dijital vatandaşlık, internet, teknoloji, sosyal bilgiler

ABSTRACT**INVESTIGATION OF SECONDARY SCHOOL STUDENTS' ATTITUDES TO
DIGITAL CITIZENSHIP****Çetin, Elif****Master Thesis, Department of Turkish and Social Sciences Education****Supervisor: Asst. Prof. Döndü ÖZDEMİR****July, 2023, 86 Pages**

In this study, it was aimed to determine the attitudes of secondary school students towards digital citizenship. In line with the purpose, scanning model was preferred among the quantitative research methods. The sample of the research consists of 1169 secondary school students studying in the city center of Kütahya in the 2022-2023 academic year. The data of the research were obtained with the "Digital Citizenship Attitude Scale" developed by Karaduman (2011). Frequency, percentage, arithmetic mean and standard deviation, Independent Samples T-Test and One-Way Anova were used in the analysis of the data. According to the results of the analysis, it was determined that the digital citizenship attitudes of secondary school students were at a 'high level'. In addition, it was determined whether the digital citizenship attitudes of secondary school students differed significantly according to various variables. According to this, it is seen that there is no significant difference according to the class level and monthly income level variable, while according to the gender variable, in favor of female students; in favor of students with a higher grade point average than the grade point average variable; in favor of parents with higher education levels according to the father-mother education level variable; According to the variable of having a computer, there are significant differences in favor of those who have a computer at home, in favor of those who have an internet connection, in favor of those who use the internet for longer years according to the variable of internet usage time, and in favor of those who use the internet 2-3 hours a day according to the frequency of internet use.

KeyWords: Digital citizenship, internet, technology, social studies.

ÖNSÖZ

Gelişen teknolojiler, sanal dünyanın her geçen gün gerçek dünya ile artan etkileşimi ve hayatın her noktasını etkileyen internetin günümüz dünyasında birçok olguyu etkileyerek değiştirdiği ve geliştirdiği aşikârdır. Vatandaşlık olgusu da bu değişimden payını alan konular arasındadır. Geleneksel vatandaşlık algısı, bilgi ve iletişim teknolojilerinin bireylerin hayatlarında yaptığı köklü değişimler ile başka bir anlayışa doğru evrilmiş ve böylelikle dijital vatandaşlık kavramı doğmuştur. Sanal ortamda sergilenen davranışlar, internet ortamında sahip olunan haklar ve sorumluluklar, dijital güvenlik ve gizlilik, teknolojiyi kullanırken dikkat edilmesi gereken sağlık kuralları gibi pek çok konuyu içeren bu kavrama dair geleceği inşa edecek çocukların tutumlarını belirlemek önem arz etmektedir. Bu önem doğrultusunda gerçekleştirilen çalışmada kıymetli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Döndü Özdemir'e alana yönelik bilgi birikimi, bilimsel etik anlayışı, disiplini ve kişiliği ile bana yol gösterdiği, lisans eğitimine başladığım ilk günden bu yana desteğini esirgemediği, tüm çalışma süresince bana ayırdığı zamanı ve sabrı için sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Ayrıca tez jürimde bulunmayı kabul eden ve benden değerli katkılarını esirgemeyen hocalarım Doç. Dr. İbrahim SARI ve Doç. Dr. Hıdır KARADUMAN'a çok teşekkür ederim.

Tez yazma süreci boyunca yardım ve desteklerini hissettiğim sevgili ailem ve arkadaşlarıma teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
TABLolar LİSTESİ.....	x

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. PROBLEM DURUMU.....	2
1.2. PROBLEM CÜMLESİ VE ALT PROBLEMLER.....	5
1.3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	5
1.4. SAYILTILAR.....	7
1.5. SINIRLILIKLAR.....	7
1.6. TANIMLAR	8

İKİNCİ BÖLÜM

KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. DİJİTAL VATANDAŞLIK KAVRAMI.....	10
2.2. DİJİTAL VATANDAŞLIĞIN BOYUTLARI	12
2.2.1. Dijital Etik.....	12
2.2.2. Dijital İletişim.....	14
2.2.3. Dijital Okuryazarlık	15
2.2.4. Dijital Erişim	16
2.2.5. Dijital Ticaret	19
2.2.6. Dijital Haklar ve Sorumluluklar	20
2.2.7. Dijital Güvenlik	22
2.2.8. Dijital Kanun	24
2.2.9. Dijital Sağlık	25
2.3. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR	26
2.3.1. Türkiye’de Yapılmış Araştırmalar.....	26
2.3.2. Yurtdışında Yapılmış Araştırmalar	29

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ.....	36
3.2. EVREN VE ÖRNEKLEM.....	36
3.3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI.....	38
3.4. VERİLERİN TOPLANMASI.....	39

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

BULGULAR VE YORUM

4.1. ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL VATANDAŞLIK TUTUM DÜZEYLERİ	43
4.2. DEĞİŞKENLERE GÖRE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL VATANDAŞLIK TUTUM DÜZEYLERİ.....	44
4.2.1. Sınıf Düzeyine Ait Bulgular.....	44
4.2.2. Cinsiyet Değişkenine Ait Bulgular	45
4.2.3. Not Ortalaması Düzeyine Ait Bulgular	46
4.2.4. Baba Eğitim Düzeyine Ait Bulgular	48
4.2.5. Anne Eğitim Düzeyine Ait Bulgular	49
4.2.6. Aylık Gelir Düzeyine Ait Bulgular	51
4.2.7. Bilgisayara Sahip Olma Durumu Değişkenine Ait Bulgular	52
4.2.8. İnternet Bağlantısına Sahip Olma Durumu Değişkenine Ait Bulgular	54
4.2.9. İnternet Kullanma Süresi Değişkenine Ait Bulgular	55
4.2.10. İnternet Kullanma Sıklığı Değişkenine Ait Bulgular	56

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

5.1.SONUÇ	61
5.2. TARTIŞMA.....	63
5.3. ÖNERİLER	67
5.3.1. Uygulamaya Dönük Öneriler	67
5.3.2. Araştırmaya Dönük Öneriler	67
EKLER.....	68
KAYNAKÇA.....	75
DİZİN	85

TABLolar LİSTESİ

Sayfa

Tablo 3.1: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Özellikleri.....	38
Tablo 3.2: Ölçek Toplamı ve Alt Boyutlardan Alınan Puanlara İlişkin Basıklık ve Çarpıklık Katsayıları.....	41
Tablo 4.1: Ortaokul Öğrencilerinin Ölçekten Elde Ettikleri Puanların Genel Dağılımı.....	44
Tablo 4.2: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Sınıf Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	45
Tablo 4.3: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Cinsiyetlerine Göre Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları.....	46
Tablo 4.4: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Not Ortalaması Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	47
Tablo 4.5: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Baba Eğitim Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	49
Tablo 4.6: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Anne Eğitim Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	51
Tablo 4.7: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Aylık Gelir Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	52
Tablo 4.8: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Bilgisayara Sahip Olma Durumlarına Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	54
Tablo 4.9: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının İnternet Bağlantısına Sahip Olma Durumuna Göre Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları.....	55
Tablo 4.10: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının İnternet Kullanma Sürelerine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	57
Tablo 4.11: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının İnternet Kullanma Sıklıklarına Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları.....	58

TEZ METNİ

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. PROBLEM DURUMU

Toplumlar var oldukları ilk günlerden bu yana sürekli kaçınılmaz bir değişim ve gelişim içerisinde olmuşlardır. Önceleri tarım toplumu hâkim iken bu; sanayi toplumuna, daha sonra ise günümüzün bilgi toplumuna dönüşmüştür. Hiç şüphesiz bu değişimlerde teknoloji ve onun ürünlerinin etkisi büyüktür. İnternet, bilgisayarlar, cep telefonları vb. gibi ortaya çıkan bilgi ve iletişim teknolojileri hızla toplumların ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarını etkilemiştir.

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de internetin faaliyete başlaması, daha sonra yaygınlaşması ve artık günümüzde neredeyse her eve giren bilgisayarlar bilgiye erişimi daha kolay ve hızlı bir hale getirmiştir. Bununla beraber teknolojik gelişmeler ve internet kullanımı insan hayatındaki bazı anlayış ve kavramların da değişimine sebep olmuştur. Bu kavramlardan biri de vatandaşlık kavramıdır.

Vatandaşlık; bireyi devlete bağlayan bağıdır (Altunya, 2003). Kişilerin (vatandaşların) yaşadıkları ülkedeki anayasanın tanımlamış olduğu haklardan faydalanabilmeleri için bu bağla devlete bağlı olmaları gerekmektedir. Geleneksel anlamda bu şekilde tanımlanabilecek olan vatandaşlık kavramı ilk defa 1789 Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirgesi ile ortaya çıkmıştır. Bu bildirge sayesinde Fransa’da halk, soylularla eşit konuma gelmiştir. Türkiye’de ise vatandaşlık kavramı Osmanlı Devleti’nden başlayarak diğer ülkelere nazaran daha farklı gelişmiştir. Osmanlı Devleti’nin ilk yıllarında vatandaşlık kavramı daha çok dinsel kurallara dayalı bir anlayış şeklinde idi. Devletin çöküş dönemine doğru, 1869 Osmanlı Uyrukluğ Kararnamesi ile dinsel anlayış terk edilerek vatandaş olma şartı “kan bağına ve toprak esasına” şartlanmıştır (Karaman Kepenekçi, 2014). Günümüzde ise 1982 anayasasına dayalı olarak vatandaşlık etnik olarak değil siyasal bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti’ne vatandaşlık bağı ile bağlı olan herkes Türk kabul edilmiştir (Akbaşlı, 2009).

Bir ülkeye bağlılıktan daha çok, bireyin toplum içindeki hak ve özgürlüklerini de güvenceye alan vatandaşlık olgusu çeşitli değişkenler sebebiyle zaman içerisinde dönüşüme uğramıştır. Alan yazınına baktığımızda küresel vatandaşlık (Kan, 2009), çevresel vatandaşlık (Özdemir Özden, 2011), çok kültürlü vatandaşlık (Demirsoy, 2013), dijital vatandaşlık (Karaduman, 2011) gibi birçok yeni vatandaşlık tanımlaması mevcuttur.

Tanımlar içerisinde bu çalışmada ele alınan konu olan dijital vatandaşlık kavramının ortaya çıkışı, bilişim ve iletişim teknolojilerinin zamanla artması, bu teknolojilerin kullanıldığı araçların yaygınlaşması, bunun sonucunda bilgiye her yerden ulaşabilme ve bireylerin dünyanın farklı bir bölgesindeki ülke yurttaşı ile iletişim kurabilir hale gelmesi ile olmuştur (Çubukçu ve Bayzan, 2013). Bu teknoloji araçlarından en önemlisi internettir.

İnternet, milyonlarca bilgisayarı birbirine bağlayarak çeşitli kurum, kuruluş ve kişiler arasında global bazda iletişim kurmaya olanak tanıyan, herkese açık uluslararası haberleşme ve bilgisayar ağıdır (Seferoğlu, 2006). Bilhassa 1990'lı yıllardan sonra yaşamımıza giren internet ve internete dayalı aktiviteler, kişilerin hayatlarının vazgeçilmez bir parçası haline gelmiştir (Göker, Demir ve Doğan, 2010). İnternette çok sık bir şekilde yararlandığımız günümüz dünyasında artık kültürel etkileşimler ve sosyal hayatlar birbirleri ile çokça etkileşim halinde olmakta ve bu etkileşim artarak devam etmektedir.

Öte yandan internetin ve internetle alakalı teknolojilerin yükselişe geçmesi ile ortak ilgi alanlarına sahip pek çok kişinin ve topluluğun bir araya gelerek gruplar oluşturmalarını ve düşüncelerini özgürce ifade ederek yönetimde etkin bir rol oynamalarını sağlamaktadır (Karaduman, 2011). İnternetin iletişim ve haberleşme konularında yurt sınırlarını ortadan kaldırması, dünyayı küreselleştirmesi, bilişim ve iletişim teknoloji araçlarının bilgiye her yerden ulaşılabilmeyi sağlaması ve her bireyin dünyanın farklı bir bölgesindeki ülke vatandaşı ile iletişim kurabilmesi gibi gelişmeler dijital vatandaşlık kavramının ortaya çıkmasına neden olmuştur (Çubukçu ve Bayzan, 2013).

En genel tanımı ile dijital vatandaşlığı teknoloji kullanımına ilişkin uygun ve sorumlu davranış normları (Ribble ve Bailey, 2004) olarak ifade edebiliriz. Bu davranış normlarını, teknoloji sistemlerini doğru ve amacına uygun kullanma, dijital ticaretin tüm yönlerinin farkında olma, dijital etik kurallarının bilincinde olma ve bu bilinçle eylemlerini gerçekleştirme, gerçekleştirilen her çeşit dijital iş ve davranışlarda hak ve sorumluluk sahibi olma, dijital kural, kanun ve politikaların farkında olma, teknolojiyi kullanırken sağlığa dikkat etme vb. davranışlar olarak tanımlayabiliriz. (Elçi, 2015). Mossberger, Tolbert ve McNeal (2008) dijital vatandaşı, internetteki yazıları okuma, yazma, anlama ve gerekli yerlere iletme yeteneğine sahip kişiler olarak tanımlarken; Farmer (2010) ise elektronik bilgileri yeterli bir şekilde seçip ayırarak dijital alana aktif

bir biçimde dahil olan, kazandığı bu bilgileri hem toplumsal hem de kişisel gelişim için akıllıca kullanan bireyler olarak tanımlamaktadır (Akt: Karaduman, 2011). Ayrıca dijital vatandaşlık e-vatandaş, siber vatandaş gibi farklı kavramlarla da ifade edilebilmektedir.

Dijital vatandaşlığa dair tanımlamaların belli ortak noktaları vardır. Bu noktalara ilişkin alanyazında dijital vatandaşlık alt boyutları belirlenmiştir. Choi (2016) dijital vatandaşlığı etik, medya ve bilgi okuryazarlığı, eleştirel direnç ve katılım olarak dört alt boyuta ayırmıştır. Mike Ribble ise (2011) dijital etik, dijital iletişim, dijital erişim, dijital ticaret, dijital hak ve sorumluluklar, dijital güvenlik, dijital kanun, dijital okuryazarlık ve dijital sağlık olmak üzere dijital vatandaşlığı dokuz alt boyutta irdelenmiştir. Yapılan birçok çalışmada Ribble'in belirlediği alt boyutlar merkeze alınmış ve dijital vatandaşlık kavramı bu boyutlar çerçevesinde incelenmiştir. Bu çalışmada da dijital vatandaşlık kavramı Ribble'in belirlediği esaslar doğrultusunda açıklanmaya çalışılmıştır.

Dijital vatandaşlık kavramı ve alt boyutları ele alındığında bu kavramın özümsemesi, öğrenilmesi, kavrama dair farkındalığın oluşması eğitim açısından önemlidir. Öğrencilerin değişen şartlarda teknolojiye ayak uydurmaları, eğitim süreçlerinde bu teknoloji ürünlerini doğru ve efektif bir şekilde kullanabilmeleri gerekmektedir. Nitekim Milli Eğitim Bakanlığı da hazırladığı ders öğretim programlarında, Türkiye Yeterlilikler Çerçevesi kapsamında belirlediği yetkinlikler başlığı altında dijital yetkinliğe yer vermiştir. Bu yetkinlik çerçevesinde öğrencilerden çalışma hayatı, günlük hayat ve iletişim için bilgi iletişim teknolojilerini güvenli ve sorgulayıcı şekilde kullanmaları beklenmektedir. Söz konusu yetkinlik tanımlanırken bilgiye erişim ve bilginin değerlendirilmesi, saklanması, üretimi, sunulması ve alışverişi için bilgisayarların kullanılması ayrıca internet aracılığıyla ortak ağlara katılım sağlanması ve iletişim kurulması gibi temel becerilerden bahsedilmiştir (MEB, 2018a). Bu tanımlamaya baktığımızda dijital vatandaşlığa dair pek çok ortak nokta görülmektedir. Geleceği inşa edecek olan bugünün ortaokul öğrencilerinin yaşadığımız bilgi ve iletişim çağında dijital vatandaşlık gibi artık çokça dillendirilen bu kavrama dair tutumlarını belirlemenin gerekli olduğu düşünülmektedir.

1.2. PROBLEM CÜMLESİ VE ALT PROBLEMLER

Bu araştırmanın problem cümlesi “birer dijital vatandaş olarak ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin dijital vatandaşlık tutumları nedir” şeklindedir. Belirlenen problem cümlesi kapsamında aşağıdaki alt problemlere yanıt aranmıştır:

- Ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık tutum düzeyleri nasıldır?
- Ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık tutumları sınıf, cinsiyet, not ortalaması, baba eğitim düzeyi, anne eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi, bilgisayara sahip olma durumu, internet bağlantısına sahip olma durumu, internet kullanma süresi ve internet kullanma sıklığı değişkenleri açısından anlamlı bir fark göstermekte midir?

1.3. ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Bu araştırmanın amacı ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlığa dair tutumlarının belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda yapılan çalışmanın alan yazınına kimi yararlar sağlayacağı düşünülmektedir.

Dünyada ve ülkemizde ev ortamından internete erişimin gün geçtikçe arttığı söylenebilir. İnternet günümüzde artık hem öğrencilerin hem velilerin hem de öğretmenlerin bilgiye erişim aracı haline gelmiştir. Eğitim de bugün teknolojiden ayrı olarak düşünülemeyeceği için çağımız dijital vatandaşlarını yetiştirmek eğitimin bir parçası haline gelmelidir. Yazar ve eğitimci Marc Prensky (2001) tarafından ‘dijital yerli’ ve ‘dijital göçmen’ tanımlamaları yapılmış ve Prensky, dijital yerlileri doğduğu andan itibaren teknoloji ile iç içe büyüyen kişiler olarak, dijital göçmenleri ise dijital dünya ile sonraki dönemde karşılaşan bir nesil olarak tanımlamaktadır. Bu tanımlamaya baktığımızda öğrencileri dijital yerliler öğretmenleri ise dijital göçmenler olarak isimlendirmek mümkündür. Bu bağlamda öğretmenlerin dijital yerli olan öğrencilerin seviye ve hızlarına erişmeleri sağlanarak etkin dijital vatandaşlar yetiştirilebilmeleri gerekmektedir. Bunu sağlamanın yolu da öğrencilerin hangi boyutta dijital vatandaş olduklarının belirlenmesi ve buna göre eğitim öğretimin şekillendirilmesi ile mümkün olabilir.

Teknolojinin gelişimi, bilgisayar ve internet kullanma yaşının giderek düşmesi, öğrencilerin çevrimiçi ortamlardaki davranışları vb. konular dijital vatandaşlık gibi kavramların eğitim dünyasına girmesini sağlamıştır. Nitekim ülkemizdeki öğretim

programlarına bakıldığında çeşitli derslere ait öğretim programlarında konu ile alakalı dijital vatandaşlık, dijital yetkinlik, dijital okuryazarlık gibi kavramlara yer verildiği görülmektedir. 2018 öğretim programları incelendiğinde öğretim programlarının temel perspektifini oluşturan yetkinliklerden birinin dijital yetkinlik olduğu görülmektedir. Programda dijital yetkinlik aşağıdaki biçimde açıklanmıştır;

Dijital yetkinlik; iş, günlük hayat ve iletişim için bilgi iletişim teknolojilerinin güvenli ve eleştirel şekilde kullanılmasını kapsar. Söz konusu yetkinlik, bilgiye erişim ve bilginin değerlendirilmesi, saklanması, üretimi, sunulması ve alışverişi için bilgisayarların kullanılması ayrıca internet aracılığıyla ortak ağlara katılım sağlanması ve iletişim kurulması gibi temel beceriler yoluyla desteklenmektedir (MEB, 2018a, s.5).

Bu tanımlamaya bakıldığında öğrencilere kazandırılması hedeflenen dijital yetkinlik, dijital vatandaşlığın boyutları ile paralellik göstermektedir. Dijital güvenlik boyutu bilgi ve iletişim teknolojilerinin güvenli ve eleştirel kullanılmasını, dijital erişim boyutu bilgiye erişimi, dijital ticaret boyutu bilgisayarların alışveriş için kullanılmasını, dijital iletişim boyutu da internet ile ortak ağlara katılım ve iletişim kurulması gibi durumlara örnek verilebilir. Öte yandan sosyal bilgiler ile bilişim teknolojileri ve yazılım derslerinin öğrencilere dijital vatandaşlık yeterliklerinin kazandırılmasında ayrı bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Sosyal bilgiler dersi öğretim programı özel amaçları içerisinde öğrencilerin dijital vatandaşlar olarak yetiştirilmesi gerekliliği vurgulanmaktadır. Ayrıca dijital okuryazarlık programın temel becerilerinden biri olarak yer almıştır. Programda son yıllarda dijital teknolojideki gelişmelere dayalı olarak vatandaşlık hak ve sorumluluklarıyla ilgili yeni gelişmeler (dijital vatandaşlık, e-Devlet, sanal ticaret, sosyal medya vb.) ve birtakım sorunların (dijital bölünmüşlük, kimlik hırsızlığı, kişisel bilginin gizliliği, siber dolandırıcılık, siber zorbalık vb.) meydana geldiği belirtilmiş ve öğrencilerin dijital vatandaşlık yeterliliklerini iyileştirmek hedefiyle konuyla ilgili ders içi ve ders dışı etkinliklerin eğitim ortamına dahil edilmesi gerektiğine dikkat çekilmiştir (MEB, 2018a). Benzer şekilde bilişim teknolojileri ve yazılım dersi öğretim programının da özel amaçlarından biri öğrencilerin dijital vatandaş olarak teknolojik kavramları, sistemleri ve işlemleri iyi anlayan bireyler olmalarını sağlamak olarak belirlenmiştir. Bu bağlamda programda dijital vatandaşlık dersin Etik ve Güvenlik ünitesinin temel konularından biri olarak belirlenmiştir (MEB, 2018b).

Yukarıda görüldüğü gibi dijital vatandaşlık eğitim sistemimizde öğrencilere kazandırılması gereken temel yeterliklerden biri olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda ortaokul öğrencilerin dijital vatandaşlığa yönelik tutumlarının belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu yolla mevcut eğitim uygulamalarının işe yararlığına ilişkin bir fikir elde edilebilir. Ayrıca sonraki dijital vatandaşlık öğretimine yönelik uygulama ve politikalara bir dayanak oluşturulabilir. Öte yandan alanyazındaki ilgili araştırmaların çoğunlukla (Akduman ve Karahan, 2022; Algan, 2021; Arcagök, 2016; Aslan, 2016; Avcı, Faiz ve Recepoğlu, 2021; Aygün, 2019, Bakangöz, 2022; Bakır, 2016; Çolak, 2022; Dedebali ve Daşdemir, 2019; Dinlemez, 2021; Hakdar, 2022; Hızmalı, 2022; Karadağ, 2022; Kaya, 2020; Kocadağ, 2012; Lüy, 2020; Metin, 2021; Öncül, 2020; Özçınar, 2023; Parsak, 2021; Peker Ünal, 2017; Sakallı, 2015; Solmaz, 2020; Som Vural, 2016; Şen, 2022; Tanoğlu, 2019; Türküresin, 2019; Yılmaz, 2019) öğretmen ve öğretmen adaylarına yönelik olduğu görülmektedir. Ortaokul öğrencilerine yönelik araştırmaların sayısı sınırlıdır (Akgün,2020; Aslan, 2022; Çepni, Oğuz ve Kılcan, 2014; Elçi, 2015; Karaduman, 2011; Öztürk, 2015; Öztürk, 2019; Sevigen, 2022; Tan, 2019; Yılmaz, 2022). Araştırmanın alanyazındaki bu eksikliği gidermesi beklenmektedir.

1.4. SAYILTILAR

Araştırmada aşağıdaki sayılıtlardan hareket edilmiştir:

- Araştırmada kullanılmış olan veri toplama araçları araştırmanın amacına uygundur.
- Araştırmaya dahil olan ortaokul öğrencileri veri toplama araçlarını samimi bir şekilde yanıtlamışlardır.

1.5. SINIRLILIKLAR

Bu araştırma;

- 2022 – 2023 eğitim- öğretim yılı ile,
- Kütahya’da bulunan, Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı resmi ortaokulda öğrenim gören 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinden elde edilen verilerle,
- Kullanılan veri toplama araçları ile sınırlıdır.

1.6. TANIMLAR

Bilgi ve İletişim Teknolojileri: Bilginin iletilmesi, muhafaza edilmesi, oluşturulması, dağıtılması veya değişimi için kullanılan dijital teknolojilerdir (Özel, 2016).

İnternet: Çok sayıda bilgisayar sistemini birbirine bağlayan, global bağlamda sık görülen, kullanıcıların ihtiyaçlarına dayalı olarak sürekli büyüyen ve gelişen bir iletişim ağıdır (Çınar, 2011).

Vatandaşlık: Kişi ile devlet arasındaki, karşılıklı hukuki ve siyasi bir bağ olarak tanımlanan dinamik bir kavramı ifade eder (Ünal, 2019).

Dijital Vatandaşlık: Teknoloji kullanımına ilişkin davranış normlarıdır (Ribble ve Bailey, 2004)

Sosyal bilgiler: Tarih, coğrafya, vatandaşlık, siyaset bilimi gibi birçok sosyal ve beşeri bilimi bir araya getirerek disiplinler arası bir yaklaşımla ortaokullarda öğretilen ders programıdır.

İKİNCİ BÖLÜM
KURAMSAL ÇERÇEVE

2.1. DİJİTAL VATANDAŞLIK KAVRAMI

20. yüzyılın sonları ve 21. yüzyılın başlarındaki bilgi devrimi, İnternet'in yaygın ve gelişen kullanımının yarattığı vatandaşlıkla ilgili çeşitli soruları gündeme getirmiştir (Choi, 2016). Çünkü bilgi ve iletişim teknolojilerinin hızla geliştiği ve geniş kitlelere ulaştığı günümüz dünyasında özellikle internet kullanımı insanların hayatlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Çatlı ve Keskin (2021) tarafından da vurgulandığı gibi internetin yoğun kullanımına bağlı ortaya çıkan dijitalleşme sadece teknolojiye ile ilgilenenlerin deneyimlediği bir olgu olmanın ötesinde nerdeyse toplumun çoğu kesimine dahil olmaya başlamış ve çok hızlı gelişerek yaşamın vazgeçilmezleri arasına girmiştir. Son dönemlerde evimizde otururken bile internet ortamında elektronik bir alet ile internete bağlanarak gıda gibi en temel gereksinimleri karşılamının yanı sıra trafik cezası ödemek, bankacılık işlemleri gerçekleştirmek, hukuksal konuları takip etmek, randevu alma, tahlil/test sonuçları öğrenme gibi sağlık konularını halletmek, eğitim ile ilgili sınav başvurusu yapmak veya sonuç öğrenmek, dünya haberlerini takip etmek, dijital ortamda arkadaşlıklar kurmak gibi daha birçok faaliyeti yapabilmekteyiz. Kısacası iletişimdeki sınırların kalkması, bilgiye ulaşmanın daha hızlı ve kolay hale gelmesi, e-ticaret ile alışverişin sanal ortama taşınması, sosyal medyanın gücü ve benzeri gelişmeler insanların hayatlarını etkilemektedir. Bu etki dijital bir dönüşüm haline gelmiş ve insanları da değiştirip onların birer dijital kimlik kazanmalarına sebep olmuştur. Öte yandan gelişen teknoloji ile beraber vatandaş ve vatandaşlık gibi kavramlar da dijital bir görünüme bürünmüştür. Teknolojiyi güncel olarak izleyen ve etkin bir şekilde kullanan kişilerin nitelikli bir vatandaşta olması gereken bütün özellikleri bünyesinde barındırarak dijital ortamda neleri yapmaları ve neleri yapmamalarının bilincinde olmaları dijital vatandaşlık kavramını ortaya çıkarmıştır (Görmez,2016).

Kavramı internet çağında vatandaşlık olarak da adlandıran Choi (2016)'ye göre dijital vatandaşlık; insanların kendilerini, içinde bulunduğu grupları, toplumu ve dünyayı anlamalarına, parçası olmalarına, yönlendirmelerine ve dönüştürmelerine olanak tanıyan internet kullanımına dayalı düşünce, yetenek ve eylemlerdir.

İnternetin iletişim ve haberleşme konusunda ülke sınırlarını yok etmesi, dünyayı küreselleştirmesi, bilişim ve iletişim teknoloji araçlarının bilgiye her yerden ulaşılabilmeyi sağlaması ve her bireyin dünyanın farklı bir bölgesindeki ülke vatandaşı ile iletişim kurabilmesi gibi gelişmeler dijital vatandaşlık kavramının doğuran diğer

önemli sebeplerdir (Çubukçu ve Bayzan, 2013). Dijital vatandaşlık kavramına dair çeşitli tanımlamalardan bazıları aşağıdadır:

Dijital vatandaşlık, bireyin bilgi ve iletişim kaynaklarını kullanırken eleştirel düşünme becerisine sahip, çevrimiçi davranışların etik sonuçlarının bilincinde olan, teknolojiyi başkalarına zarar vermeden kullanabilen, internet üzerinde iletişim hakkını kullanan, doğru tutum sergileyen ve diğerlerini de bu yönde yönlendiren bir vatandaşlık türüdür. Dijital vatandaşlık, genel olarak teknoloji kullanımıyla ilgili haklar ve sorumluluklar bütününde yer alan davranış kurallarını ifade eder. (Çubukçu ve Bayzan, 2013).

Peker Ünal (2017) dijital vatandaşlığı bilişim araçlarının ve internetin etik, güvenli ve sorumlu bir şekilde kullanımını sağlayacak bilgilere sahip olmak, tutumları ve becerileri sergileyebilmek şeklinde tanımlamıştır.

Görmez (2017)'e göre ise dijital vatandaşlık kitle iletişim araçlarını etkili ve nitelikli kullanabilmektir. Bireyin bir vatandaş olarak kendi hayatı içerisinde yerine getirmesi beklenen ödev ve yükümlülükleri ile sahip olduğu hak ve sorumlulukları dijital ortamda da sergileyebilmesidir. Dijital vatandaşlık, kişilere teknolojik araçların kullanımına dair süreçleri öğreten bir yöntem olmasının yanında, kişiyi değişen dijital topluma hazırlayan bir süreçtir.

Vizenor (2013) dijital vatandaşlığı genellikle sosyal, toplumsal ve politik faaliyetler için teknolojiyi kullandığımız çeşitli yollardan biri olarak tanımlamıştır.

Mossberger, Tolbert ve McNeal (2008) dijital vatandaşlığı çevrimiçi topluma katılma yeteneği olarak tanımlarken; Farmer (2010; Akt. Karaduman, 2011) ise elektronik bilgileri nitelikli bir şekilde seçip ayırarak dijital alana aktif bir biçimde katılan, elde ettiği bu bilgileri hem toplumsal hem de kişisel gelişim için akıllıca işleyen bireyler olarak tanımlamaktadır.

Tanımlarda görüldüğü üzere dijital vatandaşlığın ortak özellikleri arasında interneti sürekli ve etkin olarak kullanma, çevrimiçi ortamlarda haklarını bilme, etik davranışlar sergileme ve teknoloji okuryazarlığı sayılabilir. Bunlar dijital vatandaşlığın farklı boyutlarını oluşturmaktadır.

2.2. DİJİTAL VATANDAŞLIĞIN BOYUTLARI

Dijital vatandaşlığı teknoloji kullanımı ile ilgili davranış normları olarak tanımlayan Ribble, Bailey ve Ross (2004), dijital vatandaşlığın karmaşıklığı, teknoloji kullanımı ve teknolojinin kötüye kullanımı gibi konuları anlamamanın bir yolu olarak, dijital vatandaşlığı oluşturan dokuz genel davranış alanı belirlemişlerdir. Bunlar dijital etik, dijital iletişim, dijital okuryazarlık, dijital erişim, dijital ticaret, dijital haklar ve sorumluluklar, dijital güvenlik, dijital hukuk ve son olarak dijital sağlıktır. Belirlenen bu boyutlar bir dijital vatandaşın sahip olması gereken alanlardır.

2.2.1. Dijital Etik

Felsefe konusu olarak bilinen etik kavramı; bir toplum, kültür ya da grubun farklı etkilerle kabul görmüş davranış kurallarını ifade eder (Gözütok, 1999). Diğer bir tanımla, insan tutum ve davranışlarının doğru-yanlış, iyi-kötü yönleriyle değerlendirilmesidir. (Aydın, 2021). Türk Dil Kurumu ise etiği farklı meslek grupları arasında, kişilerin uymaları veya kaçınmaları gereken davranışların toplamı olarak tanımlamıştır (<https://sozluk.gov.tr>, 2022).

Günümüzde insanlar arası değişen dinamikler etik kavramını sadece felsefi bir anlam olmaktan çıkarmış, artık teorik değil belli alanlarda uygulama boyutu olan bir kavram haline getirmiştir. İnsan davranışları kimi veya neyi etkileyecekse, o alana ilişkin etik kurallar veya standartlar geliştirilip bunların uygulanması için çalışılmaktadır. Bu bağlamda iş etiği, okul etiği, medya etiği gibi çeşitli alanlarda değer normları ortaya çıkarken, internet kullanımının yaygınlaşması, sosyal medyaya erişimin artması gibi birçok sebep nedeniyle çevrimiçi ortamlarda sergilenen davranışların etik boyutu hakkında da internet etiği, sanal ortam etiği, dijital etik gibi kavramlar ortaya çıkmıştır (Çınar, 2011; Çakmak, 2016; Capurro, 2009). İnternet üzerinde uygun ya da uygun olmayan davranışları açıklayan kurallara internet etiği denmektedir. Bu kurallar, interneti kullanırken diğer insanların haklarına saygılı olmak ve internetin olumsuz etkilerini önlemek için neler yapılabileceğine ilişkin ilkeleri içermektedir (Tosun, Geçer ve Kaşıkçı, 2016). Dijital etik kavramı da internet etiği kavramıyla benzer niteliktedir ve elektronik davranış kuralları ile prosedür standartlar olarak tanımlanmaktadır (Ribble ve Bailey, 2004). Alberta (2012) ise dijital etiği, dijital ortamlarda beklenen davranış standartları olarak açıklarken aslında bu davranışların fiziksel dünyadaki görgü kurallarıyla paralellikler gösterebileceğini ifade etmektedir. Yani günlük hayatta

çevremizdeki insanlara gösterdiğimiz görgü kurallarını internet ortamında göstermek dijital etik kapsamına girmektedir. Bununla birlikte, gerçek dünyada gösterilen etik davranışlar ile sanal ortamdaki davranışlar arasında bazı önemli farklılıklar da vardır. Fiziksel dünyada davranış için nispeten uzun süreli standartlar var iken dijital dünyada değişim çok daha hızlı ve radikaldir. Ayrıca fiziksel dünyada görgü kuralları, etik değerler gibi kavramların öğretimi için birincil sorumluluğu üstlenen ebeveynler, artık dijital ortamlarda görgü kurallarına rehberlik edecek veya model olacak bilgi veya katılım düzeylerine sahip değildirler. Dijital ortamlarda sıklıkla somut deneyimler yaşayan öğrenciler, yetişkinlere göre kendi görgü kurallarına sahiptir. Böylesi bir durumda yetişkinlerin öğrencilerin sanal ortamlardaki etik davranışlarını incelerken öğrencilerin teknolojiyi kullanırken başkalarının farkında olup olmadıklarını, teknoloji kullanımları ile başkalarını nasıl etkilediklerini anlayıp anlayamadıkları gibi temel sorular üzerine düşünmelidirler (Ribble, 2011). Çünkü iyi dijital vatandaşların dijital toplumda diğerlerine saygılı olmalarını, teknolojiyi özenli ve etkili bir şekilde kullanmanın yolunu öğrenmeleri gerekmektedir.

Bilginin doğruluğu, özel hayata dair problemler, mahremiyet, kişisel haklar, bilgisayar suçları, fikri mülkiyet hakları gibi başlıklar dijital etik sorunları olarak karşımıza çıkmaktadır (Dedeoğlu, 2006). Ayrıca sanal ortamda yaşanan etik sorunlardan bir diğeri de siber zorbalıktır. Bir kişi veya grup, bilgi ve iletişim teknolojilerini kasıtlı olarak, düşmanca, rahatsız edici ve tekrarlanabilir bir şekilde başkalarına zarar vermek amacıyla kullanıyorsa, bu davranışa siber zorbalık adı verilmektedir (Sakallı, 2015). Tüm bu sorunların aşılması için dijital etik konusu daha çok tartışılmalı, hem yetişkinler hem öğretmenler hem de öğrenciler konu hakkında bilgi sahibi olarak çözüm üretme arayışına girmelidir. Ribble (2011), öğrencilerin yetişkinlerin teknolojileri uygunsuz şekilde kullandıklarını gördüklerinde, böyle davranmaları gerektiğini varsayacaklarını belirtmiştir. Bu durumunda daha çok uygunsuz teknoloji davranışlarına yol açacağını ve süreci zorlaştıracığını dile getirmiştir. Bu döngünün kırılması için yetişkinlere ve öğretmenlere büyük rol düşmektedir. Örnek olarak öğretmenler, öğrenciler ile cep telefonları veya bilgisayarlardan hangi bilgilerin paylaşılabileceğini anlamak için birlikte çalışabilirler. Ya da sosyal medya platformlarında iletişim kurulurken tanımadıkları insanlara karşı nazik olmaları gerektiği hakkında bir soru cevap etkinliği yapılabilir. Bu tür uygun

dijital etik örnekleri kullanıldıkça daha bilinçli ve etik davranışlar sergileyen bireylerin yetişmesi mümkün olacaktır.

2.2.2. Dijital İletişim

Fransızca’da communication ve Latince’de communicatio sözcüklerinin karşılığı olan iletişim kavramı, birçok kişiye ya da nesneye ait olan ve ortaklaşa yapılan, toplumsal nitelikli bir etkileşimi, değiş tokuşu ve paylaşımı içermektedir (Zıllıoğlu, 1996). İlk çağlardan günümüze çevresiyle etkileşim kurma ve paylaşım yapma ihtiyacı hisseden insanoğlu yıllar boyunca hem sözlü hem de sözsüz iletişim araçlarını kullanmıştır. Teknolojik gelişmeler ışığında iletişim araçları süreç içerisinde çok çeşitlenmiştir. Telgraf, telefon, radyo, televizyon gibi buluşlar insan hayatını kolaylaştırmanın yanı sıra bireyler arası iletişimi de geliştirmiş ve güçlendirmiştir. İnternet teknolojisinin gelişimi ise iletişim teknolojilerinin tarihsel gelişimi içerisinde yeni bir çağı başlatmıştır. Bilgi çağını başlatan bu teknoloji, elektronik çağdan dijital çağa geçişi de sağlamıştır. Başlangıçta bilgisayarlar arası iletişim için başlayan uygulama, günümüzde dijital iletişim teknolojileri arasında bir tür ağ bağlantısı haline evrilmiştir. İnternet ile birlikte gelişen e-posta, akıllı telefonlar, kişisel video aramaları, anlık mesajlaşma, bloglar, sosyal ağlar gibi diğer teknolojiler bireyler arası iletişimi dijital boyuta taşımıştır. Böylelikle ortaya çıkan dijital iletişim kavramı kısaca elektronik bilgi alışverişi olarak tanımlanabilir (Ribble ve Bailey, 2004).

Dijitalleşen iletişim ile birlikte artık herkes, istedikleri bir zaman, istedikleri bir yerden istedikleri kişiyle iletişim kurma ve işbirliği yapma fırsatına sahip olmuştur. Fakat pek çok birey, farklı dijital iletişim seçenekleriyle karşılaştığında kabul edilebilir kararların nasıl verileceği noktasında bilgisiz olabilir. Özellikle öğrenciler dijital iletişim konusunda daha çok bilgilendirilmelidir. Eğitimciler, günümüzün iletişim araçlarının eğitim ortamlarımızdaki rolü hakkında konuşmalı ve bu alanda anlamlı bir denge aramalıdır. Öğrencileri dijital vatandaşlar olarak hazırlamak için öğrenme ortamı, pedagojik yaklaşımlar, öğrenci güvenliği, mahremiyet, küresel sorumluluk, kimlik yönetimi ve bilgi güvenliği gibi konuların dahil olduğu görüşmeler yapılmalıdır (Alberta, 2012).

Başkalarıyla iletişim kurarken e-posta, cep telefonu, mesajlaşma ve sosyal ağ teknolojilerini uygun şekilde kullanıp kullanmama, öğrencilerin dijital iletişim teknolojilerini kullanırken hangi kurallara, seçeneklere ve görgü kurallarına dikkat

etmeleri gerektiğine dair temel sorular dijital iletişim konusunda eğitimcilere yol gösterici olabilir. Öğrencilerin ders sırasında mesajlaşması, sınavlarda kopya çekmek için mesajlaşmayı kullanmaları gibi davranışlar uygunsuz dijital iletişime örnek olabilir. Öğrenciler ve öğretmenlerin okulda veya sınıfta neler olup bittiğini kesintiye uğratmayacak şekilde dijital iletişim cihazlarını kullanmaları; öğretmenlerin, blogları sınıf etkinlikleri hakkında ebeveynleri bilgilendirmek için kullanmaları; sosyal medya sitelerinin, sınıfta oluşan fikirleri veya yazıları başkalarıyla paylaşmak için kullanılması gibi durumlar ise uygun dijital iletişim örnekleridir (Ribble, 2011). Bu gibi uygun ve uygun olmayan durumlar çoğaltılarak etkinlikler oluşturulabilir. Böylelikle öğrencilerin dijital iletişime dair farkındalıkları arttırılmalıdır. Öğrenciler, ister kendi başlarına ister okul bağlamlarında olsun, çevrimiçi dijital ortamlarda iletişim kurdukça, yarattıkça ve işbirliği yaptıkça, aşamalı olarak bir dijital kimlik inşa etmektedirler. Bu kimlik, olumlu ya da olumsuz, evden ya da okuldan gönderilmiş olsun, yıllarca kamuya açık kalacaktır. Eğitim, gençleri kendilerine hizmet eden ve gelecekleri için değerli olan dijital kimlikler oluşturmaya yönlendirmelidir.

2.2.3. Dijital Okuryazarlık

Paul Gilster'in (1997) "Digital Literacy" adlı kitabında, dijital okuryazarlık terimi ilk defa kullanılmıştır. Dijital teknolojilerdeki hızlı ilerlemelerle birlikte, bireylerin dijital ortamın sorunlarını aşabilmek için farklı bilişsel becerilere sahip olmaları gerekliliği, dijital okuryazarlık olarak adlandırılmıştır. Çubukçu ve Bayzan (2013) tarafından ifade edildiği üzere, farklı teknolojilerin bilinmesi ve bu teknolojilerin doğru bir şekilde kullanılabilmesi yeteneği, dijital ortamda doğru bilgiye ulaşma, doğru bilgiyi üretme, doğru bilgiye bilinçli bir şekilde sahip olma ve öğrenme-öğretme sürecinde teknolojiyi etkin bir şekilde kullanabilme durumlarını içermektedir. Tanımlara bakıldığında dijital okuryazarlığın genel anlamda teknolojilerin bilinçli ve doğru şekilde algılanıp kullanılması üzerinde durulduğu görülmektedir. Fakat yine de dijital okuryazarlık, sadece yazılım kullanma veya dijital bir aleti çalıştırma becerisinden daha fazlasını içerir; kullanıcıların online ortamlarda efektif bir biçimde çalışması için ihtiyaç duyduğu çok çeşitli karmaşık bilişsel, motor, sosyolojik ve duygusal beceriler içermektedir (Eshet-Alkalai, 2004).

Dijital vatandaşlığın en temel kavramlarından biri olan dijital okuryazarlık elbette eğitim ortamları için de büyük önem taşımaktadır. Öğrencilerin gün gün

dijitalleşen dünyalarında neler ile karşılaşabileceklerinin farkında ve bilinçli olmaları gerekmektedir. Ayrıca öğretmenler de yeni teknolojileri kullanmayı öğrenme ve öğrencilerine öğretme noktasında, sınıf içi etkinliklerde, bireysel farklılıklara dikkat edecek şekilde teknoloji kullanımını öğrenmeli ve öğrenenleri desteklemelidirler. Ribble'e (2011) göre okullarda dijital okuryazarlığın etkili bir şekilde kazandırılabilmesi, teknoloji araçlarını kullanmayı öğrenebilmeleri için sınıfta yeterli zaman ayrılması ile mümkündür. Ayrıca öğrenciler kendilerine sunulan eğitim fırsatlarından en iyi şekilde yararlanmak için dijital teknolojileri nasıl kullanabileceklerini bilmelidirler.

Yeni teknolojiler ortaya çıktıkça öğrencilerin bu teknolojiyi nasıl hızlı ve uygun bir şekilde kullanacaklarını öğrenmeleri sağlanmalıdır. Okullar hangi teknolojilerin öğretilmesi gerektiğinin yanı sıra nasıl kullanılacağı konusunda da öğrencileri bilinçlendirmelidir. Bu noktada öğrenciler materyalle ilgilenmelerini sağlamak için tasarlanmış çevrimiçi kurslar alabilirler. Öğretmenler de dijital teknolojiyi öğrencilerin sınıftan uzakta erişebilecekleri web için içerik oluşturma gibi yeni ve yenilikçi şekillerde kullanabilirler. Bu gibi uygun dijital okuryazarlık örnekleri kullanılabilir (Ribble, 2011).

2.2.4. Dijital Erişim

Gün gün dijitalleşen dünyada çağımız çocuklarının eski nesillerden daha farklı olarak teknolojiye erişimleri mevcuttur. Bu erişim önceye göre çok fazla olmakla birlikte çocuklar hem kendi evlerinde hem de okullarında teknolojiye ulaşabilmektedirler (Bennett, Aguayo ve Field, 2016). Yapılan istatistiksel araştırmalar da teknolojiye ve internete erişimin her geçen yıl arttığını göstermektedir. Global bir araştırma şirketi olan wearesocial.com'un Şubat 2023 tarihinde yayınladığı çalışmada dünya çapında 5.16 milyar insanın internet kullanıcısı olduğu yer almıştır. Bu sayı bir önceki yıl 4.95 milyar olarak belirlenmiştir. Sadece bir yıl içinde bile internet kullanıcısı sayısında ciddi bir artış görülmektedir. Yine aynı çalışmada bir günde internette geçirilen zamanın ortalama 6 saat 37 dakika olduğu belirtilmiştir. Ülkemiz bazında verilen istatistiksel verilerde 71.38 milyon kişi yani nüfusun yaklaşık %83.4'ü aktif internet kullanıcısıdır. Türkiye'de günlük internet kullanım süresi ise 7 saat 24 dakikadır (<https://datareportal.com>, 2023). Türkiye İstatistik Kurumu'nun verilerine

göre de 2022 yılında evlerin %94,1'inin evden internete erişim olanağına sahip olduğu görülmüştür (<https://data.tuik.gov.tr>, 2022).

Çok sayıda insanın çok hızlı bir şekilde iletişim kurması ve etkileşime girmesi için fırsatlar sunan internete erişimin bu denli hızlı artmasının yanı sıra hala erişim sıkıntısı yaşayan kişiler de mevcuttur. Bu durum dijital bölünme adı verilen kavramı ortaya çıkarmıştır. Van Dijk'e göre (2006) dijital bölünme genellikle yeni bilgi teknolojisi biçimlerine erişimi olanlarla olmayanlar arasındaki uçurumu ifade eder. Çoğu zaman bu biçimler bilgisayarlar ve ağlardır, ancak mobil telefon ve dijital televizyon gibi diğer dijital ekipmanlar da bu terime dahil edilebilir. 1990'ların ikinci yarısında, yeni medyaya eşit olmayan erişim ve kullanım konusuna dikkat çekmek amacıyla dijital bölünme kavramına odaklanılmaya başlanmıştır. O tarihten önce bilgi eşitsizliği, bilgi boşluğu ve bilgisayar-medya okuryazarlığı gibi daha genel kavramlar kullanılmaktaydı. Dijital bölünme teriminin kökeni, 1990'ların ortalarında bilinmeyen bir Amerikan kaynağına kadar uzanmaktadır ve ilk olarak ABD Ticaret Bakanlığı'nın Ulusal Telekomünikasyon ve Bilgi İdaresi tarafından resmi bir yayında kullanılmıştır. Van Dijk ve Hacker (2003) erişime yönelik dört tür engel belirlemiştir. Bunlar:

- *Zihinsel erişim:* İlgili eksikliği, bilgisayar kaygısı ve yeni teknolojinin çekici olmaması nedeniyle temel dijital deneyim eksikliği.
- *Maddi erişim:* Bilgisayarlara ve ağ bağlantılarına sahip olmama.
- *Beceri erişimi:* Yetersiz kullanım kolaylığı ve yetersiz eğitim veya sosyal desteğin neden olduğu dijital becerilerin eksikliği.
- *Kullanım erişimi:* Önemli kullanım fırsatlarının olmaması.

Bu erişim engellerinden bir veya birkaçına sahip olmak kişiyi dijital bölünme/ dijital uçurum kavramı ile karşı karşıya bırakmaktadır. Dijital vatandaşlığın en önemli boyutlarından biri olan dijital erişim kavramı da bu noktada karşımıza çıkmaktadır. Ribble, Bailey ve Ross (2004) tarafından dijital erişim, herkesin tam elektronik katılımı olarak tanımlanmıştır. Dijital erişim; cinsiyet, ırk, yaş, etnik köken, fiziksel veya zihinsel zorlukları ayırt etmeksizin herkesin teknolojiye eşit erişimini sağlamak gerektiği fikrini desteklemektedir. Çünkü her türden dijital dışlama, elektronik bir toplumda insanoğlunun büyümesini en aza indirmektedir. Ekonomik, sosyal ve hatta kişisel nedenler dahil olmak üzere birçok faktör dijital bölünmeye katkıda bulunabilir. Teknolojiye erişimin olmaması nedeniyle haklarından mahrum bırakılan gruplar, evde

teknolojiye sahip olmak için mali yeterliliği olmayan aileleri, öğrencileri için çok az bilgisayarı olan okul bölgelerini (diğerlerinin gereğinden fazla varken) ve yüksek hızlı internet bağlantılarına erişimi olmayan kırsal okulları içermektedir. Teknoloji liderleri, herkesin dijital vatandaşlık için bir temel oluşturması için elektronik erişimin farkında olmalı ve bunu desteklemelidir. Her bireyin dijital bir topluluğa dahil olmasına izin verecek kaynakların sağlanması gereklidir. Hem ilköğretim hem de ortaöğretim öğrencilerinin güncel bilgisayarlara, yazılımlara, dijital kameralara vb. erişimleri olmalıdır. Özel ihtiyaçları olan öğrenciler için kelime işlem, elektronik tablolar ve internet kullanımı için sayfa okuyucular gibi yardımcı teknolojiler sağlanmalıdır. Bazı kişiler dijital topluma katılmalarını sağlayacak kaynaklara sahipken diğerleri teknolojiyi karşılayamayabilir. Ya da bazı kişiler teknolojiyi kullanmamayı tercih edebilir. Okullar ve toplum, dijital topluluğa katılımcı bir üye olma seçimini bireye bıraksa da dijital erişimi sağlamalıdır (Ribble, 2011).

Ülkemizde de dijital erişim konusuna önem verilmiş ve eğitim alanında Fırsatları Arttırma ve Teknolojiyi İyileştirme Hareketi Projesi (FATİH) başlatılmıştır. Eğitimde FATİH Projesi, okullardaki teknolojik altyapıyı geliştirme hedefiyle başlatılmıştır. Bu projenin amacı, öğrenme-öğretme sürecinde bilişim teknolojilerini daha etkin bir şekilde kullanarak fırsat eşitliğini arttırmak ve derslerin öğrencilerin farklı duyu organlarına daha fazla hitap etmesini sağlamaktır. Bu ilkelere dayanarak çözümü tasarlarlarken, başarı faktörleri beş temel ilkeye dayandırılmıştır:

- *Erişilebilirlik*: İhtiyaç duyan herkesin, herhangi bir yerden ve zamanda, herhangi bir araca gereksinim duymadan hizmetlere erişim sağlayabilmesi
- *Verimlilik*: Hedeflere yönelik olarak daha etkili çalışma alanları ve yetenek geliştirme alanları sunulabilmesi.
- *Eşitlik (Fırsat Eşitliği)*: Tüm paydaşların en iyi hizmetlere erişimini sağlayarak eşitlik yaratma
- *Ölçülebilirlik*: İlerlemeyi doğru bir şekilde değerlendirebilmek için süreçleri ve sonuçları hassas bir şekilde ölçebilmek, bu ölçümlere dayalı olarak etkili geri bildirim sağlama.
- *Kalite*: Eğitimin kalitesini ölçülebilir bir şekilde artırma çabası.

Bu esaslarla oluşturulan proje ile fırsat eşitliği sağlanarak dijital bölünme giderilirken toplam kalitenin de artırılması amaç edinilmiştir. Proje amaçları

kapsamında öğrencilere tablet bilgisayar seti dağıtılmış, okullara alt yapı ve erişim hizmeti sağlanarak etkileşimli tahta kurulumu yapılmıştır. Buna ek olarak öğretmenlere proje kapsamında sağlanan teknolojik araçların etkili kullanımı, bilişim teknolojisinin eğitimdeki rolü ve e-öğrenme materyallerinin öğretim süreçlerine entegrasyonu konularında eğitimler düzenlenmektedir. Bu eğitimler, öğretmenlerin bu alanlarda beceri ve bilgi kazanmalarını hedeflemektedir. (<http://fatihprojesi.meb.gov.tr>, 2023).

2.2.5. Dijital Ticaret

Günümüzde artık piyasa ekonomisinin büyük bir kısmı elektronik ortamda gerçekleşmektedir. Bireyler giyim, gıda, mobilya, teknolojik aletler vb. ihtiyaçlarını dijital olarak satın almaktadırlar. Bu noktada kişiler yeni dijital ekonomide nasıl etkili tüketici olabileceklerini öğrenmelidirler. Elektronik ortamda mal ve hizmet satın alma, çevrimiçi bankacılık işlemlerinde bilgi ve veri gizliliğini sağlama, güvenli internet sitelerinden alışveriş yapma gibi davranışlar etkili tüketici olma bağlamında kazanılması gereken davranışlardır. Sorumlu bir dijital vatandaşın sahip olması gereken bu davranışlar dijital ticaret boyutunda irdelenmektedir.

Dijital ticaret, Türk (2020) tarafında en az iki tarafın yer aldığı ve tarafların, belirli bir değer karşılığında dijital teknolojileri kullanarak ürünler, malzemeler ve hizmetler gibi kaynakları takas etmek amacıyla ihtiyaçlarını karşıladığı bir süreç olarak tanımlanmıştır. Dijital ticaret boyutu, online platformlardan ürün ve hizmet satın alma yeteneği, çevrimiçi alışveriş ve bankacılık sistemlerini kullanma bilinci, kişisel bilgilerin ve gizliliğin çevrimiçi platformlarda korunması, güvenli internet siteleri aracılığıyla ticaret yapma yeteneği gibi faktörleri içermektedir. (Çubukçu ve Bayzan, 2013). Ribble ve Bailey ise (2004) dijital ticaret boyutunu, malların dijital ortamda alınması ve satılması şeklinde tanımlamışlardır.

Verilere göre Türkiye’de internet kullanan bireylerin internet aracılığı ile kişisel kullanım amacıyla mal veya hizmet satın alma ya da sipariş verme (e-ticaret) oranı, 2021 yılında %44,3 iken 2022 yılında %46,2 olmuştur (<https://data.tuik.gov.tr>, 2022). Dijital ticaret işlemleri zaman ile mekândan bağımsızlık ve düşük maliyet gibi faydaları sayesinde her geçen gün artmakta ve bu konuda öğrencilerin bilinçlendirilmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır. Ribble’ a göre (2011) öğrencilerin kimliklerini nasıl koruyacaklarını bilmeden çevrimiçi mal satın alma veya zayıf çevrimiçi satın alma uygulamalarının düşük kredi notlarına yol açtığının farkında olmamaları gibi okullarda

karşılaşılabilecek olumsuz dijital ticaret örnekleri var olabilmektedir. Bu nedenle yapılacak dijital ticaret bilgilendirilmesi ile öğrenciler bilinçli tüketiciler olabilirler, böylece ürünleri çevrimiçi olarak güvenle satın alabilirler. Ayrıca öğrenciler satın almak istedikleri şeyi araştırmak için zaman harcarlar, daha sonra “güvenli” sitelerde en iyi fiyatları belirleyebilirler. Bu bağlamda dijital ticaret boyutu eğitimciler tarafından göz ardı edilmemeli ve konu hakkında öğrenciler bilgilendirilerek teknolojileri sorumlu bir şekilde kullanma becerilerini öğretmelidirler.

2.2.6. Dijital Haklar ve Sorumluluklar

Geleneksel vatandaşlık yaklaşımlarına benzer şekilde, araştırmacılar dijital vatandaşı çevrimiçi bir topluluğun tam üyesi olarak görmekte ve dijital vatandaşların kendilerinin ve başkalarının hak ve yükümlülüklerini coğrafi, kültürel ve sınıfsal sınırları aşan şekillerde koruması gerektiğine inanmaktadırlar (Choi, 2016). Bu kapsamda Ribble (2011), dijital hak ve sorumluluklar boyutunu, dijital dünyadaki herkese genişletilmiş olan gereksinimler ve özgürlükler olarak tanımlamıştır. Çubukçu ve Bayzan (2013) bu boyutu dijital araçların herkes tarafından özgürce kullanılabilmesi ve bu araçlar aracılığıyla herkesin kendini özgürce ifade edebilmesi, aynı zamanda dijital ortamda işlenen suçlar ve haksızlıklara karşı şikâyet hakkının kullanılması ve bu konuda sorumluluk alınması şeklinde ifade etmiştir.

Dijital vatandaşların gizlilik, özgür konuşma vb. gibi temel haklarının dijital dünyada ele alınması, tartışılması ve anlaşılmasıdır. Bu özgürlükler dijital dünyada herkese açık olmalıdır. Haklardan doğan sorumluluklar mevcuttur. Kullanıcılar, dijital ortamda bu sorumluluklara uygun hareket etmelidir. İnternet ortamında bireylerin farkında olması gereken bazı haklar mevcuttur. Bunlar özel hayatın gizliliğinin korunması hakkı, kişilik haklarının ihlal edilmemesi hakkı, kişisel verilerin korunması hakkı, internette düşüncenin ifade edilmesi hakkı, internet yoluyla yönetime katılma hakkı, internet üzerinden şikâyet hakkı, internette lekelenmeme hakkı şeklinde belirlenmiştir (Bayzan, 2019).

Özel Hayatın Gizliliğinin Korunması Hakkı: Bireylerin özel hayatlarının gizliliği, korunması gereken önemli bir haktır. İnterneti kötü niyetli kişiler tarafından zarar vermek amacıyla kullanıldığında başkalarının haberi olmadan özel hayatla ilgili bilgiler bu dijital ortamlarda paylaşılabılır. Bu durum kişilerin itibarını zedeler ve geri dönüşü olmayan zararlara yol açar. Zararları en aza indirmek için bireyler böyle bir

durumda başvurabilecekleri mercileri ve izlemeleri gereken süreci iyi bilmeli, haklarını arayarak suçu işleyenlere karşı gerekli adımların atılmasını sağlamalıdır.

Özel yaşamın gizliliğinin ihlali, özünde kişilik haklarının zedelenmesidir. Her iki durumda da haklarımızı bilerek talep etmemiz gerekmektedir. Bu bağlamda, özel hayatının gizliliği internet üzerinde ihlal edilen bir kişi, 5651 sayılı yasanın 9/A maddesi uyarınca haklarını arayabilmektedir. Kişi, özel yaşamının ihlal edildiği internet sitesinden bu içeriklerin kaldırılmasını talep edebilir ve aynı zamanda siteye erişiminin engellenmesini isteyebilmektedir. Ayrıca bu tür ihlalleri gerçekleştirenler hakkında savcılığa suç duyurusunda bulunabilir. Benzer şekilde kişisel hakları zedelendiği durumlarda, bu ihlali yapanlar hakkında yine aynı yasa olan 5651 sayılı kanunun 9. maddesine dayanarak yasal haklarını kullanabilir ve savcılığa suç duyurusunda bulunabilirler.

Kişisel Verilerin Korunması Hakkı: Kişisel veri, bir gerçek kişiye ait tanınabilir veya tanınabilir hale getirilebilir her türlü bilgiyi ifade eder. İnternet üzerinde, birçok insanın verileri anlık olarak bireyler veya kullandıkları internet platformları tarafından işlenir. İnternet kullanıcıları, genellikle bu platformlara üye olurken sunulan sözleşmeleri kabul ederek kaydolurlar. Ne yazık ki bu üyelik sözleşmeleri sıklıkla çok uzun ve karmaşıktır ve birçok kişi bu nedenle bu sözleşmeleri okumadan kabul etmektedir. Maalesef bu uzun sözleşmeler, birçok kişiyi hızlıca kabul etmeye ve kullanmaya yönlendiren yanıltıcı bir yol haline gelebilir.

Ülke olarak 2016 yılında mevzuatımıza giren 6698 sayılı kişisel verilerin korunması kanunu ile kişisel verilerimiz kanuni olarak koruma altına alınmış bulunmaktadır. Ülkemizde yerleşik kişisel verilerin işlenmesine ilişkin belirli kurallar vardır, ancak genellikle üyelik sözleşmelerini kabul ederken verdiğimiz kişisel bilgilerin yurt dışında saklandığını ve işlendiğini unutmamak gerekir.

Düşüncenin İfade Edilmesi Hakkı: İnternetin en temel özelliklerinden biri düşüncelerin özgürce ifade edilebilmesi ve paylaşılabilmesidir. Bununla birlikte düşüncelerin şiddet, nefret ve suç teşvikine dönüşmemesi önemlidir. Düşüncelerimizi ifade ederken diğer insanların haklarının ciddi şekilde zarar gördüğü durumlarda ifade özgürlüğünün korunması amacıyla bazı özel sınırlamalara gidilebileceğini bilmemiz gerekmektedir. Hem gerçek hayatta hem de internet ortamında düşüncelerimizi ifade etme hakkımız başkalarının haklarını ihlal edecek ve zarar verecek boyutta olmamalıdır.

İnternet kullanıcıları haklarının başka bir kişinin haklarının ihlal edildiği noktada sona erdiğini bilmelidir. Bu tür bir durumda bir hak olmaktan çıkarak suç haline dönüşmektedir.

İnternet Yoluyla Yönetime Katılma Hakkı: İnternet aracılığıyla yönetim süreçlerine katılma, bireylerin sunulan hizmetleri düzgün bir şekilde kullanma hakkını içerir. E-Devlet üzerinden bu hak serbestçe kullanılabilir. Yanlış uygulamaları olan ilgili kurumlarla ilgili şikâyetler CİMER aracılığıyla yapılabilir. Ayrıca istekler ve öneriler bu yolla ilgili kurumlara iletilir. Bu hak kullanılarak diğer hakların ihlal edilmesi ve potansiyel mağduriyetlerin önüne geçilmesi mümkün olabilir.

İnternet Üzerinden Şikâyet Bulunma Hakkı: İnternette milyonlarca web sitesi bulunmaktadır ve her birinin içeriği farklıdır. Bu içerikler bazen zararlı boyutlara ulaşabilir. Örneğin çocuk istismarıyla ilgili intiharı teşvik eden, tehlikeli maddelerin teminini sağlayan, uyuşturucu kullanımını teşvik eden, zararlı yazılımlar içeren internet siteleri ve pornografik siteler gibi örnekler mevcuttur. Bu tür sitelerin ilgili yetkililere şikâyet edilmesi bir haktır ve aynı zamanda bir sorumluluktur.

İnternette Lekelenmeme Hakkı: İnternet ortamı iftira atmaya ve suçlamalarda bulunmaya olanak sağlayan ortamı ile bu tür davranışları oldukça kolaylaştırmıştır. Günümüzde internet ve sosyal medya platformlarında kötü niyetli insanlar farklı kimlikler altında başkalarının itibarını lekeleyebilmektedir. Bu durumda bireylerin masumiyeti göz ardı edilerek haksız ve temelsiz şekilde kişilerin itibarı zedelenebilmektedir. Somut bir dayanaktan yoksun ihbar ve suçlamalarla bir kişinin suçluymuş gibi gösterilmesi kabul edilemez bir durumdur. Bireylerin en önemli sorumluluğu bu tür haberleri ve suçlamaları doğruluk filtresinden geçirmeden kabul etmemek ve bahsedilen kişiye karşı önyargılı davranmamaktır. Başka bir deyişle dijital empati kurmaktır. (Bayzan, 2019).

Eğitim ortamlarında öğretmenler öğrencileri dijital hak ve sorumlulukları konusunda bilinçlendirmelidirler.

2.2.7. Dijital Güvenlik

Dijital güvenlik boyutunu, Ribble ve Bailey (2004), güvenliği garanti altına almak için alınan elektronik önlemler şeklinde tanımlamışlardır. Filiz (2020) ise bu kavramı teknoloji ile alakalı tüm eylemlerde dijital kimliğin korunması için gerekli tedbirlerin alınması olarak ifade etmiştir. Çubukçu ve Bayzan'ın (2013) çalışmasında

dijital güvenlik kavramı, dijital araçları kullanırken bireylerin kişisel bilgi güvencesini sağlama yeteneği ve aynı zamanda donanım, yazılım ve ağ güvenliği konularını ele alabilme yeteneği olarak tanımlanmıştır.

Genel olarak tanımlara baktığımızda teknoloji ve internet kullanıcılarının sorumlu vatandaşlar olarak bilgilerini bozulmaya veya ona zarar verebilecek dış etkenlere karşı korumaya ilişkin sorumluluklarını yerine getirmeleri gerektiği dijital güvenliğin ana hatlarını oluşturmaktadır. Ayrıca virüs koruması, verilerin yedeklenmesi, teknolojik ekipmanların bakım ve kontrolü dijital güvenliği sağlamak için yapılacak bazı önlemlerden bir kaçıdır.

Dijital erişim bağılığı altında da bahsedildiği üzere internete ve bilgisayar, cep telefonu gibi teknolojik aletlere olan ulaşımın gün geçtikçe artması bu noktada kullanıcıların karşılaşılabilecekleri dijital risklere karşı çok daha fazla dikkat etmeleri gerekliliğini ortaya çıkarmıştır. Filiz (2020) internet ortamında karşılaşılabilecek farklı risklere karşı çeşitli güvenliği sağlama önlemlerinden bahsetmiştir. Bunlar güçlü şifre belirleme, virüs programlarının kullanılması, işletim sistemlerini güncel tutma şeklinde örneklendirilebilir. Ayrıca kullanıcılar neredeyse her gün kullandıkları tarayıcılarının ve girdikleri çeşitli sosyal medya sitelerinin güvenlik ayarlarını kontrol etmelidirler.

Teknolojinin ve çevrimiçi ortamların eğitim dünyasında giderek artan etkisi öğretmen ve öğrencilerin de dijital güvenlik sorunlarıyla karşı karşıya kalmalarına sebep olmaktadır. Martin, vd., (2020) öğrencilerin genellikle sosyal medyayı ve diğer çeşitli çevrimiçi ortamları kullanma konusunda usta olsalar da çevrimiçi bilgi paylaşımını vurgulayan bir nesilde var oldukları için dijital güvenlik yeterliliklerinin genellikle az gelişmiş olduğunu vurgulamaktadır. Bu sebeple interneti kullanan gençlerin sayısı arttıkça onları koruyacak önlemlerin alınması önem arz etmektedir. Ayrıca gençlerin özellikle kendilerini hedefleyen çeşitli çevrimiçi pazarlama stratejileri arasında gezinmek için farkındalığa ihtiyaçları vardır. Ribble (2011) dijital güvenlikle ilgili olarak öğrencilerin ve öğretmenlerin karşılaşılabileceği olumsuz durumların olabileceğini belirtmiştir. Kişisel veya okul içerisinde ortak kullanılan bilgisayarları virüslerden koruyan yazılımların güncellenmemeleri, öğrencilerin e-posta, sosyal ağ veya kısa mesaj gönderirken kişisel verilerini koruyamamaları bu durumlara örnek olarak gösterilebilir. Bu gibi sorunların giderilmesinde virüs koruma ve güvenlik duvarlarının kişisel bilgileri korumak için düzgün şekilde güncellendiğinden ve yapılandırıldığından

emin olmak gerekmektedir. Ayrıca öğretmenler ve veliler, öğrencilere internet üzerinden bilgi sağlamanın tehlikeleri hakkında bilgi vermelidirler.

2.2.8. Dijital Kanun

Ribble, Bailey ve Ross (2004), dijital kanunu eylem ve işler için elektronik sorumluluk olarak tanımlamışlardır. Dijital kanunlar dijital ortamda geçerli olan kurallar, politikalar ve yasal düzenlemelerdir. Bu kanunlarla ilgili bilinçli olunması, bu kurallara saygı gösterilmesi ve saygı göstermeyenlerin uyarılması gerekmektedir (Çubukçu ve Bayzan, 2013). Dijital kanun, toplum içerisinde teknolojinin etiği ile ilgilidir. Etik dışı kullanım, hırsızlık ve / veya suç şeklinde kendini gösterir. Başkalarına saldırmak, yasadışı müzik indirmek, intihal yapmak, yıkıcı solucanlar oluşturmak, virüs yaratmak veya Truva atları oluşturmak, spam göndermek veya başkalarının kimliklerini veya haklarını çalmak etik olmayan davranışlardır. Kullanıcıların etik bir toplum için bu davranışlardan kaçınmaları gerekmektedir. Tüm bu etik dışı kullanımların yaptırımları vardır ve olmalıdır. Ülkemizde bilişim suçları kapsamına giren bu davranışların bazı kanunlar çerçevesinde cezaları mevcuttur.

Yeni eğilimlerle birlikte yeni kurallar ve sınırlamalar yürürlüğe girmektedir. Bilim ilerledikçe düzenlemeler de hızlanmış bu da kuralların ve düzenlemelerin sürekli değişmesine neden olmuştur. Hem öğretmenler hem de öğrenciler neyin yasal ve uygun olduğu konusunda bilgi sahibi olma ve güncel olma mecburiyetindedir. Dijital kanun neyin uygunsuz davranış oluşturduğunu ve neyin gerçek yasaların ihlali anlamına geldiğini belirlemekle ilgilidir. Bu nedenle fikri mülkiyet ve telif hakkı sorunlarıyla güçlü bir benzerlik taşımaktadır. Dijital kanunun farkında olmak, dijital olarak yayılan içeriği kullanmak isteyen herkesin herhangi bir şekilde zarar görme (indirme, değiştirme veya yeniden kullanma gibi) korkusu olmadan bunu yapabilmesini sağlayacaktır. Ayrıca bu kavramın eğitimlerinin bir parçası olarak öğrenciler, internette araştırma yapmayı ve görseller, makaleler ve videolar da dahil olmak üzere geniş bir medya yelpazesi için kaynaklardan doğru şekilde alıntı yapmayı öğrenebileceklerdir (Capuno, vd., 2022).

Ribble (2011) da dijital kanun boyutuna dikkat çekerek öğrencilerin ücret alınmadan neyin indirilebileceğini, telif hakkıyla korunan materyal olarak nelerin değerlendirileceğini ve bunun için ödeme yapılmasının gerektiğinin farkında olmaları gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca dijital ortamlarda mahremiyetin önemini vurgulamış

ve öğrencilerin çıplak veya yarı çıplak fotoğraflar paylaşan kişileri yetkililere bildirmeleri gerektiğini belirtmiştir.

2.2.9. Dijital Sağlık

En genel tanımıyla dijital sağlık; dijital teknoloji dünyasında hem fiziksel hem de psikolojik olarak iyi olma hali olarak ifade edilebilir (Ribble ve Bailey, 2004). İnternete erişimin her geçen gün artması bireylerin internette geçirdikleri sürelerin de uzamasına neden olmuştur. Wearesocial.com sitesinin 2023 verilerine göre Türkiye’de ortalama internette geçirilen zaman 7 saattir. Böylesine uzun süreler boyunca internette zaman geçirmek kaçınılmaz olarak beraberinde bazı sağlık sorunlarını da getirmektedir. BTK tarafından belirtilen fiziksel sağlık sorunları; kas ve iskelet sistemi hastalıkları, göz sorunları (ekrana bakma sendromu), yeme problemleri ve obezite, uykusuzluk problemi, elektromanyetik kirlilik ve sağlığa etkileri insanların karşılaşılabileceği problemlerdendir. İnternetin aşırı ve yanlış kullanımının psikolojik rahatsızlara da sebebiyet verdiği bilinmektedir. Bunların başında internet bağımlılığı vardır. Ayrıca anksiyete bozukluğu, depresyon, intihar düşünceleri, dürtüsel internet kullanımı, hiperaktivite ve dikkat eksikliği bozukluğu da yine karşılaşılabilecek sorunlar arasında yer almaktadır. İnternetin ve ona bağlı teknolojilerin bilinçsiz kullanımı sonucu doğabilecek birçok hastalığı, dijital sağlık boyutunun farkında olan dijital vatandaşlar yetiştirerek önlemek mümkün olabilir.

Dijital sağlık boyutunun kapsamında sadece fiziksel ve ruhsal etkiler yer almamaktadır. Bunlara ek olarak dijitalleşmenin sağlık alanına entegrasi ile farklı dijital teknolojiler kullanılarak sağlık hizmetleri sunulmaya başlanmıştır. Bireylerin çeşitli platformlar aracılığıyla kendi sağlık durumlarını takibe almaları mümkün hale gelmiştir. Koç ve Koç’un (2021) da belirttiği gibi özel ya da devlet fark etmeksizin dijital sağlık verileri, sağlık kurumlarının altyapılarına işlenerek tek tıkla kontrollere, randevulara, aşılar, yapılan tetkik ve teşhislere ulaşılabilir hale gelinmiştir. Bu fırsat, hem hastalar için hem de sağlık çalışanları için büyük bir kolaylık sunmaktadır. Bu sayede elektronik kayıtlar hastalara daha hızlı bir şekilde tanı koyma ve daha etkili müdahale imkânı sunmaktadır. Ülkemizde de mhhs.gov.tr, e-nabız, hayat eve sığar gibi uygulamalar hayata geçirilmiş ve sağlık uygulamaları dijitalleşmiştir.

Dijital sağlık kavramı hem fiziksel ve mental sağlığın korunmasına dikkat çekmekte hem de elektronik ortama dahil olan sağlık uygulamaları ile bireylerin

hayatlarını kolaylaştırmaktadır. Geleceğin etkin dijital vatandaşlarını yetiştirebilmek için bu kavrama dair öğrencilerin farkındalıkları oluşturulmalıdır. Karşı karşıya kalabilecekleri olası sağlık sorunlarını bilmeli ve bu sorunların önlenmesi için neler yapabilecekleri hakkında fikir sahibi olmalıdırlar. Bunun yanı sıra dijital sağlık platformlarını tanımaları ve bu platformları nasıl kullanacaklarını bilmeleri için eğitimciler tarafından bilgilendirilmeler yapılmalıdır. Tüm bunlar dijital sağlık boyutunun önemini arttırmaktadır.

2.3. İLGİLİ ARAŞTIRMALAR

Alanyazın incelendiğinde dijital vatandaşlık kavramına dair çalışmaların son dönemlerde artış gösterdiği görülmektedir. Öğrenciler, öğretmenler ve öğretmen adaylarıyla gerçekleştirilen tutum, görüş belirleme ve ölçme aracı geliştirme gibi çeşitli çalışmalar alanyazınında mevcuttur. Araştırmancının bu bölümünde araştırma problemiyle alakalı bulunan yurt içinde ve yurt dışında yapılmış çalışmaların özet bilgilerine kronolojik sıra gözetilerek yer verilmiştir.

2.3.1. Türkiye’de Yapılmış Araştırmalar

Karaduman (2011) tarafından ortaya konan çalışmada ana amaç, 6. sınıf sosyal bilgiler dersinde uygulanan dijital vatandaşlık temelli etkinliklerin öğrencilerin dijital medya ile ilişkili tutumlarına etkisini ve öğrenme-öğretme süreçlerine olan katkısını incelemektir. Bu kapsamda araştırmacı deneme modelleri arasından ön test-son test yöntemi ile kontrol gruplu yarı deneysel bir modeli tercih etmiştir. Ek olarak, hem nicel hem de nitel verileri bir araya getirerek metodolojik çeşitlilik sağlamıştır. Sonuçlar, dijital vatandaşlık temelli etkinliklerin öğrencilerin dijital etik değerleri, gizlilik ve güvenlik anlayışları ile haklarına ve erişimlerine dair tutumlarını istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde etkilediğini göstermiştir. Ancak iletişim tutumları üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki olmadığı görülmüştür.

Kocadağ (2012) tarafından yürütülen çalışmada, öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık seviyelerini belirlemek ve bu seviyeleri farklı değişkenler açısından incelemek hedeflenmiştir. İlk olarak Gaziosmanpaşa Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde öğrenim gören 1063 öğretmen adayıyla bir ölçek geliştirmek için geçerli ve güvenilirlik çalışmaları yapılmış ve bu çalışma sonucunda yedi boyutlu bir ölçek oluşturulmuştur. İkinci aşamada, Dijital Vatandaşlık Ölçeği, Karadeniz Teknik Üniversitesi Fatih Eğitim

Fakültesi'nde öğrenim gören 2200 öğretmen adayına uygulanmıştır. Araştırma sonuçlarına göre; cinsiyet açısından, erkeklerin dijital vatandaşlık seviyeleri konusunda anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir. Ayrıca öğretmen adaylarının bu ölçekten aldıkları puanların %0,36'sının çok zayıf, %33,32'sinin ise çok iyi seviyede olduğu görülmüştür.

Çepni, Oğuz ve Kılcan (2014) tarafından yapılan araştırmada ilköğretim öğrencilerinin internet kullanımına dair tutumlarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Karaduman'ın (2011) geliştirdiği ölçek araştırmacılar tarafından 2011–2012 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde Ankara ilinin Merkez ilçelerinde bulunan altı ilköğretim okulunun sekizinci sınıflarında öğrenim gören 557 öğrenciye uygulanmıştır. Uygulama sonucunda öğrencilerin dijital vatandaşlık tutumları cinsiyet, anne eğitim düzeyi, aylık gelir, evde internet bağlantısı bulunma durumu, internete bağlanma sıklığı, internet kullanma geçmişi ve e-posta adresi sahipliği gibi faktörlere bağlı olarak anlamlı farklılıklar gösterirken, baba eğitim düzeyinde ise belirgin bir farklılık saptanmamıştır.

Bakır (2016) tarafında yazılan yüksek lisans tez çalışmasında sınıf öğretmeni adaylarının dijital vatandaşlık ve onun alt boyutlarına ilişkin algılarını incelemek amaçlanmıştır. Karma desende gerçekleşen çalışmada katılımcılar Trabzon'da bulunan Piri Reis Ortaokulu'na öğretmenlik uygulaması dersi için gelen 11 öğretmen adayından oluşmaktadır. Nicel veriler Kocadağ (2012) tarafından geliştirilen ölçek aracılığıyla toplanmıştır. Nitel veriler ise gözlem ve görüşme veri toplama teknikleriyle elde edilmiştir. Çalışma sonucunda adayların ölçekten aldıkları puanlar ile dijital vatandaşlık seviyelerinin yüksek olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat yapılan gözlem ve görüşmeler sonucunda elde edilen bulgular daha farklıdır. Öğretmen adaylarının dijital vatandaşlığa ve alt boyutlarına dair kısıtlı algıları olduğu görülmüştür.

Görmez (2017) tarafından gerçekleştirilen makalede amaç, farklı branşlarda yer alan öğretmenlerin dijital vatandaşlık ve boyutlarına dair seviyelerini ortaya koymak olarak belirlenmiştir. Araştırma nitel desende yapılmış ve görüşme yöntemi kullanılmıştır. Toplamda 265 öğretmen ile gerçekleştirilen görüşmeler sonucunda araştırmaya farklı branşlardan dahil olan öğretmenlerin çoğunluğunun "dijital vatandaşlık, dijital okuryazarlık, dijital etik, dijital kanun, dijital hak ve sorumluluklar, dijital sağlık ve dijital güvenlik" gibi kavramların ne olduğuyla alakalı bilgilerinin bulunmadığını; dijital ticaret kavramını "İnternet aracılığıyla yapılan ticaret, dijital

iletişim kavramını da “Sosyal medya araçlarıyla iletişime geçmek” şeklinde ifade ettikleri görülmüştür.

Som Vural ve Kurt (2018) alışmalarında dijital vatandaşlık göstergelerini niversite ğrencilerinin bakış açılarıyla incelemeyi hedeflemişlerdir. Bu hedefe ulaşmak için öğrencilerin dijital vatandaşlık düzeylerini belirleyecek zgn bir ölçek geliştirilmiştir. Bu sayede hem dijital vatandaşlığa hem de alt boyutlarına dair ortalamalar arasındaki ilişkiler belirlenmiştir. Ayrıca cinsiyet, niversite, fakülte, sınıf gibi bazı değişkenlere göre ölçekten aldıkları puanların değişip değişmediği incelenmiştir. Ölçek geliştirme sırasında Anadolu niversitesi’nin farklı fakültelerinde bulunan 650 ğrenci katılım sağlamıştır. Ölçeğin lke geneline uygulanması sırasında ise 2148 öğrenciye ulaşılmıştır. Çalışma sonucunda niversite ğrencilerinin dijital vatandaşlık seviyeleri cinsiyet açısından incelendiğinde kadın niversite ğrencilerinin lehine anlamlı bir fark gözlemlenmiştir. Aynı şekilde niversiteler arasında da dikkate değer farklar tespit edilmiştir. Araştırmada, fakültelerin dijital vatandaşlık seviyeleri açısından anlamlı bir varyasyon olmadığı görülmüştür. Sınıf seviyelerine göre yapılan karşılaştırmalarda dijital vatandaşlık seviyelerinin sınıf seviyesi ile orantılı olarak arttığı, ayrıca internet kullanım sıklığı ve aylık gelir ile genel dijital vatandaşlık seviyeleri arasında anlamlı ilişkiler olduğu belirlenmiştir.

Aygün (2019) tarafından gerçekleştirilen tez çalışmasında sosyal bilgiler ğretmenlerinin ve ğretmen adaylarının dijital vatandaşlık durumlarının incelenmesi amaçlanmıştır. Karma araştırma yönteminin kullanıldığı çalışmanın nicel boyutunda 512 sosyal bilgiler ğretmeni ve 529 sosyal bilgiler ğretmen adayı çalışmaya dahil edilmiştir. Nicel veriler Glassman, Choi ve Cristol (2017)’nin geliştirdiği ve Kara (2018)’in Türkçe’ye tercüme ettiği ölçek ile toplanmıştır. Araştırmanın nitel boyutunda veriler, amaçlı örneklem doğrultusunda sekiz sosyal bilgiler ğretmeni ve sekiz sosyal bilgiler ğretmen adayı ile birlikte on altı kişi ile görüşme tekniği kullanılarak elde edilmiştir. Araştırma sonucunda hem nitel hem nicel veriler değerlendirilmiş ve katılımcıların dijital vatandaşlık durumları incelendiğinde; dijital yetkinlikler konusunda kendilerini oldukça yetenekli gördükleri, yerel ve küresel farkındalık konusunda online platformların farkındalıklarını pozitif yönde artırdığı, eleştirel düşünme konusunda kararsızlık sergiledikleri, işbirlikli internet etkinlikleri ve siyasi etkinlikler konusunda ise kararsızlık içinde oldukları tespit edilmiştir.

Arcagök (2020) tarafından yapılan araştırmada amaç öğretmenlerin dijital vatandaşlığa dair algılarını belirlemek olarak saptanmıştır. Betimsel tarama modelinin kullanıldığı çalışmaya 215 öğretmen katılmıştır. Veriler Kuş vd. (2017) tarafından geliştirilen ölçek ile toplanmıştır. Araştırma nihayetinde elde edilen bulgulara dayalı olarak öğretmenlerin dijital vatandaşlık algılarının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir.

Metin (2021)'in gerçekleştirdiği araştırmada sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık yeterliklerini farklı değişkenler bağlamında ortaya koymak amaçlanmıştır. Tarama modelinde gerçekleştirilen çalışmada yazar tarafından geliştirilen ölçek ile veriler toplanmıştır. 440 öğretmen adayına ulaşılarak çalışma gerçekleştirilmiştir. Yapılan analizler sonucunda sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık yeterliklerinin cinsiyet bağlamında farklılaşmadığı; sınıf düzeyine bağlı olarak sınıf düzeyi arttıkça dijital vatandaşlık yeterliklerinin arttığı; günlük internette geçirilen süre arttıkça dijital vatandaşlık yeterliklerinin azaldığı; bilişim teknolojileri kullanım becerileri arttıkça dijital vatandaşlık yeterliklerinin arttığı; bilişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler ile toplumsal gelişmeleri düzenli takip edenlerin lehine anlamlı bir farklılık olduğu; sosyo-ekonomik durum yükseldikçe dijital vatandaşlık yeterliklerinin de arttığı tespit edilmiştir.

Özer (2022) tarafından yazılan doktora tezinde sosyal bilgiler öğretmen adaylarına yönelik dijital vatandaşlık eğitimi uygulanacak bir program önerisi yapılmıştır. Amaç adayların dijital vatandaşlık seviyelerinin geliştirilmesidir. Karma araştırma yöntemlerinden açılımcı desen kullanılmıştır. Kolay ulaşılabilir örnekleme yöntemi ile belirlenen 21 sosyal bilgiler öğretmen adayı katılımcı olmuştur. Dijital vatandaşlık kavramını ve ona ait dokuz alt boyutu içine alacak şekilde on oturum olarak eğitim programı hazırlanmıştır. Programın uygulanması aşamasında ve sonunda adayların dijital vatandaşlık düzeyleri ve uygulanan eğitime dair görüşleri belirlenerek aradaki farklar belirlenmiştir. Veri toplama aracı olarak İşman ve Güngören (2014)'e ait ölçek ve araştırmacı tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılmıştır. Araştırma sonucunda işe koşulan eğitim programının katılımcıların dijital vatandaşlık düzeylerinin geliştirilmesinde olumlu etki sağladığı bulgusuna ulaşılmıştır.

2.3.2. Yurtdışında Yapılmış Araştırmalar

Kim ve Choi (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada “Gençlik Dijital Vatandaşlık Ölçeğinin Geliştirilmesi ve Eğitim Ortamına Etkisi” araştırılmıştır. Çalışma

kapsamında 200 Öğretmen adayı ve öğretmen ile çalışılmıştır. Bu çalışmada, öğrencilerinin dijital vatandaşlık eğitiminden sorumlu öğretmenlerin ergenlere yönelik algıladıkları Dijital Vatandaşlık Ölçeği'ni net bir şekilde belirlemeyi ve belirlenen Dijital Vatandaşlık Ölçeklerini karşılamaya yönelik okul temelli eğitimin ihtiyaçlarını ve yönünü ortaya koymak amaçlanmıştır. Dijital ortamda Öz kimliğin öncü karakteri, Çevrimiçi Etkinlik (Makul Etkinlik ve Sosyal/kültürel katılım), Dijital araçlar için akıcılık, dijital ortam için etik anlamına gelen S.A.F.E modeli olarak adlandırılan beş faktörlü bir Dijital Vatandaşlık Ölçeği türetilmiştir. Açımlayıcı Faktör Analizi (EFA) ve ayrıca 200 öğretmen adayı ve hizmet içi öğretmen ile Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA) aracılığıyla çapraz doğrulanmıştır. Öğretmenler tarafından türetilen S.A.F.E modeli, kavram analizi, AFA ve DFA doğrulaması yoluyla öğrenciler için dijital vatandaşlık ölçeği olarak kullanılmak üzere yüksek güvenilirlik ve yapı geçerliliği göstermektedir. Teorik olarak titizlikle türetilen SAFE modeline dayanarak, çevrimiçi toplulukta aktif ve eleştirel vatandaşlar olmak için eğitim gereksinimleri ve yönü tartışılmıştır.

Wang ve Xing'in (2018) gerçekleştirdikleri “Ebeveyn Katılımının ve Sosyoekonomik Durumun Genç Dijital Vatandaşlık Üzerindeki Etkisini Keşfetmek: Bir Yol Modelleme Yaklaşımı” isimli çalışmada ebeveyn katılımının ve sosyoekonomik durumun, dijital erişim, dijital görgü kuralları ve dijital güvenlik içeren gençlerin dijital vatandaşlığı üzerindeki etkilerini incelemek amaçlanmıştır. Bu faktörler arasındaki nedensel ilişkileri açıklamak için araştırmaya dayalı bir yol modeli geliştirilmiştir. Bu model, 270 genç ve ebeveynlerinden toplanan verilere dayanarak test edilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre ebeveynleri teknoloji kullanımlarına ve çevrimiçi etkinliklerine daha fazla dahil olan gençlerin, daha yüksek düzeyde dijital görgü ve dijital güvenlik kurallarına sahip oldukları bildirilmiştir. Aynı şekilde ebeveynleri daha iyi sosyoekonomik duruma sahip olan gençlerin daha yüksek düzeyde dijital erişime, dijital görgü kurallarına ve dijital güvenliğe sahip oldukları belirlenmiştir. Genel olarak, ebeveyn katılımı ve sosyoekonomik durumun genç dijital vatandaşlığı pozitif olarak yordadığı bulunmuştur. Araştırma bulgularına göre çevrimiçi güvenlik ve dijital vatandaşlık gelişimini teşvik etmek için ebeveynleri ve eğitimcileri desteklemenin önemli olduğu vurgulanmıştır.

Martin, Gezer ve Wang (2019) tarafından gerçekleştirilen “Eğitimcilerin Öğrenci Dijital Vatandaşlık Uygulamalarına İlişkin Algıları” isimli çalışmada K-12 eğitimcilerinin öğrencilerinin siber zorbalık, dijital ayak izi, dijital mahremiyet, dijital

ağ kuralları ve dijital kimlikle ilgili bilgi ve uygulamalarına ilişkin algılarını incelemek amaçlanmıştır. Çalışmada Amerika Birleşik Devletleri'ndeki bir güneydoğu üniversitesinin lisansüstü eğitim programlarında olan 107 katılımcının dijital vatandaşlık uygulamalarına dair bir ankete yanıt vermeleri ile gerçekleştirilmiştir. Araştırma sonucunda eğitimcilerin algılarına dayalı olarak, öğrencilerin dijital vatandaşlığı anlamaları ve uygulamaları, anketteki maddelerin çoğu için iyi olarak derecelendirilmiştir. Eğitimcilerin öğrencilerinin dijital vatandaşlık uygulamalarına ilişkin algıları okul düzeyleri arasında veya öğretmen ya da teknoloji koçu olarak rollerine göre farklılık göstermezken, dijital vatandaşlık öğreten eğitimcilerin öğrencilerinin dijital vatandaşlık uygulamalarına ilişkin algılarının daha yüksek olduğu belirlenmiştir.

Martin, Hunt, Wang ve Brooks (2020) tarafından gerçekleştirilen “Ortaokul Öğrencilerinin Teknoloji Kullanımı Algısı ve Dijital Vatandaşlık Uygulamaları” isimli çalışmada 237 ortaokul öğrencisine dijital cihaz kullanımı ve dijital vatandaşlık uygulamalarının siber zorbalık, dijital ağ kuralları, dijital ayak izi, dijital mahremiyet ve dijital kimlik algısı hakkında anket yapılmıştır. Bulgular, öğrencilerin mobil cihaz kullanımının arttığını ve bu durumun ebeveynlerin çocuklarının çevrimiçi davranışlarını gözetleme ihtiyacını ortaya koyduğunu göstermiştir. Ankete katılan öğrencilerin yalnızca %55,3'ü ebeveynlerinin internet/sosyal medya kullanımlarını izlediğini ve öğrencilerin yalnızca %37,1'i dijital vatandaşlığın okullarında öğretildiğini belirtmiştir. Öğrencilerin %73'ü hiç siber zorbalığa uğramadığını ve sadece %55,7'si siber zorbalığın meydana geldiğinden şüpheleniyorsa nasıl kanıt toplayacağını bildiğini belirtmiştir. Öğrencilerin %57'si çevrimiçi iletişim kurarken veya gönderi paylaşırken dijital ağ kurallarını takip ettiğini, öğrencilerin %59,7'si şifresini bir arkadaşıyla paylaştığını ve %48,5'i arkadaş ekleyip tanımadığı birini takip ettiğini belirtmişlerdir. Ortaokul öğrencilerinin; okulda ve evde, dijital vatandaşlığın öğretilmesi konusunda öğretmenler, yöneticiler ve ebeveynler tarafından çevrelenmiş olsalar da, dijital vatandaşlık uygulamaları konusunda bir anlayış eksikliğine sahip oldukları ortaya çıkmıştır.

Fernández-Prados, Lozano-Díaz ve Ainz-Galende (2021) yaptıkları “Dijital Vatandaşlığı Ölçmek: Karşılaştırmalı Bir Analiz” isimli makalede metodolojik bakış açısı ile dijital vatandaşlıkla ilgili son durumu göstermeyi amaçlamışlardır. Bilimsel literatürün gözden geçirilmesi ile en az on tanım ve dokuz farklı ölçüm ölçeği olduğu

belirlenmiştir. Tanımların içeriğinin karşılaştırmalı ve artzamanlı analizi ile bazı tanımların daha çok dijital yeterliliklere, diğerlerinin ise eleştirel ve aktivist yönle odaklanan iki dijital vatandaşlık kavramı olduğu görülmüştür. Bu makalede, psikometrik özelliklerini ve üçü arasındaki mevcut tesadüfleri ve farklılıkları analiz etmek için alaka düzeyine göre seçilen ve 366 üniversite öğrencisinden oluşan bir örnekleme uygulanan üç dijital vatandaşlık ölçüm ölçeği uygulanmış ve karşılaştırılmıştır. En göze çarpan sonuç, boyutlarının çeşitliliği nedeniyle hepsinin aynı yapıyı ölçmediğidir. Dijital vatandaşlık ölçülecekse, bir çevrimiçi aktivizm boyutunun dahil edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Güvenilir ve geçerli bir ölçüm aracı geliştirmek için, ilgili boyutlarıyla birlikte dijital vatandaşlığın tanımını uluslararası düzeyde anlamaya ihtiyaç olduğu belirtilmiştir.

Althibyani ve Al-Zahrani (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmada öğrencilerin bilgi, inanç ve dijital vatandaşlık becerilerinin siber suçların önlenmesinde etkisi araştırılmıştır. Siber suçların özellikle genç yetişkinler arasında artan yaygınlığı, öğrencileri sorumlu çevrimiçi davranışlar konusunda eğitmek ve onları siber riskleri azaltacak becerilerle donatmak için dijital vatandaşlığın teşvik edilmesini gerektirmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı, yükseköğretim öğrencileri arasında dijital vatandaşlık becerilerinin siber suçların önlenmesi üzerindeki etkisini araştırmak olarak belirlenmiştir. Suudi Arabistan'daki 652 öğrenciden veri toplamak için anket ve görüşmeleri içeren karma yöntem yaklaşımı kullanılmıştır. Bu çalışma sonucunda, dijital vatandaşlığın genel olarak öğrencilerin sorumlu çevrimiçi davranışları geliştirme yoluyla siber suçların farkındalığı ve önlenmesi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Önce dijital hukuk bilgisi ardından dijital görgü kuralları öne çıkmıştır. Dijital iletişim becerileri üçüncü sırada yer alırken, onu dördüncü sırada dijital haklar, bilgi ve görevler takip etmiştir. Ardından dijital ticaret becerileri ve dijital sağlık inançları sırasıyla beşinci ve altıncı sırada yer almıştır. Bunu dijital erişim becerileri, ardından dijital güvenlik ve son olarak dijital kültür izlemektedir. Sonuçlar ayrıca dijital vatandaşlık ile sanal öğrenme ortamlarında ulusal, finansal, bankacılık, sosyal, ahlak dışı, hakaret, iftira, iftira, tehdit ve taciz gibi siber suçların çeşitli biçimleri arasında negatif istatistiksel bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bulguların, yükseköğretim kurumlarının dijital vatandaşlık eğitimini müfredatlarına entegre ederek, eğitimcilere eğitim sağlayarak ve sorumlu çevrimiçi davranış için net politikalar ve yönergeler oluşturarak dijital vatandaşlığı nasıl teşvik edebilecekleri ve siber suçları nasıl

önleyebileceklerinin anlaşılması açısından önemli çıkarımlara sahip olduğu belirtilmiştir.

Dalinghaus (2023) tarafından yazılan “Dijital Vatandaşlık Uygulamaları ve Fırsatları Kaçırma Korkusu Üzerine Nitel Bir Çalışma: Ortaokul Öğrencilerinin ve Müdürlerinin Algıları” isimli doktora tezinde amaç ortaokul öğrencilerinin ve müdürlerinin dijital vatandaşlık uygulamaları ve bu uygulamalar ile davranışlarının Fırsatı Kaçırma Korkusu (FOMO) tarafından nasıl etkilendiğini belirlemektir. Araştırma sorularını yanıtlamak için üç öğrenci odak grubu, bir ana odak grubu ve altı bireysel öğrenci görüşmesi yoluyla fenomenolojik nitel bir araştırma çalışması yürütülmüştür. Araştırma dört konu etrafında dönmüştür: dijital vatandaşlık, birbirine bağlı dijital platform kullanımı, sosyal medya ve FOMO. Odak grup ve görüşme transkriptleri yazıya geçirilmiş ve beş tema oluşturacak şekilde kodlanmıştır. Verilerden ortaya çıkan beş tema şunları içermektedir: 1) Bağlantıları, İletişimi ve Uygun Uygulamaları Dengelemek, 2) İlişkiler, Sorumluluklar ve Çevrimiçi İlgi Alanları Bulma, 3) Pozitif Dijital Vatandaşın Özellikleri, 4) Deneyimlerle Şekillenen Duygular ve Duygular 5) Dijital Vatandaşlık Anlayışı ile Uygulamanın Gerçekliği Arasındaki Bağlantının Kesilmesi. Araştırmanın sonuçlarına dayanarak araştırmacı, okullarda öğrencilere birbirine bağlı dijital platform ve cihazların nasıl doğru şekilde kullanılacağı konusunda eğitim veren teknoloji dersleri ve programlarının uygulanmasının uygun olacağını önermektedir. Öğrencilere cihazların nasıl kullanılacağı, sosyal medyanın amacı ve nasıl olumlu bir dijital vatandaş olunacağı konusunda eğitim verilmesinin faydalı olacağı belirtilmiştir. Ayrıca, bu araştırma çalışmasının sonuçlarına göre, olumlu dijital vatandaşlık alışkanlıkları geliştirme çabaları kişilerarası iletişim konusunda doğrudan öğretimi içermelidir.

Xu, Liu ve Ma (2023) gerçekleştirdikleri çalışmada ortaöğretim meslek öğrencilerinin dijital vatandaşlıklarının sosyal medya yeterlilikleri açısından incelemişlerdir. Sosyal medya yeterliliğine odaklanan bu çalışma, ortaöğretim meslek öğrencilerinin dijital vatandaşlığını geliştirmenin olası yollarını araştırmıştır. Hubei eyaletinin Wuhan şehrinde toplam 469 ortaöğretim meslek öğrencisine anketler uygulanmıştır. Veri analizi, sosyal medya yetkinliğinin dört boyutunun (teknik kullanım, içerik yorumlama, içerik oluşturma ve ileriye yönelik yansıma) dijital vatandaşlığı önemli ölçüde yordadığını göstermektedir. Bu bağlamda araştırmacılar, ortaöğretim meslek öğrencilerinin dijital vatandaşlığını geliştirmek için dört yol

önermiştir: ortaöğretim meslek öğrencilerinin bilgi teknolojisindeki becerilerini uygulamaları için uygun bir ortam yaratmak; ortaöğretim meslek öğrencilerinin internetteki bilgileri ayırt etme becerilerinin geliştirilmesi; teknik destekle uğraşırken öğrencilerin kişilerarası iletişim becerilerini geliştirmek; ortaöğretim meslek öğrencilerinin davranış algılarına yönelik erken uyarı sisteminin oluşturulması.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

YÖNTEM

Bu bölümde araştırmanın modeli, çalışma grubu ve katılımcıları, verilerin toplanması ve verilerin analizi ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

3.1. ARAŞTIRMANIN MODELİ

Bu araştırma; Kütahya il merkezindeki milli eğitime bağlı devlet okullarında öğrenim gören ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin dijital vatandaşlıkları ile ilgili tutumlarını ortaya koymayı amaçlayan tarama modelinde bir çalışmadır. Tarama modeli, belli bir konu veya olaya dair katılımcı görüşlerinin alındığı, ya da katılımcıların ilgi, beceri, yetenek, tutum vb. özelliklerinin belirlendiği araştırmalara denir (Büyüköztürk, vd., 2009). Bu modelin tercih edilmesinin nedenleri; mümkün olandan daha çok sayıda kişiden veri elde edilmesine imkân sağlaması (Mertens, 2014) ve nispeten daha kısa bir zamanda ve daha düşük bir maddi tutar karşılığında verilerin toplanabilmesidir (Vanderstoep ve Johnston, 2009).

3.2. EVREN VE ÖRNEKLEM

Araştırmanın genel evrenini 2022-2023 eğitim-öğretim yılında tüm Türkiye'deki ortaokullarda öğrenim gören öğrencileri, çalışma evrenini ise 2022-2023 eğitim-öğretim yılında Kütahya il merkezindeki milli eğitime bağlı 37 okul devlet okulunda öğrenim gören 11.578 ortaokul öğrencisi oluşturmaktadır. Çalışma evreninin tümüne ulaşmak zaman ve maliyet açısından olanaklı olmadığı için araştırmada örneklem alma yoluna gidilmiş ve küme örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Küme örnekleme, örneklemin bireyleri hem nicel hem nitel açıdan kapsayan gruplardan oluşmasıdır (Sönmez ve Alacapınar, 2016). Evrenin çok geniş bir alanı kapsaması onu oluşturan birimlere ulaşılmasını zorlaştırmaktadır. Böylesi durumlarda daha işlevsel ve nitelikli olması açısından küme örnekleme yöntemine başvurulabilmektedir. Evren, küme adı verilen gruplara ayrılarak her küme bir örnekleme birimi olarak belirlenir. Rastgele seçilen kümeler birleştirilerek örneklem meydana getirilir (Şahin, 2014). Araştırma kapsamında Kütahya il merkezindeki ortaokulların her biri bir küme olarak kabul edilmiştir. Bu kapsamda 2022-2023 eğitim öğretim yılında öğretim yapmakta olan okul kümeleri oluşturulmuştur. Ayrıca okullar il milli eğitim müdürlüğünden alınan bilgiler doğrultusunda sosyo-ekonomik düzeylerine göre düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç gruba (küme) ayrılmış ve bu grupların her birinden 2'şer okul seçilerek toplamda 6 okul çalışma kapsamına dâhil edilmiştir. Bu kapsamda 5, 6, 7 ve 8. sınıfta öğrenim

gören toplam 1169 öğrenciye gönüllülüğe dayalı ölçek uygulanmıştır. Eksik, hatalı veya içtenlikle yanıt verilmediği düşünülen 34 ölçeğe aracı değerlendirme dışında tutulmuştur. Nihai olarak toplam 1135 ortaokul öğrencisinden elde edilen veriler analizlere dahil edilmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin kişisel özelliklerine yönelik bilgiler Tablo 3.1’de verilmiştir.

Tablo 3.1: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Özellikleri

Özellikler	f	%
Sınıf		
5. sınıf	285	24.4
6. sınıf	311	26.6
7. sınıf	306	26.2
8. sınıf	267	22.8
Cinsiyet		
Kız	532	45.5
Erkek	616	52.7
Kayıp veri	21	1.8
Not ortalaması		
69 ve altı	136	11.6
70-84 arası	296	25.3
85 ve üstü	575	49.2
Kayıp veri	162	13.9
Baba eğitim düzeyi		
İlkokul mezunu değil	29	2.5
İlkokul mezunu	122	10.4
Ortaokul mezunu	187	16.0
Lise mezunu	423	36.2
Üniversite mezunu	250	21.4
Kayıp veri	158	13.5
Anne eğitim düzeyi		
İlkokul mezunu değil	37	3.2
İlkokul mezunu	312	26.7
Ortaokul mezunu	249	21.3
Lise mezunu	298	25.5
Üniversite mezunu	144	12.3
Kayıp veri	129	11.0
Aylık gelir düzeyi		
Düşük	485	41.5
Orta	372	31.8
Yüksek	89	7.6
Kayıp veri	223	19.1
Bilgisayar kullanma		
Kendime ait	485	41.5
Orta kullanılan	379	32.4
Hiç yok	295	25.2
Kayıp veri	10	.9
İnternet bağlantısı		
Evet	988	84.5
Hayır	176	15.1
Kayıp veri	5	.4
İnternet kullanma süresi		
6 aydan az	63	5.4
6 ay-1 yıl	75	6.4
1-2 yıl	216	18.5

Tablo 3.1 (Devam): Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Özellikleri

3-4 yıl	298	25.5
4 yıldan çok	490	41.9
Kayıp veri	27	2.3
İnternet kullanma sıklığı		
Haftada birkaç saat	124	10.6
Günde bir saatten az	176	15.1
Günde 2 saat	305	26.1
Günde 3 saat	246	21.0
Günde 4 saat ve üzeri	303	25.9
Kayıp veri	15	1.3
Toplam	1169	100.0

3.3. VERİ TOPLAMA ARAÇLARI

Araştırmaya ait veriler iki bölümden oluşan bir veri toplama aracı ile toplanmıştır (EK-1). Veri toplama aracının birinci bölümünde ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık tutumlarına etki edebileceği düşünülen cinsiyet, sınıf düzeyi, not ortalaması, anne-baba eğitim düzeyi, aile aylık gelir düzeyi, bilgisayara sahip olma durumu, interneti kullanma sıklık düzeyi gibi değişkenlere ilişkin kişisel bilgiler bulunmaktadır. İkinci bölümde ise Karaduman (2011) tarafından geliştirilen “Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği” yer almaktadır. İlgili ölçek “kesinlikle katılmıyorum”, “katılmıyorum”, “kararsızım”, “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” şeklinde derecelendirilmiş beşli Likert tipinde ve 32 maddeden oluşan bir ölçektir. Ölçek “etik ve sorumluluk”, “iletişim”, “gizlilik ve güvenlik”, “ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık,” “ticari memnuniyet”, “okuryazarlık”, “haklar ve erişim” ile “sağlık” olarak adlandırılan sekiz alt boyuttan oluşmaktadır. Ölçeğin yapı geçerliliğini belirlemek amacıyla faktör analizi gerçekleştirilmiş, ölçüt geçerliliği için de madde ayırt edicilik çözümlemesi yapılmıştır. Ölçeğin güvenirlik çalışmaları bağlamında oluşturulan ölçek ve alt ölçeklerin hepsi için güvenirlik analizleri uygulanmıştır. Uygulanan iç tutarlılık analizi sonucunda, 32 maddeden oluşan ölçek için Cronbach Alfa değeri 0.743, Parallel değeri 0.744 ve Strict Parallel değeri ise 0.697 bulunmuştur. Ölçeğin alt boyutlarının iç tutarlılık katsayıları analizi sonucunda ise, Cronbach Alpha değerlerinin 0.461 ile 0.755, Parallel değerlerinin 0.463 ile 0.756 ve Strict Parallel değerlerinin 0.404 ile 0.752 aralarında değiştiği bulunmuştur. Ortaya çıkan bu sonuçlara göre, Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeğinin ve bağımsız olarak alt boyutlarının iç tutarlılıklarının yüksek olduğu söylenmiştir.

3.4. VERİLERİN TOPLANMASI

Araştırmanın verileri Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği ile toplanmıştır. Verilerin toplanması işleminden önce etik kurul izni (EK-2) ve İl Milli Eğitim Müdürlüğü'nden anket uygulama izni (EK-3) alınmıştır. Veriler 2022-2023 eğitim-öğretim yılının ikinci döneminde altı okulda yer alan 5, 6, 7 ve 8. sınıflarından toplanmıştır. Veri toplama aracı uygulanmadan önce öğrencilere bilgilendirme yapılmış ve kişisel bilgilerinin araştırma dışında başka hiçbir yerde kullanılmayacağı belirtilmiştir.

3.5. VERİLERİN ANALİZİ

Araştırmada 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinden ölçek aracılığı ile toplanan veriler SPSS Statistics 25 programı aracılığıyla analiz edilmiştir. Analizlere başlamadan önce ölçekte yer alan 32 madde, likert tipi ölçeğin seçenekleri (kesinlikle katılıyorum 5, katılıyorum 4, kararsızım 3, katılmıyorum 2, kesinlikle katılmıyorum 1) ve katılımcılardan işaretlemeleri istenen kişisel bilgi formundaki sınıf, cinsiyet, geçen dönemki not ortalamaları, baba ve anne eğitim düzeyi, aylık gelir düzeyi, bilgisayara sahip olma durumu, internet bağlantısına sahip olma durumu, internet kullanma süresi, internet kullanma sıklığı ve internet kullanma amacı durumlarını içeren bilgiler bilgisayar ortamına kodlanarak aktarılmıştır. Ardından her bir katılımcının ölçeği yönergede belirtildiği şekilde doldurup doldurmağı kontrol edilmiş ve uygun olmayan 34 form analiz dışına alınmıştır. Analiz edilecek formlar 1'den başlayarak 1135'e kadar numaralandırılmış ve bilgisayar ortamına aktarılmıştır. İstatistiklere başlamadan önce ölçekte yer alan 1, 4, 7, 14, 17, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 29, 30,31 ve 32. maddeler ters puanlanmıştır.

İstatiki analizlere geçilmeden önce araştırmanın yapıldığı örneklem grubunda güvenilir verilerin toplanıp toplanmadığının belirlemek adına Cronbach alfa katsayısı hesaplanmıştır. İşlem sonucunda güvenilirlik katsayısı 0.75 olarak belirlenmiştir. Büyüköztürk (2016)'e göre hesaplanan güvenilirlik katsayısının 0.70 ve daha yüksek olması test puanlarının güvenilirliği için yeterli görülmektedir. Daha sonra uygulanacak istatistiksel tekniğin belirlenebilmesi için normallik testi gerçekleştirilmiştir. Dağılımın normalliği farklı yollarla belirlenebilmektedir. Bu kapsamda Kolmogorov Smirnov ve Shapiro-Wilk testleri de kullanılabilir. Fakat likert tipi ölçeklerin bu testlerden geçme ihtimali düşüktür (Saruhan ve Özdemirci, 2013). Bu kapsamda ölçekten alınan

puanlara ilişkin çarpıklık ve basıklık katsayıları, normal dağılım eğrisinin çizdirildiği histogram, Q-Q Plot grafiği, kutu-çizgi grafiği de incelenabilmektedir (Büyüköztürk, 2019). Normal dağılımın incelenmesinde yaygın olarak kullanılan basıklık (kurtosis) ve çarpıklık (skewness) katsayılarının sıfıra yakın olması dağılımın normallığe yaklaştığını göstermektedir (Büyüköztürk, 2019). Bu kapsamda ölçeğin bütünü ve alt boyutlarına ilişkin ortalama puanlara ait basıklık çarpıklık katsayıları Tablo 3.2’de verilmiştir. Tablodaki basıklık ve çarpıklık değerleri verilerin normal dağılım özelliği sergilediğini göstermektedir. Alanyazınına bakıldığında çarpıklık ve basıklık değerlerinin Büyüköztürk (2016) ± 1 , Tabachnick ve Fidell (2013) ± 1.50 , George ve Mallery (2019) ise ± 2 arasında olduğu durumlarda dağılımın normal olduğunu belirtmişlerdir. Tablo 3.2 incelendiğinde tüm alt gruplardaki çarpıklık ve basıklık katsayılarının söz konusu sınırlar arasında yer aldığı görülmektedir.

Tablo 3.2: Ölçek Toplamı ve Alt Boyutlardan Alınan Puanlara İlişkin Basıklık ve Çarpıklık Katsayıları

Alt Boyutlar	Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği Genel Toplam	Çarpıklık	-.943	.072
		Basıklık	1.682	.143
	Etik ve Sorumluluk	Çarpıklık	-1.203	.072
		Basıklık	1.776	.143
	İletişim	Çarpıklık	-.145	.072
		Basıklık	.095	.143
	Gizlilik ve Güvenlik	Çarpıklık	-1.257	.143
		Basıklık	1.874	.072
	Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	Çarpıklık	-.772	.143
		Basıklık	.518	.072
	Ticari Memnuniyet	Çarpıklık	-.294	.143
		Basıklık	.058	.072
	Okuryazarlık	Çarpıklık	-.118	.143
		Basıklık	.017	.072
	Haklar ve Erişim	Çarpıklık	-.157	.143
		Basıklık	-.146	.072
	Sağlık	Çarpıklık	-.795	.143
		Basıklık	-.089	.072

Bu kapsamda öncelikle ölçek puanlarının aritmetik ortalama ve standart sapma değerleri hesaplanmıştır. Ardından alınan puanların araştırmanın değişkenlerine göre anlamlı farklılık gösterip göstermediğini belirlemek için ilişkisiz gruplar t- testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) uygulanmıştır. Analizler sonucunda ortaya çıkan anlamlı farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemeye dönük varyansların homojen olması durumunda Scheffe, varyansların homojen olmaması durumunda Dunnett’s C testleri kullanılmıştır. Ortaokul 5, 6, 7 ve 8. sınıf öğrencilerinin dijital vatandaşlık tutumlarını belirlemeye dönük bu çalışmada uygulanan ölçek puanları 1.00-

1.80 arası çok düşük, 1.81-2.60 arası düşük, 2.61-3.40 orta, 3.41-4.20 arası yüksek, 4.21-5.00 arası ise çok yüksek olarak alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
BULGULAR VE YORUM

Araştırmanın bu bölümünde nicel verilerin analizleri alt problemlerin sırasına uygun olarak ele alınmıştır. Bu kapsamda ilk olarak ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlığa dair tutumlarının hangi düzeyde olduğunu belirlemek için ölçekten aldıkları puanların aritmetik ortalaması belirlenmiş ardından ortaokul öğrencilerinin ölçekten aldıkları puanların sınıf düzeyi, cinsiyet, not ortalaması, baba eğitim durumu, anne eğitim durumu, aylık gelir düzeyi, bilgisayara sahip olma durumu, internet bağlantısına sahip olma durumu, internet kullanma süresi, internet kullanma sıklığı ve internet kullanma amacına göre farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

4.1. ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL VATANDAŞLIK TUTUM DÜZEYLERİ

Ortaokul öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği’den aldıkları puanların genel dağılımı Tablo 4.1’de gösterilmiştir.

Tablo 4.1: Ortaokul Öğrencilerinin Ölçekten Elde Ettikleri Puanların Genel Dağılımı

	N	Minimum Puan	Maksimum Puan	$\bar{X}$	Ss
Dijital Vatandaşlık Toplam	1135	2.38	4.78	3.76	.36
Etik ve Sorumluluk	1135	2.00	5.00	4.23	.62
İletişim	1135	1.00	5.00	3.37	.69
Gizlilik ve Güvenlik	1135	1.57	5.00	4.14	.64
Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	1135	1.00	5.00	3.85	.81
Ticari Memnuniyet	1135	1.00	5.00	3.27	.86
Okuryazarlık	1135	1.00	5.00	3.46	.73
Haklar ve Erişim	1135	1.00	5.00	3.33	.84
Sağlık	1135	1.00	5.00	3.70	1.05

Tablo 4.1 incelendiğinde elde edilen aritmetik ortalama sonuçlarına göre ortaokul öğrencilerinin genel toplam (3.76) ve gizlilik ve güvenlik (4,14), ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık (3,85), okuryazarlık (3,46) ve sağlık (3,70) boyutlarında dijital vatandaşlığa yönelik yüksek düzeyde; etik ve sorumluluk (4.23) alt boyutunda çok yüksek düzeyde; iletişim (3,27), ticari memnuniyet (3,27) ile haklar ve erişim (3,33) boyutlarında ise orta düzeyde olumlu tutumlara sahip olduğu söylenebilir. Buna göre en olumsuz tutumlar ticari memnuniyete aittir.

4.2. DEĞİŞKENLERE GÖRE ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL VATANDAŞLIK TUTUM DÜZEYLERİ

Bu bölümde ortaokul öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği'nden aldıkları puanların çeşitli değişkenlere göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık gösterip göstermediği incelenmiştir.

4.2.1. Sınıf Düzeyine Ait Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin sınıf düzeyine göre Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği'nden elde ettikleri puanlar arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.2'de gösterilmektedir.

Tablo 4.2'deki analiz sonuçları incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutum puanlarının sınıf düzeyine göre çok az farklılık gösterdiği fakat bu farkın istatistiksel açıdan anlamlı olmadığı görülmektedir ($p > .05$). Bu bulguya dayalı olarak ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutumlarının sınıf düzeyine göre farklılaşmadığı söylenebilir. Alt boyutlara bakıldığında gizlilik ve güvenlik alt boyutunda yine istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur ($p > .05$). Etik ve sorumluluk [$F(3, 1165)=4.686, p<.05$], iletişim [$F(3, 1165)= 14.635, p<.05$], ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık [$F(3, 1165)= 7.516, p<.05$], ticari memnuniyet [$F(3, 1165)= 10.128, p<.05$], okuryazarlık [$F(3, 1165)= 3.794, p<.05$], haklar ve erişim [$F(3, 1165)= 7.727, p<.05$] ile sağlık [$F(3, 1165)= 3.482, p<.05$] alt boyutlarında ise istatistiksel anlamda farklılık olduğu görülmektedir. Yapılan Scheffe testinin sonuçlarına göre etik alt boyutunda 5. ile 8. sınıflar arasında 5. sınıflar lehine; 6. ile 8. sınıflar arasında 6. sınıflar lehine anlamlı fark bulunmaktadır. İletişim alt boyutunda 6. ile 5. sınıflar arasında 6. sınıflar lehine; 7. ve 5. sınıflar arasında 7. sınıflar lehine; 8. ile 5,6 ve 7. sınıflar arasında 8. sınıflar lehine anlamlı farklılık vardır. Ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık alt boyutunda 8. ile 5. sınıflar; 8. ile 6. sınıflar arasında 8. sınıflar lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır. Ticari memnuniyet alt boyutunda 7. ile 5. sınıflar arasında 7. sınıflar lehine; 7. ile 6. sınıflar arasında 7. sınıflar lehine; 8. ile 5. sınıflar arasında 8. sınıflar lehine; 8. ile 6. sınıflar arasında 8. sınıflar lehine anlamlı farklılık vardır. Haklar ve erişim alt boyutunda 7. ile 5. sınıflar arasında 7. sınıflar lehine; 8. ile 5. sınıflar arasında 8. sınıflar lehine; 8. ile 6. sınıflar arasında 8. sınıflar lehine anlamlı farklılık görülmüştür. Varyansın eşit olmadığı sağlık alt boyutunda ise yapılan Dunnett

C testinin sonuçları 5. ile 7. sınıflar arasında 5. sınıflar lehine anlamlı farklılık olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgulara genel olarak bakıldığında sınıf düzeyi yükseldikçe dijital vatandaşlık alt boyutlarındaki olumlu tutumların da yükseldiği söylenebilir.

Tablo 4.2: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Sınıf Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	F	p	Fark
Dijital Vatandaşlık Toplam	5. sınıf	285	3.709	.383	3-1165	1.653	.175	
	6. sınıf	311	3.709	.425				
	7. sınıf	306	3.745	.407				
	8. sınıf	267	3.774	.422				
Etik ve Sorumluluk	5. sınıf	285	4.269	.634	3-1165	4.686	.003	1-4, 2-4
	6. sınıf	311	4.235	.671				
	7. sınıf	306	4.168	.712				
	8. sınıf	267	4.062	.779				
İletişim	5. sınıf	285	3.174	.709	3-1165	14.635	.000	2-1, 3-1, 4-1, 4-2, 8-3
	6. sınıf	311	3.384	.742				
	7. sınıf	306	3.373	.656				
	8. sınıf	267	3.563	.653				
Gizlilik ve güvenlik	5. sınıf	285	4.153	.715	3-1165	1.496	.214	
	6. sınıf	311	4.046	.817				
	7. sınıf	306	4.099	.712				
	8. sınıf	267	4.036	.730				
Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	5. sınıf	285	3.679	.831	3-1165	7.516	.000	4-1, 4-2
	6. sınıf	311	3.801	.872				
	7. sınıf	306	3.837	.881				
	8. sınıf	267	4.016	.766				
Ticari Memnuniyet	5. sınıf	285	3.097	.804	3-1165	10.128	.000	3-1, 3-2, 4-1, 4-2
	6. sınıf	311	3.181	.841				
	7. sınıf	306	3.387	.883				
	8. sınıf	267	3.433	.898				
Okuryazarlık	5. sınıf	285	3.383	.703	3-1165	3.794	.010	
	6. sınıf	311	3.387	.745				
	7. sınıf	306	3.530	.778				
	8. sınıf	267	3.532	.724				
Haklar ve Erişim	5. sınıf	285	3.195	.840	3-1165	7.727	.000	3-1, 4-1, 4-2
	6. sınıf	311	3.235	.812				
	7. sınıf	306	3.396	.904				
	8. sınıf	267	3.494	.808				
Sağlık	5. sınıf	285	3.826	.991	3-1165	3.482	.015	1-3
	6. sınıf	311	3.708	1.028				
	7. sınıf	306	3.549	1.194				
	8. sınıf	267	3.638	1.053				

4.2.2. Cinsiyet Değişkenine Ait Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği'nden elde ettikleri puanlar arasında cinsiyete göre anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Bağımsız örneklem t-testi sonuçları Tablo 4.3'te gösterilmektedir.

Tablo 4.3: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Cinsiyetlerine Göre Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

		N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p	
Alt Boyutlar	Dijital Vatandaşlık Toplam	Kız	532	3.805	.358	1146	5.475	.000
		Erkek	616	3.674	.440			
	Etik ve Sorumluluk	Kız	532	4.327	.617	1146	6.143	.000
		Erkek	616	4.077	.738			
	İletişim	Kız	532	3.289	.656	1146	-3.577	.000
		Erkek	616	3,437	.736			
	Gizlilik ve güvenlik	Kız	532	4.225	.667	1146	5.782	.000
		Erkek	616	3.972	.792			
	Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	Kız	532	3.827	.745	1146	-.071	.943
		Erkek	616	3.830	.925			
	Ticari Memnuniyet	Kız	532	3.268	.847	1146	.113	.910
		Erkek	616	3.263	.881			
	Okuryazarlık	Kız	532	3.472	.716	1146	.781	.435
		Erkek	616	3.437	.765			
	Haklar ve Erişim	Kız	532	3.248	.766	1146	-3.008	.003
		Erkek	616	3.399	.908			
	Sağlık	Kız	532	3.941	.980	1146	7.805	.000
		Erkek	616	3.457	1.103			

Tablo 4.3 incelendiğinde dijital vatandaşlık toplam tutumlarında kız ortaokul öğrencileri lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir [$t(1146) = 5.475$, $p < .05$]. Bu bulguya göre kız öğrencilerin erkeklere göre daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip olduğu söylenebilir. Alt boyutlar açısından incelendiğinde etik ve sorumluluk [$t(1146) = 6.143$, $p < .05$], gizlilik ve güvenlik [$t(1146) = 5.782$, $p < .05$] ve sağlık [$t(1146) = 7.805$, $p < .05$] alt boyutlarında kız ortaokul öğrencileri; iletişim [$t(1146) = -3.577$, $p < .05$] ile haklar ve erişim [$t(1146) = -3.008$, $p < .05$] alt boyutlarında ise erkek ortaokul öğrencileri lehine istatistiksel açıdan anlamlı farklılık görülmektedir. Ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık [$t(1146) = -.071$, $p > .05$], ticari memnuniyet [$t(1146) = .113$, $p > .05$] ve okuryazarlık [$t(1146) = .781$, $p > .05$] alt boyutlarında ise cinsiyete göre istatistiksel anlamda fark bulunmamaktadır.

4.2.3. Not Ortalaması Düzeyine Ait Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin not ortalaması düzeyine göre Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği'nden elde ettikleri puanlar arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.4'te gösterilmektedir.

Tablo 4.4: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Not Ortalaması Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

	Gruplar	N	$\bar{x}$	Ss	Sd	F	p	Fark
Dijital Vatandaşlık Toplam	69 ve altı	136	3.558	.429	2-1004	42.356	.000	2-1, 3-1, 3-2
	70-84	296	3.690	.399				
	85 ve üstü	575	3.854	.349				
Etik ve Sorumluluk	69 ve altı	136	3.980	.721	2-1004	15.813	.000	2-1, 3-1, 3-2
	70-84	296	4.198	.677				
	85 ve üstü	575	4.320	.616				
İletişim	69 ve altı	136	3.382	.757	2-1004	.932	.394	
	70-84	296	3.359	.663				
	85 ve üstü	575	3.423	.666				
Gizlilik ve güvenlik	69 ve altı	136	3.885	.798	2-1004	18.003	.000	3-1,3-2
	70-84	296	4.015	.797				
	85 ve üstü	575	4.231	.623				
Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	69 ve altı	136	3.629	.821	2-1004	12.974	.000	3-1,3-2
	70-84	296	3.784	.840				
	85 ve üstü	575	3.984	.808				
Ticari Memnuniyet	69 ve altı	136	3.191	.846	2-1004	2.364	.095	
	70-84	296	3.260	.861				
	85 ve üstü	575	3.351	.881				
Okuryazarlık	69 ve altı	136	3.222	.750	2-1004	10.520	.000	2-1, 3-1
	70-84	296	3.464	.733				
	85 ve üstü	575	3.545	.741				
Haklar ve Erişim	69 ve altı	136	3.122	.865	2-1004	11.935	.000	3-1, 3-2
	70-84	296	3.250	.800				
	85 ve üstü	575	3.459	.853				
Sağlık	69 ve altı	136	3.476	1.134	2-1004	9.848	.000	3-1, 3-2
	70-84	296	3.545	1.058				
	85 ve üstü	575	3.818	1.033				

Tablo 4.4'teki analiz sonuçları incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutum puanları ile not ortalaması düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p < .05$). Başka bir anlatımla ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutumları not ortalaması düzeylerine göre değişmektedir. Grup varyanslarının homojenliği dikkate alınarak, farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Dunnett C testinin sonuçlarına göre 70-84 ile 69 ve altı not ortalaması arasında 70-84 lehine; 85 ve üstü ile 69 ve altı not ortalaması arasında 85 ve üstü lehine, 85 ve üstü ile 70-84 not ortalaması arasında 85 ve üstü lehine anlamlı farklılık vardır. Elde edilen bu bulguya dayalı olarak not ortalaması yüksek olan ortaokul öğrencilerinin daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip olduğu söylenebilir. Alt boyutlar incelendiğinde iletişim ve ticari memnuniyette not ortalaması düzeylerine göre anlamlı bir fark yoktur ($p > .05$). Etik ve sorumluluk [$F(2, 1004) = 15.813, p < .05$], gizlilik ve güvenlik [$F(2, 1004) = 18.003, p < .05$], ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık [$F(2, 1004) = 12.974, p < .05$], okuryazarlık [$F(2, 1004) = 10.520, p < .05$], haklar ve erişim [$F(2, 1004) = 11.935, p < .05$] ile sağlık [$F(2, 1004) = 9.848, p < .05$] alt

boyutlarında ise istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır. Alt boyutlarda görülen bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için yapılan Scheffe ve Dunnett C test sonuçları incelendiğinde not ortalaması arttıkça ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık alt boyutlarına dair tutumlarının olumlu yönde arttığı görülmüştür.

4.2.4. Baba Eğitim Düzeyine Ait Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin baba eğitim düzeyine göre Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği'nden elde ettikleri puanlar arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.5'te gösterilmektedir. Tablo 4.5 analiz sonuçları incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutum puanları ile baba eğitim düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p < .05$). Grup varyanslarının homejenliği dikkate alınarak, farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre öğrencilerin baba eğitim durumu lise mezunu olanlar ile ilkokul mezunu olmayanlar arasında lise mezunları lehine; lise mezunu olanlar ile ortaokul mezunu olanlar arasında lise mezunları lehine; üniversite mezunu olanlar ile ilkokul mezunu olanlar arasında üniversite mezunları lehine; üniversite mezunu olanlar ile ortaokul mezunu olanlar arasında üniversite mezunları lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Bu bulguya dayalı olarak baba eğitim kademesi yüksek olan ortaokul öğrencilerinin daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip olduğu söylenebilir.

Alt boyutlar incelendiğinde iletişim [$F(4, 1006) = 2.386, p < .05$], gizlilik ve güvenlik [$F(4, 1006) = 4.302, p < .05$], ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık [$F(4, 1006) = 7.608, p < .05$], ticari memnuniyet [$F(4, 1006) = 3.497, p < .05$] ile haklar ve erişim [$F(4, 1006) = 3.662, p < .05$] alt boyutlarında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır. Grup varyanslarının homejenliği dikkate alınarak beş alt boyutta görülen bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe ve Dunnett C testleri uygulanmıştır. Test sonuçları incelendiğinde baba eğitim düzeyi arttıkça ortaokul öğrencilerinin yukarıda bahsedilen dijital vatandaşlık alt boyutlarına dair tutumlarının olumlu yönde arttığı görülmüştür. Etik ve sorumluluk [$F(4, 1006) = 2.386, p = .05$], okuryazarlık [$F(4, 1006) = 2.260, p > .05$] ve sağlık [$F(4, 1006) = .217, p > .05$] alt boyutlarında ise istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık yoktur.

Tablo 4.5: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Baba Eğitim Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

	Gruplar	N	$\bar{x}$	Ss	Sd	F	p	Fark	
Dijital Vatandaşlık Toplam	İlkokul mezunu değil	29	3.517	.400	4-1006	9.500	.000	4-1, 4-3, 5-1, 5-3	
	İlkokul mezunu	122	3.686	.398					
	Ortaokul	187	3.646	.429					
	Lise	423	3.790	.384					
	Üniversite	250	3.820	.394					
Etik ve Sorumluluk	İlkokul mezunu değil	29	3.937	.686	4-1006	2.386	.050		
	İlkokul mezunu	122	4.200	.647					
	Ortaokul	187	4.107	.723					
	Lise	423	4.215	.677					
	Üniversite	250	4.256	.685					
İletişim	İlkokul mezunu değil	29	3.195	.651	4-1006	2.794	.025		
	İlkokul mezunu	122	3.281	.780					
	Ortaokul	187	3.310	.720					
	Lise	423	3.429	.660					
	Üniversite	250	3.453	.691					
Gizlilik ve güvenlik	İlkokul mezunu değil	29	3.714	.868	4-1006	4.302	.002	5-3	
	İlkokul mezunu	122	4.094	.763					
	Ortaokul	187	3.961	.814					
	Lise	423	4.129	.699					
	Üniversite	250	4.166	.698					
Alt Faktörler	Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	İlkokul mezunu değil	29	3.528	.847	4-1006	7.608	.000	4-2, 4-3, 5-2, 5-3
		İlkokul mezunu	122	3.672	.837				
		Ortaokul	187	3.673	.880				
		Lise	423	3.938	.788				
		Üniversite	250	3.992	.851				
	Ticari Memnuniyet	İlkokul mezunu değil	29	3.229	.756	4-1006	3.497	.008	4-2, 5-2
		İlkokul mezunu	122	3.062	.882				
		Ortaokul	187	3.062	.898				
		Lise	423	3.349	.840				
		Üniversite	250	3.374	.885				
	Okuryazarlık	İlkokul mezunu değil	29	3.250	.566	4-1006	2.260	.061	
		İlkokul mezunu	122	3.454	.725				
		Ortaokul	187	3.395	.806				
		Lise	423	3.544	.721				
		Üniversite	250	3.514	.729				
	Haklar ve Erişim	İlkokul mezunu değil	29	3.092	.750	4-1006	3.662	.006	5-3
		İlkokul mezunu	122	3.273	.824				
		Ortaokul	187	3.201	.833				
		Lise	423	3.394	.836				
		Üniversite	250	3.453	.861				
Sağlık	İlkokul mezunu değil	29	3.681	.778	4-1006	.217	.929		
	İlkokul mezunu	122	3.651	1.067					
	Ortaokul	187	3.651	1.103					
	Lise	423	3.696	1.069					
	Üniversite	250	3.736	1.106					

4.2.5. Anne Eğitim Düzeyine Ait Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin anne eğitim düzeyine göre Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği'nden elde ettikleri puanlar arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek

için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.6'da gösterilmektedir.

Tablo 4.6: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Anne Eğitim Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

	Gruplar	N	$\bar{x}$	Ss	Sd	F	p	Fark
Dijital Vatandaşlık Toplam	İlkokul mezunu değil	37	3.467	.389	4-1035	7.345	.000	2-1, 3-1, 4-1, 5-1
	İlkokul mezunu	312	3.707	.430				
	Ortaokul	249	3.771	.387				
	Lise	298	3.790	.371				
	Üniversite	144	3.816	.415				
Etik ve Sorumluluk	İlkokul mezunu değil	37	3.935	.702	4-1035	2.215	.065	
	İlkokul mezunu	312	4.177	.738				
	Ortaokul	249	4.228	.653				
	Lise	298	4.263	.631				
	Üniversite	144	4.177	.739				
İletişim	İlkokul mezunu değil	37	2.982	.680	4-1035	4.458	.001	2-1, 3-1, 4-1, 5-1
	İlkokul mezunu	312	3.353	.693				
	Ortaokul	249	3.407	.666				
	Lise	298	3.434	.685				
	Üniversite	144	3.481	.709				
Gizlilik ve güvenlik	İlkokul mezunu değil	37	3.752	.905	4-1035	2.337	.054	
	İlkokul mezunu	312	4.074	.765				
	Ortaokul	249	4.136	.697				
	Lise	298	4.117	.741				
	Üniversite	144	4.116	.688				
Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	İlkokul mezunu değil	37	3.540	.829	4-1035	5.068	.000	4-2
	İlkokul mezunu	312	3.740	.864				
	Ortaokul	249	3.846	.826				
	Lise	298	3.963	.814				
	Üniversite	144	3.997	.838				
Ticari Memnuniyet	İlkokul mezunu değil	37	3.207	.854	4-1035	5.225	.000	4-2, 5-2
	İlkokul mezunu	312	3.121	.863				
	Ortaokul	249	3.310	.855				
	Lise	298	3.379	.869				
	Üniversite	144	3.456	.856				
Okuryazarlık	İlkokul mezunu değil	37	3.162	.586	4-1035	3.578	.007	2-1, 3-1, 5-1
	İlkokul mezunu	312	3.469	.775				
	Ortaokul	249	3.555	.761				
	Lise	298	3.443	.682				
	Üniversite	144	3.600	.688				
Haklar ve Erişim	İlkokul mezunu değil	37	2.991	.739	4-1035	4.870	.001	4-1, 5-1, 5-2
	İlkokul mezunu	312	3.257	.807				
	Ortaokul	249	3.333	.783				
	Lise	298	3.382	.907				
	Üniversite	144	3.550	.846				
Sağlık	İlkokul mezunu değil	37	3.554	.891	4-1035	.463	.763	
	İlkokul mezunu	312	3.735	1.054				
	Ortaokul	249	3.673	1.072				
	Lise	298	3.725	1.085				
	Üniversite	144	3.637	1.097				

Alt boyutlar incelendiğinde etik ve sorumluluk, gizlilik ve güvenlik ile sağlık alt boyutlarında anne eğitim düzeyine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur ($p > .05$). İletişim [$F(4, 1035) = 4.458, p < .05$], ticari ulaşılabilirlik [$F(4, 1035) = 5.068, p < .05$], ticari memnuniyet [$F(4, 1035) = 5.225, p < .05$], okuryazarlık [$F(4, 1035) = 3.578, p < .05$] ile haklar ve erişim [$F(4, 1035) = 4.870, p < .05$] alt boyutlarında ise anne eğitim düzeyine göre istatistiksel açıdan anlamlı farklılık vardır. Grup varyanslarının homojenliği dikkate alınarak, farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe ve Dunnett C testleri uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre anne eğitim düzeyi yüksek olan ortaokul öğrencilerinin anne eğitim düzeyi düşük olanlara nazaran daha olumlu dijital vatandaşlık alt boyut tutumlarına sahip olduğu söylenebilir.

4.2.6. Aylık Gelir Düzeyine Ait Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin anne eğitim düzeyine göre Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği'nden elde ettikleri puanlar arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.7'de gösterilmektedir.

Tablo 4.7 analiz sonuçları incelendiğinde analiz sonuçları incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutum puanları ile aylık gelir düzeyleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olmadığı görülmektedir ($p > .05$). Başka bir deyişle ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutumları aylık gelir düzeyine göre değişmemektedir. Alt boyutlar incelendiğinde okuryazarlık hariç diğer tüm alt boyutlarda aylık gelir düzeyine göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur ($p > .05$). Okuryazarlık [$F(2, 943) = 5.059, p < .05$] alt boyutunda ise istatistiksel açıdan anlamlı fark vardır. Grup varyanslarının homojenliği dikkate alınarak, farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe testi uygulanmıştır. Test sonucuna göre aylık gelir düzeyi yüksek olanlar ile düşük olanlar arasında yüksek olanlar lehine; gelir düzeyi yüksek olanlarla orta olanlar arasında yüksek olanlar lehine anlamlı farklılık bulunmuştur. Bu bulguya dayalı olarak okuryazarlık alt boyutunda aylık geliri yüksek olan öğrencilerin olumlu tutumlarının yüksek olduğu söylenebilir.

Tablo 4.7: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Aylık Gelir Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

	Gruplar	N	$\bar{x}$	Ss	Sd	F	p	Fark
Dijital Vatandaşlık Toplam	Düşük	485	3.735	.396	2-943	.848	.429	
	Orta	372	3.754	.434				
	Yüksek	89	3.795	.414				

Tablo 4.7 (Devam): Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Aylık Gelir Düzeyine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Alt Boyutlar	Etik ve Sorumluluk	Düşük	485	4.166	.694	2-943	.391	.676
		Orta	372	4.200	.726			
		Yüksek	89	4.137	.816			
	İletişim	Düşük	485	3.391	.720	2-943	.656	.519
		Orta	372	3.446	.666			
		Yüksek	89	3.419	.620			
	Gizlilik ve güvenlik	Düşük	485	4.038	.731	2-943	1.018	.362
		Orta	372	4.096	.805			
		Yüksek	89	4.139	.712			
	Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	Düşük	485	3.894	.829	2-943	.347	.707
		Orta	372	3.852	.868			
		Yüksek	89	3.913	.847			
	Ticari Memnuniyet	Düşük	485	3.365	.810	2-943	.369	.692
		Orta	372	3.330	.873			
		Yüksek	89	3.292	.950			
	Okuryazarlık	Düşük	485	3.455	.736	2-943	5.059	.007 3-1, 3-2
		Orta	372	3.456	.734			
		Yüksek	89	3.716	.727			
	Haklar ve Erişim	Düşük	485	3.394	.843	2-943	1.507	.222
		Orta	372	3.344	.874			
		Yüksek	89	3.516	.854			
	Sağlık	Düşük	485	3.619	1.072	2-943	.321	.725
		Orta	372	3.678	1.080			
		Yüksek	89	3.626	1.109			

4.2.7. Bilgisayara Sahip Olma Durumu Değişkenine Ait Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin bilgisayara sahip olma durumlarına göre Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği'nden elde ettikleri puanlar arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.8'de gösterilmektedir.

Tablo 4.8'deki analiz sonuçları incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutum puanları ile bilgisayara sahip olma durumları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p < .05$). Başka bir deyişle ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutumları bilgisayara sahip olma durumlarına göre değişmektedir. Grup varyanslarının homojenliği dikkate alınarak, farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre öğrencilerden kendine ait bilgisayarı olanlar ile evinde hiç bilgisayarı olmayanlar arasında kendine ait bilgisayarı olanlar lehine anlamlı farklılık vardır. Bu bulguya dayalı olarak bilgisayara sahip olan ortaokul öğrencilerinin daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 4.8: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının Bilgisayara Sahip Olma Durumlarına Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

		Gruplar	N	$\bar{x}$	Ss	Sd	F	p	Fark
Dijital Vatandaşlık Toplam		Kendime ait	485	3,765	,394	2-1156	8,108	,000	1-3
		Ortak	379	3,760	,405				
		Hiç yok	295	3,652	,426				
Alt Boyutlar	Etik ve Sorumluluk	Kendime ait	485	4,160	,685	2-1156	4,903	,008	2-3
		Ortak	379	4,275	,686				
		Hiç yok	295	4,116	,732				
	İletişim	Kendime ait	485	3,401	,714	2-1156	,856	,425	
		Ortak	379	3,338	,676				
		Hiç yok	295	3,367	,719				
	Gizlilik ve güvenlik	Kendime ait	485	4,122	,693	2-1156	2,058	,128	
		Ortak	379	4,103	,780				
		Hiç yok	295	4,015	,759				
	Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	Kendime ait	485	3,941	,802	2-1156	10,294	,000	1-3
		Ortak	379	3,827	,849				
		Hiç yok	295	3,659	,890				
	Ticari Memnuniyet	Kendime ait	485	3,378	,906	2-1156	6,611	,001	1-2, 1-3
		Ortak	379	3,220	,808				
		Hiç yok	295	3,166	,853				
	Okuryazarlık	Kendime ait	485	3,508	,765	2-1156	7,528	,001	1-3, 2-3
		Ortak	379	3,500	,707				
		Hiç yok	295	3,311	,735				
	Haklar ve Erişim	Kendime ait	485	3,438	,875	2-1156	8,992	,000	1-3
		Ortak	379	3,314	,797				
		Hiç yok	295	3,175	,856				
	Sağlık	Kendime ait	485	3,576	1,135	2-1156	3,954	,019	2-1
		Ortak	379	3,778	1,039				
		Hiç yok	295	3,711	1,006				

Alt boyutlar incelendiğinde iletişim [$F(2, 1156) = ,856, p > .05$] ile gizlilik ve güvenlik [$F(2, 1156) = 2,058, p > .05$]’te bilgisayara sahip olma durumlarına göre istatistiksel açıdan anlamlı bir fark yoktur. Etik ve sorumluluk [$F(2, 1156) = 4,903, p < .05$]’ta ortak kullanıma sahip olanlar ile evinde hiç bilgisayar olmayanlar arasında ortak kullananlar lehine; ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık [$F(2, 1156) = 10,294, p < .05$]’ta kendine ait bilgisayarı olanlar ile evinde hiç bilgisayarı olmayanlar arasında kendine ait olanlar lehine; ticari memnuniyet [$F(2, 1156) = 6,611, p < .05$]’te kendine ait bilgisayarı olanlar ile ortak kullanıma sahip olanlar arasında kendine ait olanlar lehine, kendine ait bilgisayarı olanlar ile evinde hiç bilgisayarı olmayanlar arasında kendine ait olanlar lehine; okuryazarlık [$F(2, 1156) = 7,528, p < .05$]’ta kendine ait bilgisayarı olanlar ile evinde hiç bilgisayarı olmayanlar arasında kendine ait olanlar lehine, ortak kullanıma sahip olanlar ile evinde hiç bilgisayarı olmayanlar arasında ortak kullanım lehine; haklar ve erişim [$F(2, 1156) = 8,992, p < .05$]’de kendine ait bilgisayarı olanlar ile evinde hiç bilgisayarı olmayanlar arasında kendine ait olanlar lehine; sağlık [$F(2, 1156) = 3,954,$

$p<.05$]’ta ise ortak kullanıma sahip olanlar ile kendine ait bilgisayarları olanlar arasında ortak kullanım lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Bu bulgulara dayalı olarak kendine ait bilgisayarları veya ortak kullanıma sahip bilgisayarları olan öğrencilerin evinde hiç bilgisayarları olmayanlara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları söylenebilir.

4.2.8. İnternet Bağlantısına Sahip Olma Durumu Değişkenine Ait Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin internet bağlantısına sahip olma durumlarına göre Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği’nden elde ettikleri puanlar arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için bağımsız örneklem t-testi kullanılmıştır. Bağımsız örneklem t-testi sonuçları Tablo 4.9’da gösterilmektedir.

Tablo 4.9: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının İnternet Bağlantısına Sahip Olma Durumuna Göre Bağımsız Örneklem T-Testi Sonuçları

		N	$\bar{X}$	Ss	Sd	t	p	
Alt Boyutlar	Dijital Vatandaşlık Toplam	Evet	988	3.746	.396	1162	2.655	.008
		Hayır	176	3.657	.478			
	Etik ve Sorumluluk	Evet	988	4.192	.683	1162	.588	.557
			Hayır	176	4.159			
	İletişim	Evet	988	3.374	.710	1162	.589	.556
			Hayır	176	3.340			
	Gizlilik ve güvenlik	Evet	988	4.098	.730	1162	1.459	.145
			Hayır	176	4.008			
	Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	Evet	988	3.867	.832	1162	3.925	.000
			Hayır	176	3.596			
	Ticari Memnuniyet	Evet	988	3.299	.856	1162	2.851	.004
			Hayır	176	3.098			
	Okuryazarlık	Evet	988	3.46	.745	1162	.629	.529
			Hayır	176	3.421			
	Haklar ve Erişim	Evet	988	3.367	.849	1162	3.943	.000
			Hayır	176	3.094			
	Sağlık	Evet	988	3.664	1.081	1162	-1.232	.218
			Hayır	176	3.772			

Tablo 4.9 incelendiğinde dijital vatandaşlık toplam tutumlarında internet bağlantısına sahip olan ortaokul öğrencileri lehine istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir [$t(1162) = 2.655$, $p < .05$]. Bu bulguya göre internet bağlantısına sahip olanların olmayanlara göre daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip olduğu söylenebilir. Alt boyutlar açısından incelendiğinde ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık [$t(1162) = 3.925$, $p < .05$], ticari memnuniyet [$t(1162) = 2.851$, $p < .05$] ve haklar ve erişim

[$t(1162) = 3.943$, $p < .05$]'de yine internet bağlantısı olanlar lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Diğer alt boyutlarda ise anlamlı farklılık yoktur.

4.2.9. İnternet Kullanma Süresi Değişkenine Ait Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin internet kullanma sürelerine göre Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği'nden elde ettikleri puanlar arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.10'da gösterilmektedir.

Tablo 4.10: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının İnternet Kullanma Sürelerine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	F	p	Fark
Dijital Vatandaşlık Toplam	6 aydan az	63	3.464	.394	4-1137	8.688	.000	3-1, 4-1, 5-1
	6 ay- 1 yıl	75	3.722	.4019				
	1- 2 yıl	216	3.715	.396				
	3- 4 yıl	298	3.755	.393				
	4 yıldan çok	490	3.777	.414				
Etik ve Sorumluluk	6 aydan az	63	4.139	.729	4-1137	.797	.527	
	6 ay- 1 yıl	75	4.229	.608				
	1- 2 yıl	216	4.230	.675				
	3- 4 yıl	298	4.225	.724				
	4 yıldan çok	490	4.155	.708				
İletişim	6 aydan az	63	3.100	.684	4-1137	6.158	.000	5-1
	6 ay- 1 yıl	75	3.231	.664				
	1- 2 yıl	216	3.293	.727				
	3- 4 yıl	298	3.372	.690				
	4 yıldan çok	490	3.468	.699				
Gizlilik ve güvenlik	6 aydan az	63	3.805	.818	4-1137	3.252	.012	2-1,
	6 ay- 1 yıl	75	4.240	.736				
	1- 2 yıl	216	4.110	.691				
	3- 4 yıl	298	4.115	.728				
	4 yıldan çok	490	4.083	.755				
Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	6 aydan az	63	3.142	.831	4-1137	17.160	.000	2-1, 3-1, 4-1, 5-1, 5-2, 5-3
	6 ay- 1 yıl	75	3.613	.883				
	1- 2 yıl	216	3.763	.831				
	3- 4 yıl	298	3.875	.747				
	4 yıldan çok	490	3.985	.850				
Ticari Memnuniyet	6 aydan az	63	2.788	.830	4-1137	15.147	.000	3-1, 4-1, 5-1, 2, 3, 4
	6 ay- 1 yıl	75	2.920	.888				
	1- 2 yıl	216	3.202	.833				
	3- 4 yıl	298	3.218	.795				
	4 yıldan çok	490	3.461	.881				
Okuryazarlık	6 aydan az	63	3.178	.730	4-1137	4.077	.003	5-1
	6 ay- 1 yıl	75	3.483	.666				
	1- 2 yıl	216	3.378	.671				
	3- 4 yıl	298	3.451	.712				
	4 yıldan çok	490	3.530	.794				

Tablo 4.10 (Devam): Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının İnternet Kullanma Sürelerine Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

Haklar ve Erişim	6 aydan az	63	2.640	.812	4- 1137	24.70 0	.000	2-1, 3- 1, 4-1, 5- 1,2,3,4
	6 ay- 1 yıl	75	3.057	.807				
	1- 2 yıl	216	3.180	.809				
	3- 4 yıl	298	3.309	.752				
	4 yıldan çok	490	3.555	.850				
Sağlık	6 aydan az	63	3.952	.955	4- 1137	7.359	.000	1-5, 2- 5, 3-5, 4-5
	6 ay- 1 yıl	75	3.970	.882				
	1- 2 yıl	216	3.782	1.059				
	3- 4 yıl	298	3.774	1.020				
	4 yıldan çok	490	3.491	1.125				

Tablo 4.10'daki analiz sonuçları incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutum puanları ile internet kullanım süreleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p < .05$). Başka bir deyişle ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutumları internet kullanım sürelerine göre değişmektedir. Grup varyanslarının homojenliği dikkate alınarak, farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Scheffe testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre öğrencilerden interneti 1-2 yıldır kullananlar ile 6 aydan az kullananlar arasında 1-2 yıl lehine; 3-4 yıldır kullananlar ile 6 aydan az kullananlar arasında 3-4 yıl lehine; 4 yıldan çok kullananlar ile 6 aydan az kullananlar arasında 4 yıldan çok lehine anlamlı farklılık vardır. Bu bulguya dayalı olarak interneti daha uzun süredir kullanan öğrencilerin daha fazla olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip oldukları söylenebilir. Alt boyutlar incelendiğinde etik ve sorumluluk $F(4, 1137) = .527, p > .05$ alt boyutunda anlamlı farklılık yoktur. Sağlık hariç diğer tüm alt boyutlarda ise interneti daha uzun süredir kullanan öğrenciler lehine anlamlı farklılık olduğu görülmektedir ($p < .05$). Sağlık alt boyutunda ise interneti 6 aydan az süredir kullanan öğrenciler ile diğerleri arasında 6 aydan az süredir kullananlar lehine anlamlı farklılık bulunmaktadır. Bu bulguya dayalı olarak interneti daha az süredir kullanan öğrencilerin internet aktivitelerinde sağlık boyutuna daha çok dikkat ettikleri söylenebilir.

4.2.10. İnternet Kullanma Sıklığı Değişkenine Ait Bulgular

Ortaokul öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği'nden elde ettikleri puanlar ile internet kullanma sıklıkları arasında anlamlı farklılık olup olmadığını belirlemek için tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Tek yönlü varyans analizi sonuçları Tablo 4.11'de gösterilmektedir.

Tablo 4.11: Ortaokul Öğrencilerinin Dijital Vatandaşlık Tutumlarının İnternet Kullanma Sıklıklarına Göre Tek Yönlü Varyans Analizi Sonuçları

	Gruplar	N	$\bar{X}$	Ss	Sd	F	p	Fark
Dijital Vatandaşlık Toplam	Haftada birkaç saat	124	3.617	.397	4-1149	11.059	.000	3-1, 3-5, 4-1, 4-5
	Günde bir saatten az	176	3.733	.457				
	Günde 2 saat	305	3.813	.371				
	Günde 3 saat	246	3.805	.383				
	Günde 4 saat ve üzeri	303	3.645	.421				
Etik ve Sorumluluk	Haftada birkaç saat	124	4.261	.698	4-1149	8.542	.000	1-5, 2-5, 3-5, 4-5
	Günde bir saatten az	176	4.289	.771				
	Günde 2 saat	305	4.234	.607				
	Günde 3 saat	246	4.258	.663				
	Günde 4 saat ve üzeri	303	3.988	.748				
İletişim	Haftada birkaç saat	124	3.051	.735	4-1149	10.020	.000	3-1, 4-1, 5-1, 5-2
	Günde bir saatten az	176	3.268	.695				
	Günde 2 saat	305	3.426	.652				
	Günde 3 saat	246	3.402	.674				
	Günde 4 saat ve üzeri	303	3.480	.734				
Gizlilik ve Güvenlik	Haftada birkaç saat	124	3.989	.839	4-1149	6.384	.000	2-5, 3-5, 4-5
	Günde bir saatten az	176	4.153	.783				
	Günde 2 saat	305	4.176	.699				
	Günde 3 saat	246	4.174	.650				
	Günde 4 saat ve üzeri	303	3.927	.777				
Ticari Ulaşılabilirlik ve Kolaylık	Haftada birkaç saat	124	3.561	.950	4-1149	7.652	.000	3-1, 3-2, 4-1, 4-2
	Günde bir saatten az	176	3.672	.915				
	Günde 2 saat	305	3.974	.757				
	Günde 3 saat	246	3.920	.786				
	Günde 4 saat ve üzeri	303	3.822	.873				
Ticari Memnuniyet	Haftada birkaç saat	124	2.991	.845	4-1149	9.664	.000	3-1, 3-2, 4-1, 4-2, 5-1, 5-2
	Günde bir saatten az	176	3.036	.881				
	Günde 2 saat	305	3.349	.834				
	Günde 3 saat	246	3.326	.834				
	Günde 4 saat ve üzeri	303	3.413	.874				
Okuryazarlık	Haftada birkaç saat	124	3.314	.764	4-1149	2.659	.031	
	Günde bir saatten az	176	3.366	.648				
	Günde 2 saat	305	3.503	.744				
	Günde 3 saat	246	3.525	.711				
	Günde 4 saat ve üzeri	303	3.470	.793				
Haklar ve Erişim	Haftada birkaç saat	124	2.946	.870	4-1149	18.489	.000	3-1, 3-2, 4-1, 4-2, 5-1, 5-2, 5-3
	Günde bir saatten az	176	3.058	.808				
	Günde 2 saat	305	3.315	.794				
	Günde 3 saat	246	3.468	.814				
	Günde 4 saat ve üzeri	303	3.550	.864				
Sağlık	Haftada birkaç saat	124	3.903	.939	4-1149	32.153	.000	1-5, 2-4, 2-5, 3-5, 4-5
	Günde bir saatten az	176	4.096	.950				
	Günde 2 saat	305	3.850	.987				
	Günde 3 saat	246	3.704	1.023				
	Günde 4 saat ve üzeri	303	3.137	1.133				

Tablo 4.11'deki analiz sonuçları incelendiğinde ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutum puanları ile interneti kullanma sıklıkları arasında istatistiksel

açından anlamlı bir fark olduğu görülmektedir ($p < .05$). Başka bir anlatımla ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutumları interneti kullanma sıklıklarına göre değişmektedir.

Grup varyanslarının homojenliği dikkate alınarak, farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla Dunnett C testi uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre interneti günde 2 saat sıklıkla kullananlar ile haftada birkaç saat kullananlar arasında 2 saat kullananlar lehine; interneti günde 2 saat sıklıkla kullananlar ile günde 4 saat ve üzeri kullananlar arasında 2 saat kullananlar lehine; interneti günde 3 saat sıklıkla kullananlar ile haftada birkaç saat kullananlar arasında 3 saat kullananlar lehine; interneti günde 3 saat sıklıkla kullananlar ile günde 4 saat ve üzeri kullananlar arasında günde 3 saat kullananlar lehine istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu görülmüştür. Elde edilen bu bulgulara dayalı olarak interneti günde 2-3 saat sıklıkla kullanan ortaokul öğrencilerinin daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip olduğu söylenebilir. Alt boyutlar incelendiğinde öğrencilerin interneti kullanma sıklıkları ile tüm alt boyutlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı fark olduğu görülmüştür ($p < .05$). Görülen bu farkın hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek amacıyla grup homojenlikleri dikkate alınarak Scheffé ve Dunnett C testleri uygulanmıştır. Test sonuçlarına göre Etik [$F(4, 1149) = 8.542, p < .05$] alt boyutunda interneti günde 4 saat ve üzeri kullanma sıklığından daha az kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Bu bulguya dayalı olarak interneti günde 4 saat ve üzeri kullanma sıklığından daha az kullanan öğrencilerin internette daha etik davranışlar sergilediği söylenebilir. İletişim [$F(4, 1149) = 10.020, p < .05$] alt boyutunda ise interneti günde 2 saat ve üzeri sıklıkla kullananlar ile haftada birkaç saat ve günde bir saatten az kullananlar arasında 2 saat ve üzeri kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Gizlilik [$F(4, 1149) = 6.384, p < .05$] alt boyutunda interneti günde 1 saatten az, günde 2 saat ve günde 3 saat sıklıkla kullananlar ile günde 4 saat ve üzeri kullananlar arasında günde 1 saatten az, günde 2 saat ve günde 3 saat kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık [$F(4, 1149) = 7.652, p < .05$] alt boyutunda interneti günde 2 saat sıklıkla kullananlar ile haftada birkaç saat ve günde 1 saatten az kullananlar arasında günde 2 saat kullananlar lehine; interneti günde 3 saat sıklıkla kullanan ile haftada birkaç saat ve günde 1 saatten az kullananlar arasında günde 3 saat kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Ticari memnuniyet [$F(4, 1149) = 9.664, p < .05$] alt boyutunda interneti günde 2 saat ve üzeri sıklıkla kullananlar ile haftada

birkaç saat ve günde 1 saatten az kullananlar arasında günde 2 saat üzeri kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Haklar ve erişim $F(4, 1149) = 18.489$, $p < .05$] alt boyutunda interneti günde 2 saat ve üzeri sıklıkla kullananlar ile haftada birkaç saat ve günde 1 saatten az kullananlar arasında günde 2 saat üzeri kullananlar lehine; interneti günde 4 saat ve üzeri sıklıkla kullananlar ile günde 2 saat kullananlar arasında günde 4 saat ve üzeri kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür. Sağlık $F(4, 1149) = 32.153$, $p < .05$] alt boyutunda ise interneti haftada birkaç saat sıklıkla kullananlar ile günde 4 saat ve üzeri kullananlar arasında haftada birkaç saat kullananlar lehine; günde bir saatten az sıklıkla kullananlar ile günde 3 saat kullananlar arasında günde bir saatten az kullananlar lehine; günde bir saatten az sıklıkla kullananlar ile günde 4 saat ve üzeri kullananlar arasında günde bir saatten az kullananlar lehine; günde 2 saat kullananlar ile günde 4 saat ve üzeri kullananlar arasında günde 2 saat kullananlar lehine; günde 3 saat kullananlar ile günde 4 saat ve üzeri kullananlar arasında günde 3 saat kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu görülmüştür.

BEŞİNCİ BÖLÜM
SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu bölümde araştırma bulgularına dayalı olarak ulaşılan sonuçlar, bu sonuçların ilgili alanyazındaki diğer araştırma sonuçlarıyla karşılaştırılmasına dayalı yapılan tartışma ve elde edilen sonuçlara dayalı olarak uygulamaya ve diğer araştırmalara yönelik getirilen önerilere yer verilmiştir.

5.1.SONUÇ

Araştırmada elde edilen bulgular dâhilinde aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

- Araştırmada ortaokul öğrencilerinin genel toplam (3.76) ve tüm alt boyutlarda yüksek düzeyde olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip olduğu belirlenmiştir. Diğer yandan ortaokul öğrencilerinin en fazla olumlu tutuma (4.23) etik ve sorumluluk alt boyutunda sahip olduğu, bunu sırasıyla gizlilik ve güvenlik (4.14), ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık (3.85), sağlık (3.70), okuryazarlık (3.46), iletişim (3.27), haklar ve erişim (3.33) ile ticari memnuniyetin (3.27) takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır.
- Sınıf değişkenine göre ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutum puanlarında anlamlı farklılık olmadığı belirlenmiştir. Alt boyutlar açısından gizlilik ve güvenlik alt boyutunda anlamlı farklılık olmadığı; diğer alt boyutlarda ise sınıf düzeyi yükseldikçe olumlu tutumların da yükseldiği tespit edilmiştir.
- Kız öğrencilerin erkeklere göre daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip olduğu belirlenmiştir. Alt boyutlar açısından ise etik ve sorumluluk, gizlilik ve güvenlik ile sağlık alt boyutlarında kız ortaokul öğrencilerinin; iletişim ile haklar ve erişim alt boyutlarında ise erkek ortaokul öğrencilerinin daha olumlu tutumlara sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık, ticari memnuniyet ve okuryazarlık alt boyutlarında ise cinsiyete göre anlamlı farklılık tespit edilmemiştir.
- Not ortalaması daha yüksek olan ortaokul öğrencilerinin daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip oldukları belirlenmiştir. Alt boyutlar açısından iletişim ve ticari memnuniyet alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olmadığı; etik ve sorumluluk, gizlilik ve güvenlik, ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık, okuryazarlık, haklar ve erişim ile sağlık alt boyutlarında ise not ortalaması yüksek ortaokul öğrencilerinin daha olumlu tutumlarının olduğu belirlenmiştir.

- Baba eğitim düzeyi değişkenine göre baba eğitim düzeyi yüksek olan ortaokul öğrencilerinin daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip olduğu tespit edilmiştir. Alt boyutlar açısından iletişim, gizlilik ve güvenlik, ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık, ticari memnuniyet ile haklar ve erişim alt boyutlarında baba eğitim düzeyi arttıkça ortaokul öğrencilerinin olumlu tutumlarının arttığı, etik ve sorumluluk, okuryazarlık ve sağlık alt boyutlarında ise baba eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık olmadığı belirlenmiştir.
- Anne eğitim düzeyi değişkenine göre anne eğitim düzeyi yüksek olan öğrencilerin daha olumlu dijital vatandaşlık toplam tutumlarına sahip olduğu belirlenmiştir. Alt boyutlar açısından etik ve sorumluluk, gizlilik ve güvenlik ile sağlık alt boyutlarında anne eğitim düzeyine göre anlamlı bir farklılık olmadığı; iletişim, ticari ulaşılabilirlik, ticari memnuniyet, okuryazarlık ile haklar ve erişim alt boyutlarında ise anne eğitim düzeyi yüksek olan ortaokul öğrencilerinin daha olumlu tutumlara sahip olduğu belirlenmiştir.
- Aile aylık gelir düzeyine göre genel puanlarda ve “Okuryazarlık” alt boyutu hariç diğer tüm alt boyutlarda anlamlı farklılık tespit edilmemiştir. “Okuryazarlık” alt boyutunda ise aylık gelir düzeyi daha yüksek olan ortaokul öğrencilerinin daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip oldukları belirlenmiştir.
- Bilgisayara sahip olma durumuna göre genel puanlarda ve “İletişim” ile “Gizlilik ve güvenlik” hariç diğer tüm alt boyutlarda anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre evinde kendine ait bilgisayarı olan ve ortak kullanılan bilgisayarı olan öğrencilerin evinde hiç bilgisayar bulunmayanlara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları tespit edilmiştir.
- İnternet bağlantısına sahip olan ortaokul öğrencilerinin olmayanlara göre genel tutumlarının ve “Ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık”, “Ticari memnuniyet” ile “Haklar ve erişim” alt boyutlarındaki tutumlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiştir.
- İnternet kullanım süresine dair yapılan analizde genel puanlarda ve “Etik ve sorumluluk” alt boyutu hariç diğer tüm boyutlarda genel olarak interneti daha uzun yıllardır kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

- Öğrencilerin internet kullanma sıklığı açısından interneti günde 2 saat sıklıkla kullananlar ile haftada birkaç saat kullananlar arasında 2 saat kullananlar lehine; interneti günde 2 saat sıklıkla kullananlar ile günde 4 saat ve üzeri kullananlar arasında 2 saat kullananlar lehine; interneti günde 3 saat sıklıkla kullananlar ile haftada birkaç saat kullananlar arasında 3 saat kullananlar lehine; interneti günde 3 saat sıklıkla kullananlar ile günde 4 saat ve üzeri kullananlar arasında günde 3 saat kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir.

5.2. TARTIŞMA

Araştırma kapsamında ulaşılan sonuçlar ilgili alanyazın ve diğer araştırmalar dikkate alınarak bu başlık altında tartışılmıştır.

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlığa yönelik yüksek düzeyde olumlu tutumlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Araştırmanın bu bulgusu alanyazınındaki kimi araştırma sonuçları ile örtüşmektedir. Örneğin Şen (2022) tarafından gerçekleştirilen çalışmada ilkökul öğrencilerinin dijital vatandaşlığa yönelik tutumlarının ve Öztürk (2019) tarafından yapılan araştırmada 8. sınıf öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeylerinin ortalamanın üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Daha ü t yaş grupları ile çalışan Kaya (2020)'nın gerçekleştirdiği çalışmada da ortaöğretim öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeylerinin yüksek olduğunu belirlenmiştir. Öte yandan bu araştırmadan farklı olarak Sevigen (2022)'nin ortaokul öğrencilerine yönelik gerçekleştirdiği çalışmasında ise ortaokul öğrencilerin dijital vatandaşlık düzeylerinin orta düzeyde olduğunu tespit etmiştir. İlgili araştırmaların da desteklediği üzere dijital yerli sayabileceğimiz ortaokul öğrencilerinin genel olarak dijital vatandaşlık özelliklerine sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Araştırma sonucunda ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık genel tutumlarının sınıf düzeyine göre anlamlı bir farklılık göstermediği tespit edilmiştir. Alt boyutlar açısından ise gizlilik ve güvenlik hariç diğer tüm alt boyutlarda sınıf düzeyi arttıkça öğrencilerin anlamlı biçimde daha olumlu tutumlara sahip olduğu görülmüştür. Bu araştırma ile benzer şekilde Öztürk (2015) çalışmasında toplam puanlar açısından sınıf değişkeninin anlamlı bir fark yaratmadığı; Elçi ve Sarı (2016)'nın gerçekleştirdiği çalışmada ise dijital okuryazarlık alt boyutunda 5. sınıflar ile 6.sınıflar arasında 6.

sınıflar lehine anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Farklı yaş gruplarında da bu araştırma ile benzer kimi sonuçlar mevcuttur. Örneğin Avcı, Faiz ve Recepoğlu (2021), Hızmalı (2022), Metin (2021) ile Som Vural (2016) tarafından üniversite öğrencileriyle gerçekleştirilen çalışmalarda farklı dijital vatandaşlık alt boyutlarında üst sınıflar lehine anlamlı farklılık olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Öte yandan yine farklı yaş grupları ile yapılan çalışmalarda sınıf düzeyine göre anlamlı farklılık bulunmayan bulgulara da rastlanmaktadır (Akduman ve Karahan, 2022; Aslan, 2016; Çukurbaşı ve İşman, 2014; Dinlemez, 2021; Kaya, 2020; Özçınar, 2023; Sakallı, 2015; Solmaz, 2020; Şen, 2022; Yılmaz, 2019; Tanoğlu, 2019).

Araştırmada kız öğrencilerin erkeklere göre genel toplamda daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip olduğu saptanmıştır. Benzer şekilde Akgün (2020) 6. sınıflar ile çalıştığı araştırmasında “Sağlık” alt boyutunda kızlar lehine anlamlı farklılaşma olduğunu tespit etmiştir. Ancak Öztürk (2019) 8. sınıflarla gerçekleştirdiği çalışmasında “Dijital hak ve sorumluluk” alt boyutunda kız öğrenciler lehine anlamlı farklılık bulurken, “Dijital iletişim”, “Eleştirel düşünme”, “Dijital güvenlik” ve “Etik” alt boyutunda erkekler lehine anlamlı farklılık olduğunu belirtmiştir. Alanyazında ortaokul öğrencileriyle yapılan diğer çalışmalarda cinsiyetin anlamlı fark oluşturmadığına yönelik (Elçi, 2015; Öztürk, 2015; Yılmaz, 2022) veya erkek öğrenciler lehine (Çepni, Oğuz ve Kılcan, 2014) sonuçları olan çalışmalar da mevcuttur. Öte yandan farklı yaş gruplarında bu araştırma sonuçlarıyla benzer sonuçlar da elde edilmiştir. Örneğin kimi çalışmalarda kadın katılımcılar lehine anlamlı bir farklılık olduğu belirlenmiştir (Bakangöz, 2022; Dedeşali ve Daşdemir, 2019; Parsak, 2021; Som Vural, 2016; Tanoğlu, 2019; Yılmaz, 2019). Ancak farklı yaş gruplarıyla gerçekleştirilen bazı araştırmalarda erkekler lehine anlamlı farklar da tespit edilmiştir. (Algan, 2021; Arcagök, 2020; Aygün, 2019; Bakır, 2016; Çukurbaşı ve İşman, 2014; Hakdar, 2022; Hızmalı, 2022; Kocadağ, 2012). Yine alanyazında daha farklı yaş gruplarında cinsiyete göre toplam puanlarda anlamlı farklılık olmadığını gösteren çalışmalar da mevcuttur (Aslan, 2016; Çolak, 2022; Kaya, 2020; Metin, 2021; Sakallı, 2015; Solmaz, 2020; Şen, 2022; Türküresin, 2019).

Araştırmada not ortalaması daha yüksek olan ortaokul öğrencilerinin daha olumlu dijital vatandaşlık tutumlarına sahip oldukları belirlenmiştir. Alt boyutlar açısından ise iletişim ve ticari memnuniyet alt boyutlarında anlamlı bir farklılık olmadığı; etik ve sorumluluk, gizlilik ve güvenlik, ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık,

okuryazarlık, haklar ve erişim ile sağlık alt boyutlarında ise not ortalaması yüksek ortaokul öğrencilerinin daha olumlu tutumlarının olduğu belirlenmiştir. Ancak alanyazında öğrencilerin dijital vatandaşlık düzeylerini not ortalaması değişkenine göre inceleyen çalışmaya rastlanmamıştır.

Araştırmada baba eğitim düzeyi yüksek olan ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutum puanlarının anlamlı biçimde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu bulgu alanyazında ortaokul öğrencileri ile çalışılan kimi araştırma ile paralellik göstermektedir (Akgün, 2020; Elçi, 2015; Öztürk, 2015). Ancak Çepni, Oğuz ve Kılcan (2014)'nın gerçekleştirdiği çalışmada baba eğitim düzeyine göre anlamlı fark bulunmamıştır.

Araştırmada anne eğitim düzeyi yüksek olan ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutum puanlarının anlamlı biçimde daha yüksek olduğu saptanmıştır. Elde edilen bu bulgu alanyazında ortaokul öğrencileri ile çalışılan kimi araştırma ile paralellik göstermektedir (Akgün, 2020; Çepni, Oğuz ve Kılcan, 2014; Elçi, 2015; Öztürk, 2015) Elde edilen bu bulgu ebeveynlerde eğitim düzeyinin arttıkça dijital teknolojilere ilgi ve alakanın da arttığını ve bu durumun öğrencilere örnek oluşturabilecek şekilde olumlu yansıdığını göstermektedir.

Araştırmada ailenin aylık gelirine göre sadece “okuryazarlık” alt boyutunda gelir düzeyi yüksek olanlar lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Genel puanlarda ve diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık yoktur. Elde edilen bu bilgiye benzer şekilde ortaokul öğrencileri ile gerçekleştirilen bazı çalışmalarda geliri yüksek öğrenciler lehine anlamlı farklılık olduğu saptanmıştır (Çepni, Oğuz ve Kılcan, 2014; Elçi, 2015; Öztürk, 2015; Öztürk, 2019). Farklı yaş gruplarıyla yapılan çalışmalarda da bulgular paralellik göstermektedir (Aslan, 2016; Hızmalı, 2022; Kocadağ, 2012; Metin, 2021; Özçınar, 2023; Som Vural, 2016) Öğretmen adaylarıyla çalıştığı araştırmasında aile gelir düzeyine göre anlamlı farklılık bulunmayan bulgu da mevcuttur (Yılmaz, 2019).

Araştırmada evinde bilgisayar kullanma olanağı değişkenine göre genel puanlarda ve “İletişim” ile “Gizlilik ve güvenlik” hariç diğer tüm alt boyutlarda anlamlı farklılık bulunmuştur. Buna göre evinde kendine ait bilgisayarı olan ve ortak kullanılan bilgisayarlı olan öğrencilerin evinde hiç bilgisayar bulunmayanlara göre daha olumlu tutumlara sahip oldukları tespit edilmiştir. Elde edilen bu bulgu Elçi (2015)'nin araştırma sonuçlarıyla örtüşmektedir. Öte yandan farklı yaş grupları ile çalışan kimi

araştırmalar da benzer sonuçlar içermektedir (Aslan, 2016; Dedebali ve Daşdemir, 2019; Kocadağ, 2012; Yılmaz, 2019). Ancak araştırmanın bulgusundan farklı olarak Şen (2022) ilkokul 3 ve 4. sınıflarla gerçekleştirdiği çalışmasında öğrencilerin dijital vatandaşlık tutumlarının kendine ait bilgisayar olması durumuna göre anlamlı bir fark oluşturmadığı bulgusuna ulaşmıştır. Evde bilgisayar olanağına sahip olmak öğrencilerin teknoloji ve internet ile daha çok içli dışlı olmasına vesile olmaktadır. Bu durum da etkin bir dijital vatandaş olma yolunda kuşkusuz onlara avantaj sağlamaktadır.

Araştırmada evinde internet bağlantısı olan ortaokul öğrencilerinin olmayanlara göre genel tutumlarının ve “Ticari ulaşılabilirlik ve kolaylık”, “Ticari memnuniyet” ile “Haklar ve erişim” alt boyutlarındaki tutumlarının daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Bu bulguya benzer şekilde Çepni, Oğuz ve Kılcan (2014) ile Elçi (2015) ortaokullar ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında evinde internet bağlantısı olanlar lehine anlamlı farklılık saptamışlardır. Farklı yaş grupları ile çalışan Şen (2022)’nin bulguları da çalışma sonucunu desteklemektedir.

Araştırmada ortaokul öğrencilerinin interneti ne kadar süredir kullandıklarına dair yapılan analizde genel puanlarda ve “Etik ve sorumluluk” alt boyutu hariç diğer tüm boyutlarda genel olarak interneti daha uzun yıllardır kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen bu sonuca benzer şekilde; Çepni, Oğuz ve Kılcan (2014) internet kullanım geçmişi uzadıkça katılımcıların dijital vatandaşlığa ilişkin görüşlerinin yükseldiğini belirtmiştir. Öte yandan farklı yaş grupları ile gerçekleştirilen kimi çalışmaların bulguları da araştırma sonucunu desteklemektedir (Çukurbaşı ve İşman, 2014; Dedebali ve Daşdemir, 2019; Kaya, 2020; Kocadağ, 2012; Sakallı 2015, sadece dijital ticaret alt boyutunda daha uzun süredir kullananlar lehine, Tanoğlu, 2019).

Araştırmada internet kullanma sıklığı değişkenine göre ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık toplam tutum puanları arasında interneti günde 2 saat ve 3 saat kullananlar lehine anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Benzer şekilde 7. sınıflar ile çalışan Yılmaz (2022) yaptığı araştırmasında kullandığı ölçeğin “Teknoloji Kullanma Becerisi” alt boyutunda interneti günde 2-4 saat arası kullananlar lehine; “Saygı” alt boyutunda ise hem interneti günde 2-4 saat arası kullananlar hem de günde 4-6 saat arası kullananlar lehine anlamlı fark bulunduğunu belirtmiştir. Farklı yaş gruplarıyla yapılan araştırmalarda da internet kullanma sıklığı arttıkça dijital vatandaşlık puanlarının arttığı bulgulara rastlanmıştır (Aslan, 2016; Avcı, Faiz ve Receptoğlu, 2021;

Bakangöz, 2022; Çolak, 2022; Dinlemez, 2021; Sakallı, 2015; Solmaz, 2020; Som Vural, 2016; Tanoğlu, 2019; Türküresin, 2019). Ancak araştırmanın bulgusunda farklı olarak Aygün (2019) ve Metin (2021) farklı yaş gruplarıyla gerçekleştirdikleri çalışmalarında günlük internet kullanımı ile dijital vatandaşlık boyutları arasında negatif bir korelasyon bulmuş ve internet kullanım süresi arttıkça dijital vatandaşlık durumlarının azaldığını belirtmişlerdir. Öte yandan alanyazında internet kullanma sıklığına göre anlamlı farklılık bulunmayan çalışmalar da mevcuttur (Kaya, 2020; Özçınar, 2023; Parsak, 2021; Yılmaz, 2019).

5.3. ÖNERİLER

Araştırmada ulaşılan sonuçlara dayalı olarak uygulamaya ve ileride yapılacak araştırmalara yönelik aşağıdaki öneriler geliştirilmiştir.

5.3.1. Uygulamaya Dönük Öneriler

- Sosyal Bilgiler Dersi Öğretim Programında dijital vatandaşlık eğitime yönelik daha kapsamlı bilgilendirme ve etkinlikler içeren düzenlemeler yapılabilir.
- Dijital vatandaşlığa dair tutumların gelişmesinde etkili olduğu belirlenen velilere yönelik bilgilendirmeler ve iş birlikleri yapılabilir.
- Öğretmenler içinde dijital vatandaşlık tutum ve becerilerini geliştirmeleri için hizmetiçi eğitimler verilebilir.

5.3.2. Araştırmaya Dönük Öneriler

- Ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık özelliklerinin, deneyimlerinin araştırıldığı daha farklı araştırma yöntemleriyle çalışmalar yapılabilir.
- Araştırma örneklemini farklı şehir ve okullar içinden seçilerek daha geniş bir örneklem grubu ile araştırma yapılabilir.
- Sosyal bilgiler öğretmenlerinin dijital vatandaşlık tutumlarının incelendiği araştırmalar yapılabilir.
- Eğitim paydaşlarından biri olan veliler ile dijital vatandaşlığa dair tutumlarının belirlendiği çalışmalar yapılabilir.
- Dijital vatandaşlık bağlamında öğretim programı ve ders kitaplarının incelenmesine dair çalışmalar yapılabilir.

EKLER

EK-1: Kurumsal Etik Kurul İzni

T. C.
KÜTAHYA DÜMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve
Yayın Etiği Kurulu

TOPLANTI TUTANAĞI

Toplantı Tarihi: 10.11.2022
Toplantı Sayısı: 2022/10

GÜNDEM 21: Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'nün 21.10.2022 tarihli ve 149216 sayılı yazısı gereğince; Sosyal Bilimler Eğitimi Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Elif ÇETİN'in "*Dijital Vatandaşlar Olarak Ortaokul Öğrencileri: Tutum, Görüş ve Deneyimlerinin İncelenmesi*" başlıklı akademik çalışmasında kullanılmak üzere, uygulama, görüşme ve anket yapma talebinin etik açıdan uygunluğu üzerine görüşme.

KARAR 21 : Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğü'nün 21.10.2022 tarihli ve 149216 sayılı yazısı gereğince; Sosyal Bilimler Eğitimi Tezli Yüksek Lisans Programı öğrencisi Elif ÇETİN'in "*Dijital Vatandaşlar Olarak Ortaokul Öğrencileri: Tutum, Görüş ve Deneyimlerinin İncelenmesi*" başlıklı akademik çalışmasında kullanılmak üzere, uygulama, görüşme ve anket yapma talebinin etik açıdan uygunluğu üzerine görüşüldü.

Yapılan görüşmeler ve değerlendirmeler sonucunda, çalışma kapsamında yapılacak olan uygulama, anket-görüşme sorularının ve ölçeklerin, gerekli izinlerin alınması kaydıyla, fıkri, hukuki ve telif hakları bakımından sorumluluğu başvurucuya ait olmak üzere etik açıdan uygun olduğuna oy birliği ile karar verildi.

EK-2: Kütahya İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve Kütahya Valiliği'nden Alınan Uygulama İzinleri

Evrak Tarih ve Sayısı: 14.03.2023-188076

T.C.
KÜTAHYA VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-53490996-44-72185316
Konu : Anket İzni

14.03.2023

KÜTAHYA Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğüne
(Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı)

İlgi : a) 08/03/2023 tarihli ve 185955 sayılı yazınız.
b) Valilik Makamının 13/03/2023 tarihli ve 72057958 sayılı Onayı.

Üniversiteniz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi Tezli Yüksek Lisans Programı 201981301110 nolu öğrencisi Elif ÇETİN' in "*Dijital Vatandaşlar Olarak Ortaokul Öğrencileri: Tutum, Görüş ve Deneyimlerinin İncelenmesi*" konulu anket çalışması için Valilik Makamından alınan ilgi (b) onay ekte gönderilmiştir.

İlgili anket çalışmasının tamamlandıktan sonra bir örneğinin Müdürlüğümüz Ar-Ge birimine gönderilmesini arz ederim.

Hasan BAŞYİĞİT
İl Millî Eğitim Müdürü

Ek: İlgi (b) Onay (1 Sayfa)

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : İl Millî Eğitim Müdürlüğü/ Strateji Geliştirme Şubesi/ Ar-Ge Birimi /
KÜTAHYA
Telefon No : 0 (274) 280 43 94
E-Posta: arge43@meb.gov.tr
Kop Adresi : meb@hs01.kcp.tr

Belge Doğrulama Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/meb-ebys>

Bilgi için: Çağla KAYNARCA

Unvan : Memur

İnternet Adresi: Faks: _____

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 180d-459d-32b7-b4a6-0f68 kodu ile teyit edilebilir.

Bu belge, Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

EK-2 (Devam): Kütahya İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve Kütahya Valiliği'nden Alınan Uygulama İzinleri

Evrak Tarih ve Sayısı: 14.03.2023-188076

T.C.
KÜTAHYA VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-53490996-44-72185316
Konu : Anket İzni

14.03.2023

KÜTAHYA Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğüne
(Öğrenci İşleri Daire Başkanlığı)

İlgi : a) 08/03/2023 tarihli ve 185955 sayılı yazınız.
b) Valilik Makamının 13/03/2023 tarihli ve 72057958 sayılı Onayı.

Üniversiteniz Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi Tezli Yüksek Lisans Programı 201981301110 nolu öğrencisi Elif ÇETİN' in "*Dijital Vatandaşlar Olarak Ortaokul Öğrencileri: Tutum, Görüş ve Deneyimlerinin İncelenmesi*" konulu anket çalışması için Valilik Makamından alınan ilgi (b) onay ekte gönderilmiştir.

İlgili anket çalışmasının tamamlandıktan sonra bir örneğinin Müdürlüğümüz Ar-Ge birimine gönderilmesini arz ederim.

Hasan BAŞYİĞİT
İl Millî Eğitim Müdürü

Ek: İlgi (b) Onay (1 Sayfa)

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : İl Millî Eğitim Müdürlüğü/ Strateji Geliştirme Şubesi/ Ar-Ge Birimi /
KÜTAHYA
Telefon No : 0 (274) 280 43 94
E-Posta: arge43@imem.gov.tr
Kop Adresi : meb@hs01.kcp.tr

Belge Doğrulama Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/meb-ebys>

Bilgi için: Çağla KAYNARCA

Unvan : Memur

İnternet Adresi: Faks: _____

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 180d-459d-32b7-b4a6-0f68 kodu ile teyit edilebilir.

Bu belge, Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

**EK-2 (Devam): Kütahya İl Millî Eğitim Müdürlüğü ve Kütahya Valiliği'nden
Alınan Uygulama İzinleri**

T.C.
KÜTAHYA VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-53490996-44-72057958
Konu : Anket İzni

13/03/2023

VALİLİK MAKAMINA

İlgi : a) MEB Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü'nün 2020/02 nolu Genelgesi.
b) Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğü Öğrenci İşleri Daire Başkanlığının 08/03/2023 tarihli ve 71774553 sayılı yazısı.

İlgi (a) genelge doğrultusunda, Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğü'nün ilgi (b) yazısında, Lisansüstü Eğitim enstitüsü Sosyal Bilgiler Eğitimi Tezli Yüksek Lisans Programı 201981301110 nolu öğrencisi Elif ÇETİN' in "*Dijital Vatandaşlar Olarak Ortaokul Öğrencileri: Tutum, Görüş ve Deneyimlerinin İncelenmesi*" konulu tez çalışması kapsamında anket çalışmasını İlimiz geneli tüm ortaokullarda öğrenim gören öğrencilere yönelik uygulamak istediği belirtilmektedir.

İl Millî Eğitim Şube Müdürü Mustafa TOPUZ' un başkanlığında toplanan değerlendirme komisyonu yapmış olduğu inceleme sonucunda söz konusu anket izni uygulama çalışmasının uygulanabilir olduğuna karar vermiş olup, eğitim - öğretimi aksatmadan, konunun dışına çıkmamaları, bütün sorumluluğun ilgililere ve okul müdürlüğüne ait olmak üzere yukarıda belirtilen anket çalışmasının tamamlandıktan sonra bir örneğinin Müdürlüğümüze verilmek üzere yapılmasını;

Makamlarınızca da uygun görülmesi halinde olurlarınıza arz ederim.

Hasan BAŞYİĞİT
İl Millî Eğitim Müdürü

OLUR
Hasan ERKAL
Vali a.
Vali Yardımcısı

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

Adres : İl Millî Eğitim Müdürlüğü/ Strateji Geliştirme Şubesi/ Ar-Ge Birimi /
KÜTAHYA
Telefon No : 0 (274) 280 43 94
E-Posta: arge43@meb.gov.tr
Kop Adresi : meb@hs01.kop.tr

Belge Doğrulama Adresi : <https://www.turkiye.gov.tr/meb-ehys>
Bilgi için: Çağla KAYNARCA
Unvan : Memur
İnternet Adresi: Faks:

Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. <https://evraksorgu.meb.gov.tr> adresinden 5bf9-9f2a-3b88-97ce-892b koda ile teyit edilebilir.

Bu belge, Güvenli Elektronik İmza ile imzalanmıştır.

EK-3: Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği

ORTAOKUL ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL VATANDAŞLIK TUTUMLARI ANKETİ

Sevgili öğrenci,

Bu form aracılığıyla senin dijital vatandaş tutumlarını belirlemek istiyorum. Formun ilk bölümünde araştırmayla ilgili olduğumu düşündüğüm kişisel bilgilerine yönelik sorular bulunmaktadır. İkinci bölümde ise "Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği" yer almaktadır. Her bölümün başında senin için yönergeler bulunmaktadır. Lütfen bu yönergeleri oku. Araştırmanın doğru sonuçlara ulaşması ancak senin içten ve samimi biçimde formu tamamıyla doldurmana bağlıdır. Vereceğin bilgiler kimseye açıklanmayacak, doğru ya da yanlış şeklinde bir değerlendirmeye tabi tutulmayacak ve yalnızca bu araştırmada kullanılacaktır. Lütfen yanlış cevap verme kaygısı duyma. Bu nedenle sorulara dürüst bir şekilde cevap ver. Soruları atlamadan, dikkatlice doldurman araştırma için çok önemlidir. İlgı ve yardımların için şimdiden teşekkür ederim.

Yüksek Lisans
Öğrencisi Elif
ÇETİN

BÖLÜM I: KİŞİSEL BİLGİLER

Sevgili öğrenci bu bölümde kişisel durumunla ilgili sorular yer almaktadır. Sorularda sana uygun olan seçeneği parantez işaretinin içine (X) koyarak belirt. Açıklama gerekiyorsa seçeneğin yanına yaz. Vereceğin tüm yanıtların gizli tutulacağını lütfen unutma.

1. Sınıfın?

() 5. Sınıf () 6. Sınıf () 7. sınıf () 8. sınıf

2. Cinsiyetin?

() Kız () Erkek

3. Geçen dönemdeki not ortalaman? (Lütfen yaz).....

4. Babanın eğitim durumu ne? Lütfen en uygun seçeneği işaretle.

() İlkokul mezunu değil () Lise mezunu
() İlkokul mezunu () Üniversite mezunu
() Ortaokul mezunu () Babamın eğitim düzeyini bilmiyorum

5. Annenin eğitim durumu ne? Lütfen en uygun seçeneği işaretle.

() İlkokul mezunu değil () Lise mezunu
() İlkokul mezunu () Üniversite mezunu
() Ortaokul mezunu () Babamın eğitim düzeyini bilmiyorum

6. Ailenin toplam aylık geliri ne? Lütfen en uygun seçeneği işaretle.

() Düşük () Orta () Yüksek
() Ailemin toplam aylık gelirini bilmiyorum.

7. Evindeki bilgisayar kullanma olanağını aşağıdakilerden hangisi ifade ediyor?

() Kendime ait bir bilgisayarım var
() Kendime ait olmayan ama gerektiğinde kullanabileceğim bir bilgisayar var.
() Evimde kullanabileceğim hiç bilgisayar yok

8. Evinde internet bağlantısı var mı?

() Evet () Hayır

9. Ne kadar süredir internet kullanıyorsun?

() 6 aydan az () 1-2 yıl () 4 yıldan daha çok
() 6 ay-1 yıl () 3-4 yıl

10. İnterneti yaklaşık olarak ne sıklıkla kullanıyorsun?

() Hiç () Günde iki saat
() Haftada bir kaç saat () Günde üç saat
() Günde bir saatten az () Günde dört saat ve üzeri

EK-3 (Devam): Dijital Vatandaşlık Tutum Ölçeği

BÖLÜM II: ÖĞRENCİLER İÇİN DİJİTAL VATANDAŞLIK TUTUM ÖLÇEĞİ

Yönerge: Sevgili öğrenci, lütfen aşağıdaki ifadeleri dikkatlice okuduktan sonra, ifadeye ne ölçüde katıldığını, sütuna ait olan ve ifadenin hizasında bulunan kutucuğun içini (X) şeklinde işaretleyerek belirt. Her bir ifade için sadece bir işaretleme yap. <u>Lütfen hiçbir maddeyi boş bırakma.</u>	Kesinlikle Katılmıyorum	Katılmıyorum	Kararsızım	Katılıyorum	Tamamen Katılıyorum
1. İnternette başkalarını rahatsız etmek (hakaret etmek, tehdit etmek vb.) eğlencelidir.	()	()	()	()	()
2. İnsanların internette birbirlerine saygı duymaları gerektiğini düşünüyorum.	()	()	()	()	()
3. Başkalarına ait içerik ve bilgileri (fotoğraf, makale, grafik vb.) kullanmadan önce izin almayı tercih ederim.	()	()	()	()	()
4. İnternette kimliği saklayarak gerçek yaşamda benimsemediğim davranışları sergilemek eğlencelidir.	()	()	()	()	()
5. İnternet aracılığıyla başkalarına zarar vermektan kaçınırım.	()	()	()	()	()
6. İnternet üzerinden sohbet etmek beni eğlendirir.	()	()	()	()	()
7. İnternet bağlantısının kesilmesi durumunda arkadaşlarımla iletişim kurmada zorlanacağımı düşünüyorum.	()	()	()	()	()
8. İnternet üzerinden iletişim kurmak daha rahattır.	()	()	()	()	()
9. İnternetteki tehlikelere karşı güvenlik önlemleri almaya dikkat ederim.	()	()	()	()	()
10. İnternette sadece çok güvendiğim sitelerden dosya indirmeyi tercih ederim.	()	()	()	()	()
11. Sadece internette tanıştığım insanlarla ailemin izni olmadan gerçek hayatta görüşmek tehlikelidir.	()	()	()	()	()
12. İnternet ile ilgili güvenlik uyarılarını dikkate almak beni rahatlatır.	()	()	()	()	()
13. İnternette bana zarar vereceğini düşündüğüm sitelere girmekten kaçınırım.	()	()	()	()	()
14. İnternette alışveriş yapılan internet sitelerinin güvenli olup olmadıkları önemsizdir.	()	()	()	()	()
15. Üyesi olduğum internet sitelerinin kurallarına uymaya dikkat ederim.	()	()	()	()	()
16. Bir ürün almadan önce internetten fiyat araştırması yapmayı tercih ederim.	()	()	()	()	()
17. İnternetten alışveriş yapmak sıkıcıdır.	()	()	()	()	()
18. Aradığım ürünlere internet aracılığıyla rahatlıkla ulaşabilirim.	()	()	()	()	()
19. İnternetten alışveriş yapmak tehlikelidir.	()	()	()	()	()
20. İnternetten aldığım ürünlerin kalitesine güvenmem.	()	()	()	()	()
21. İnternetten alışveriş yapmak hayatımı kolaylaştırmaktadır.	()	()	()	()	()
22. Ödevlerimi yaparken internetteki bilgileri kullanmayı tercih etmem.	()	()	()	()	()
23. İnternet aracılığıyla işlenen derslerden hoşlanmam.	()	()	()	()	()
24. İnternetin derslerimdeki başarıyı arttırmamda önemi yoktur.	()	()	()	()	()
25. İnternette çok fazla bilginin olması işimi zorlaştırır.	()	()	()	()	()
26. İnternet siyasi konular hakkında bilgi edinmemi kolaylaştırır.	()	()	()	()	()
27. Kendimi internet dünyasının etkin bir üyesi olarak görüyorum.	()	()	()	()	()
28. İnternet topluma daha fazla katkı sağlamam için bana olanaklar sunar.	()	()	()	()	()
29. İnternette dinlenmeden saatlerce oyun oynamaktan sıkılmam.	()	()	()	()	()
30. İnternetteyken acıktığımı hissetmem.	()	()	()	()	()
31. İnternette oyun oynamayı uykusuz kalmaya tercih ederim.	()	()	()	()	()
32. İnternetteyken ellerim ağrıyana kadar oyun oynamayı bırakmak istemem.	()	()	()	()	()

KAYNAKÇA

- Akbaşı, S. (2009). Sosyal bilgiler öğretiminde vatandaşlık ve insan hakları eğitimi. İçinde R. Turan, A. M. Sünbül ve H. Akdağ (Ed.), *Sosyal bilgiler öğretiminde yeni yaklaşımlar-1* (ss. 43-84). Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Akduman, G. ve Karahan, G. (2022). Dijital çağın öğrencileri dijital vatandaşlar mı? *FSM Mesleki Bilimler Dergisi*, 1(1), 92-111.
- Akgün, H. (2020). 6. sınıf öğrencilerinin dijital vatandaşlığa yönelik tutumlarının incelenmesi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla.
- Alberta. (2012). *Digital citizenship policy development guide*. Edmonton, Canada: Alberta Education School Technology Branch.
- Althibyani, H. A., & Al-Zahrani, A. M. (2023). Investigating the effect of students' knowledge, beliefs, and digital citizenship skills on the prevention of cybercrime. *Sustainability*, 15(11512), 1-18.
- Algan, M. (2021). Öğretmenlerin teknolojik yeterlikleri ile dijital vatandaşlıkları arasındaki ilişki (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.
- Altunya, N. (2003). *Eğitim fakülteleri için vatandaşlık bilgisi*. Ankara: Nobel Yayın.
- Aslan, S. (2016). İlköğretim sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık davranışlarının bazı değişkenler açısından incelenmesi (Fırat, Dicle, Siirt, Adıyaman üniversiteleri örneği) (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Aslan, V. (2022). 5. sınıf öğrencilerinin dijital vatandaşlık becerilerinin geliştirilmesine yönelik bir eylem araştırması (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Arcagök, S. (2020). Öğretmenlerin dijital vatandaşlığa yönelik algılarının incelenmesi. *YYÜ Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 534-556.
- Avcı, K. E., Faiz, M. ve Recepoğlu, S. (2021). Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık algılarının belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilgilerde Yeni Yaklaşımlar Dergisi*, 5(1), 46-62.

- Aybay, R., Özbek, N. Ve Perçin, G. E. (2019). *Vatandaşlık hukuku*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Aydın, İ. (2021). *Eğitim ve öğretimde etik*. Ankara: Pegem Akademi.
- Aygün, M. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin ve sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık durumlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bakangöz, M. M. (2022). *Öğretmenlerin dijital vatandaşlık algıları ile dijital yerlilik, dijital göçmenlik ve dijital melezlik özelliklerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Bakır, E. (2016). *Sınıf öğretmeni adaylarının dijital vatandaşlık seviyelerinin dijital vatandaşlık alt boyutlarına göre incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Bayzan, Ş. (2019, 6 Kasım). Dijital hak ve sorumluluklarımız nelerdir? Erişim adresi: <https://www.guvenliweb.org.tr/haber-detay/dijital-hak-ve-sorumluluklarimiz-nelerdir>
- Bennett, L. B., Aguayo, R. C.& Field, S. L. (2016). At home in the world: supporting children in human rights, global citizenship, and digital citizenship. *Childhood Education*, 92(3), 189-199.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2009). *Bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. Ankara: Pegem Akademi.
- Capuno, R., Suson, R., Suladay, D., Arnaiz, V., Villarin, I. & Jungoy, E. (2022). Digital citizenship in education and its implication. *World Journal on Educational Technology: Current Issues*, 14(2), 426-437.
- Capurro, R. (2009). *Civilization and peace*. Korea: The Academy of Korean Studies.

- Choi, M. (2016) A concept analysis of digital citizenship for democratic citizenship education in the internet age, *Theory & Research in Social Education*, 44(4), 565-607.
- Çakmak, V. (2016). Çocuk ve dijital oyun etkileşimine etiksel bir bakış. İçinde T. Çötök ve Y. Şahin (Ed.), *Sosyal Bilimler: Yeni Bir Başlangıç Uluslararası Sosyal Bilimler ve Kültürel Çalışmalar Sempozyumu* (ss.430-439). Dobra knjiga.
- Çatlı, M. ve Keskin, S. (2021). İnsan haklarının değişime açık konusu: dijital vatandaşlık kavramı üzerine bir inceleme. *Ombudsman Akademik*, 7(14), 199-229.
- Çepni, O., Oğuz, S. ve Kılcan, B. (2014). İlköğretim öğrencilerinin dijital vatandaşlığa yönelik görüşleri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 18(3), 251-266.
- Çınar, H. (2011). Eğitimde internet kullanımı ve internet etiği: büro yönetimi ve sekreterlik programı öğrencileri üzerinde beş faktör kişilik modeli ile bir araştırma. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, 3(6), 67-82.
- Çolak, A. (2022). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Çubukçu, A. ve Bayzan, Ş. (2013). Türkiye’de dijital vatandaşlık algısı ve bu algıyı internetin bilinçli, güvenli ve etkin kullanımı ile artırma yöntemleri. *Middle Eastern & African Journal of Educational Research*, 5, 148-174.
- Çukurbaşı, B. ve İşman, A. (2014). Öğretmen adaylarının dijital yerli özelliklerinin incelenmesi (Bartın üniversitesi örneği). *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 28-54.
- Dalinghaus, L. J., (2023). *A qualitative study of digital citizenship practices and the fear of missing out: perceptions of middle school students and principals* (Unpublished PhD Dissertation). Kansas State University, Kansas.
- Dedebali, N. C. & Daşdemir, İ. (2019). Social studies teacher candidates’ perception of digital citizenship. *International Journal of Educational Methodology*, 5(3), 465-477.
- Dedeoğlu, G. (2006). Bilişim toplumunda etik sorunlar. İçinde Parkan, B. (Ed.), *II. Uygulamalı Etik Kongresi Bildiriler Kitabı* (ss. 275-282). Dumat Ofset.

- Demirsoy, M. (2013). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının çokkültürlülüğe ilişkin görüşleri ve çokkültürlü eğitime yaklaşımları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Digital 2023: Turkey. (2023, 13 February). Retrieved from: <https://datareportal.com/reports/digital-2023-turkey>
- Dinlemez, Ş. (2021). *Türkçe öğretmeni adaylarının dijital okuryazarlık düzeyleri ile dijital vatandaşlık düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Çanakkale.
- Elçi, A. C. (2015). *Bilişim teknolojileri ve yazılım dersi öğretim programına yönelik öğrenci görüşlerinin dijital vatandaşlık bağlamında incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.
- Elçi, A. C. ve Sarı, M. (2016). Bilişim teknolojileri ve yazılım dersi öğretim programına yönelik öğrenci görüşlerinin dijital vatandaşlık bağlamında incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(3), 87-102
- Eshet-Alkalai, Y. (2004). Digital literacy: a conceptual framework for survival skills in the digital era. *Jl. of Educational Multimedia and Hypermedia*, 13(1), 93-106.
- FATİH Projesi. (2023). Erişim adresi: <http://fatihprojesi.meb.gov.tr/index.html>
- Fernandez-Prados, J. S., Lozano-Diaz, A. & Ainz-Galende, A. (2021). Measuring digital citizenship: a comparative analysis. *Informatics*, 8(18). 1-13.
- Filiz, O. (2020). Dijital güvenlik. İçinde A. A. Kurt ve H. F. Odabaşı (Ed.), *Pandemi döneminde sınanan dijital vatandaşlık* (ss.135-171). Ankara: Anı Yayıncılık.
- George, D. & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS statistics 25 step by step: A simple guide and reference*. Oxon: Routledge.
- Gilster, P. (1997). *Digital Literacy*. New York: Wiley Computer Publishing.
- Göker, G., Demir, M. ve Doğan, A. (2010). Ağ toplumunda sosyalleşme ve paylaşım: Facebook üzerine ampirik bir araştırma. *New World Sciences Academy*, 2, 184-206.

- Görmez, E. (2016). Öğretmen adaylarının "dijital vatandaşlık ve alt boyutları" hakkındaki görüşleri (bir durum çalışması). *Turkish Studies - International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-*, 11(21), 125-144.
- , (2017). İlkokul sosyal bilgiler programının dijital vatandaşlık ve alt boyutları açısından yeterliliği. *International Journal of Social Science*, 2(60), 1-15.
- Gözütok, F. D. (1999). Öğretmenlerin etik davranışları. *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, 32(1-2), 83-99.
- Hakdar, E. (2022). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin dijital vatandaşlık ve temel teknoloji yeterlilik düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Afyonkarahisar ili örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.
- Hanehalkı Bilişim Teknolojileri (BT) Kullanım Araştırması. (2022, 26 Ağustos). Erişim adresi: [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587)
- Hızmalı, M. (2022). *Üniversite öğrencilerinin dijital veri güvenliği farkındalıklarının dijital vatandaşlık bağlamında incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Trakya Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Edirne.
- Kan, Ç. (2009). Sosyal bilgiler eğitiminde küresel vatandaşlık. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 26, 25-30.
- Karadağ, A. (2022). *Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeylerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Karaduman, H. (2011). *6. sınıf sosyal bilgiler dersinde dijital vatandaşlığa dayalı etkinliklerin öğrencilerin dijital ortamdaki tutumlarına etkisi ve öğrenme öğretme sürecine yansımalar* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karaman Kepenekçi, Y. (2014). *İnsan hakları ve vatandaşlık*. Ankara: Siyasal Kitabevi
- Kaya, M. (2020). *Ortaöğretim öğrencilerinin dijital vatandaşlık ve dijital okuryazarlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.

- Kilci, Z. (2019). *Sosyal bilgiler öğretmenlerinin dijital vatandaşlığa yönelik görüşleri ve uygulamaları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Kim, M. & Choi, D. (2018). Development of youth digital citizenship scale and implication for educational setting. *Educational Technology & Society*, 21(1), 155–171.
- Kocadağ, T. (2012). *Öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin belirlenmesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Koç, N. E. ve Koç, E. (2021). Pandemi döneminde Türkiye’de dijital vatandaşlık olgusu. *The Turkish Online Journal of Design, Art and Communication*, 11(3), 1019-1035
- Kuş, Z. (2020). *Türkiye’de ve dünyada vatandaşlık eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Lüy, Z. (2020). *Öğretmenlerin dijital vatandaşlık düzeylerinin ve eğitim ihtiyaçlarına yönelik görüşlerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Martin, F., Gezer, T. & Wang, C. (2019) Educators’ perceptions of student digital citizenship practices, *Computers in the Schools*, 36(4), 238-254.
- Martin, F., Hunt, B., Wang, C. & Brooks, E. (2020). Middle school student perception of technology use and digital citizenship practices. *Computers in the Schools*, 37(3), 196-215.
- Mertens, M. D. (2014). *Research and evaluation in education and psychology* (4rd ed.). London: SAGE Publications Inc.
- Metin, Ö. (2021). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık yeterliklerinin belirlenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Giresun Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Giresun.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018a). *Sosyal bilgiler dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 4, 5, 6 ve 7. sınıflar)*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.
- Milli Eğitim Bakanlığı. (2018b). *Bilişim teknolojileri ve yazılım dersi öğretim programı (Ortaokul 5 ve 6. sınıflar)*. Ankara: Talim ve Terbiye Kurulu Başkanlığı.

- Mossberger, K., Tolbert, C. J. & McNeal R. (2008). *Digital citizenship: the internet, society, and participation*. London: The MIT Press.
- Öncül, B. (2020). *İlkokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık farkındalıklarının akran öğretimiyle geliştirilmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Özçınar, Ş. M. (2023). *Fen bilgisi öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık seviyelerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Elazığ.
- Özdemir Özden, D. (2011). *İlköğretim okullarında çevresel vatandaşlık eğitimi* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Marmara Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Özel, N. (2016). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkisiyle değişen bilgi kaynakları, hizmetleri ve öğrenme ortamları. *Milli Eğitim*, 209, 270-294.
- Özkan, I. (2022). *Göç ve vatandaşlık hukuku*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Öztürk, M. (2015). *Ortaokul öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Öztürk, C. (2019). *8. sınıf öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri ile siber zorbalık eğilimleri arasındaki ilişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Sakarya.
- Parsak, M. B. (2021). *Sosyal bilgiler öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin dijital vatandaşlık alt boyutlarına göre incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Peker Ünal, D. (2017). Bir öğretim programındaki dijital vatandaşlık öğeleri ve ortaöğretim öğrencilerinin dijital vatandaşlık öğelerine sahip olma durumları. *Karaelmas Journal of Educational Sciences*, 5(2), 180-195.
- Prensky, M. (2001). Digital natives, digital immigrants. *On the Horizon*, 9(5), 1-6.
- Ribble, M., Bailey, G. & Ross, T.W. (2004). Digital citizenship: addressing appropriate technology behavior. *Learning & Leading with Technology*, 32(1), 6-12.

- Ribble, M. & Bailey, G. (2004). Digital citizenship: focus questions for implementation. *Learning & Leading with Technology*, 32(2), 12-15.
- Ribble, M. (2011). *Digital citizenships in schools*. Washington: ISTE.
- Sakallı, H. (2015). *Sınıf öğretmenliği adaylarının dijital vatandaşlık düzeyleri ile siber zorbalık eğilimleri arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.
- Saruhan, Ş. C. ve Özdemirci A. (2013). *Bilim felsefe ve metodoloji*. İstanbul: Beta.
- Seferoğlu, S. S. (2006). *Öğretim teknolojileri ve materyal tasarımı*. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Sevigen, M. (2022). *Sosyal bilgiler dersi öğretiminde web 2.0 araçlarının kullanılmasının öğrencilerin dijital vatandaşlık düzeyine, akademik başarısına ve ders tutumuna etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Solmaz, M. (2020). *Öğretmen adaylarının siber bilgi güvenliği farkındalıklarının ve dijital vatandaşlık düzeylerinin farklı değişkenler açısından incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Som Vural, S. (2016). *Üniversite öğrencilerinin bakış açısıyla dijital vatandaşlık göstergelerinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eskişehir.
- Som Vural, S. ve Kurt, A. (2018). Üniversite öğrencilerinin bakış açısıyla dijital vatandaşlık göstergelerinin incelenmesi. *Eğitim Teknolojisi Kuram ve Uygulama*, 8(1), 60-80.
- Sönmez, V. ve Alacapınar, F. G. (2016). *Örneklendirilmiş bilimsel araştırma yöntemleri*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şahin, B. (2014). Metodoloji. İçinde A. Tanrıöğen (Ed.), *Bilimsel araştırma yöntemleri* (s. 111-130). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Şen, F. G. (2022). *İlkokul öğrencilerine yönelik dijital vatandaşlık tutum ölçeği geliştirme: geçerlik ve güvenirlik çalışması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar.

- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics*. Boston, MA: Pearson Education.
- Tan, B. (2019). *Ortaokul öğrencilerinin internet kullanımına ilişkin görüşlerinin dijital vatandaşlık kapsamında incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Van.
- Tanoğlu, Ş. (2019). *Resim iş eğitimi öğrencilerinin dijital vatandaşlık düzeyleri ile dijital teknolojiye yönelik tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzincan.
- Türk, M. (2020). Dijital ticaret. İçinde A. A. Kurt ve H. F. Odabaşı (Ed.), *Pandemi döneminde sınanan dijital vatandaşlık* (ss.107-135). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Türküresin, K. (2019). *Ortaokul öğretmenlerinin dijital vatandaşlık davranışlarının incelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Kütahya.
- Tosun, N., Geçer, A. ve Kaşıkçı, D. N. (2016). Öğretmen adaylarının internet etiği algıları ve kontrol odağı algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Açıköğretim Uygulamaları ve Araştırmaları Dergisi*, 2(4), 82-103.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri (2022). Erişim adresi: <https://sozluk.gov.tr/>
- Ünal, F. (2019). *Ortaokul 8. Sınıf öğrencilerinin hak, sorumluluk ve katılımcılık bağlamında vatandaşlık bilincine ilişkin görüşlerinin Hammond modeliyle değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bartın Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Bartın.
- Wang, X. & Xing, W. (2018). Exploring the influence of parental involvement and socioeconomic status on teen digital citizenship: a path modeling approach. *Educational Technology & Society*, 21(1), 186–199.
- Xu, S., Liu, M. & Ma, D. (2023) Exploring secondary vocational students' digital citizenship from the perspective of their social media competence. *Computers in the Schools*, 40(2), 152-172.
- Van Dijk, J. A. G. M. & Hacker, K. (2003). The digital divide as a complex and dynamic phenomenon. *The Information Society*, 19, 315–326.

- Van Dijk, J. A.G.M. (2006). Digital divide research, achievements and shortcomings. *Poetics*, 34(4-5), 221-235.
- Vanderstoep, W. S. & Johnston, D. D. (2009). *Research methods for everyday life: Blending qualitative and quantitative approaches*. San Francisco: Jossey-Bass A Wiley Imprint.
- Vizenor, K. V. (2013). *Binary lives: digital citizenship and disability participation in a user content created virtual world* (Unpublished PhD Dissertation). University at Buffalo, New York.
- Yılmaz, M. (2019). *Öğretmen adaylarının dijital vatandaşlık düzeylerinin belirlenmesi: mersin üniversitesi eğitim fakültesi örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mersin Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Mersin.
- Yılmaz, O. (2022). *Sosyal bilgilerde dijital vatandaşlık ve eğitime yönelik eğitim paydaşlarının deneyimlerinin araştırılması* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu.
- Yiğit, E. Ö. (2019). Vatandaşlık: felsefi, ideolojik ve tarihsel temelleri. İçinde C. Öztürk, Z. İbrahimoğlu ve G. Yıldırım (Ed.), *Kuramsal temeller ve güncel tartışmalar ışığında 21. yüzyılda vatandaşlık ve vatandaşlık eğitimi* (ss. 11-34). Ankara: Pegem Akademi.
- Zıllıoğlu, M. (2003). *İletişim nedir*. İstanbul: Cem Yayınevi.

DİZİN

-B-

Bilgisayar, 3, 5, 8, 13, 17, 18, 23, 39, 53, 62, 65, 74

-D-

Dijital sağlık, 4, 25, 26, 27, 32

Dijital vatandaşlık, v, vii, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11, 18, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 38, 40, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 52, 54, 56, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85

-E-

Eğitim, ix, x, 4, 5, 7, 15, 22, 26, 29, 39, 48, 49, 50, 68, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85

Erişim, 4, 5, 6, 12, 16, 17, 18, 23, 30, 32, 38, 43, 44, 46, 48, 50, 53, 54, 58, 61, 62, 65, 66

Etik, vii, 3, 4, 11, 12, 13, 24, 26, 27, 30, 38, 39, 43, 44, 46, 50, 56, 58, 61, 62, 65, 77, 78, 79

-G-

Güvenlik, vii, 4, 6, 12, 22, 23, 26, 27, 30, 32, 38, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 52, 53, 54, 55, 61, 62, 63, 64, 65, 75, 79

-H-

Hak ve sorumluluklar, 4, 20, 27

-İ-

İletişim, vii, 2, 3, 4, 6, 8, 10, 11, 12, 13, 14, 17, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 38, 43, 44, 46, 47, 48, 53, 61, 62, 64, 65, 75, 82

İnternet, x, 2, 3, 5, 8, 10, 12, 14, 20, 21, 22, 27, 37, 38, 54, 55, 56, 57, 62, 63, 74, 75

-K-

Kanun, 3, 4, 24, 27

-O-

Okuryazarlık, 4, 6, 12, 15, 16, 27, 38, 43, 44, 46, 47, 48, 50, 51, 53, 61, 62, 64, 65, 79, 80

-T-

Teknoloji, v, 2, 3, 4, 5, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 22, 23, 25, 30, 31, 33, 66, 80

Ticaret, 4, 6, 10, 12, 19, 27, 32, 66, 84

-V-

Vatandaşlık, v, vii, 2, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 20, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 44, 46, 47, 48, 51, 52, 54, 56, 57, 63, 64, 65, 67, 68, 76, 77, 80, 81, 82, 84, 85